

'56

A Századvég Kiadó
és az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és
Kutatóintézetének sorozata

Sorozatszerkesztők

Bak János
Békés Csaba
Gyurgyák János
Hegedűs B. András
Litván György
Rainer M. János

Megjelent a Soros Alapítvány
és az 1956-os Tudományos Alapítvány támogatásával

Wiktor Woroszyński

MAGYARORSZÁGI
NAPLÓ, 1956

SZÁZADVÉG KIADÓ • 1956-OS INTÉZET
BUDAPEST, 1994

Fordította
KERÉNYI GRÁCIA
D. MOLNÁR ISTVÁN

Utószó
D. Molnár István

© Századvég Kiadó, 1994
© 56-os Intézet, 1994
© Wiktor Woroszylski
© Kerényi Grácia jogutódja, D. Molnár István.
Hungarian Translation

Budapesti képeslap, 1993. október

(Bevezetés helyett a Magyarországi napló, 1956 új kiadásához)

Az én Budapestemen mindig október vége van, melegít az őszi nap, és az emberek lába alatt sárga, cinóberszínű, barna falevelek száraz patakjai csörgedeznek.

Így volt 1956-ban, amikor kis ideig nagy lánggal lobogott, majd lassan kihunyott a reménytelenség Felkelése, és a Népek Ősze idején, 1989-ben, és így van most, amikor nem azért jöttem, hogy visszatartott lélegzettel próbáljam utolérni az előrerohanó gonosz és jó Történelmet, hanem sokkal hétköznapibb és korántsem magasztos céllal: „A szabadság dzsungelében” elnevezésű nemzetközi irodalmi vitára.

Az épület folyosóján korábbi itt-tartózkodásaimról beszélgettünk, és amikor valaki megjegyezte: „Önök bizonyára sok barátja és ismerőse van *azokból az idők*ből, arra gondoltam, hogy majdnem minden, akkor hozzám közel álló ember átlépte már a határt a létezés és a nemlétezés között, vagy aminek itt a következő évtizedekben kellett történnie, illetve ennek eliramllása és az ember máshová, más törvények és nyelvek szférájába kerülése között.

Amikor pedig feltételezték, hogy remekül tájékozodom ebben a városban, azt gondoltam, természetesen bárhová eltalálnék, feltéve, hogy ugyanazokon a helyeken torlaszolódnak el barikádokkal az utcákat, a sarkokra pedig tankokat állítanának... (Különben régen támadt már ilyen ötletem.)

De nem, nem vágytam a fegyverkormos és lövésekre kitárt Budapestre, csodálva a mait, amelyet félig ismerek (a Dunát, a hidakat, a méltóságteljes pesti bérházakat, a meredeken fölfelé kapaszkodó, szinte sziklába vajt kis budai utcákat), félig pedig épp most fedezek

fel (a forgalmat, a fényt, a színek és formák, az ajánlatok és csábítások özönét), örülve a város elpusztíthatatlan és folyton új izgalmat okozó szépségének.

Ám alig kíséreltem meg, hogy egy magyar hölgynek kifejezzem városa bájai iránti hódolatomat, felkiáltott: „Jaj, ne! Már nem szeretem, már nem tetszik nekem, ezek a reklámok, üzletek, azok a reggelig nyitva tartó mulatók, én nem tudok itt élni, ez nem az a Budapest!”

És eszembe ötlött a tanácskozásunkon alig valamivel előbb idézett kérdés, a már több éve halott szerb költő, Branko Miljkovics verséből: „A szabadság olyan szépen fog-e dalolni, ahogy róla a rabszolgák daloltak?”

...A Felkelés évfordulóján az emberek gyertyát gyújtanak azokon a helyeken, ahol a harcolók elpusztultak, kis trikolórokat vásárolnak, közepük kivágva és kiégetve. (Nekem is van egy otthon.) A téren pedig, ahol *akkor* Sztálin gigantikus szobrát ledöntötték, csak a diktátor csizmája meredezett még sokáig, és fenyegetett, hogy mindjárt nekilődül, cirkuszi zene üti meg fülemet a Vidámpark felől, kigyónyakukat tekergetve körhinták forognak, gyerekek sikoltoznak, szerelmesek csókolóznak, fagyalftal kezükben megfontolt házaspárok sétálnak. Mert nemzeti ünnep van, és így kell ünnepelni, azokat pedig, akik elestek, csöppet sem sérti a helyreállított *normáltság*...

Elindulok a hosszú és széles, mindkét oldalán fákat növesztő út felé – hát igen, ráismerek, bár a nevét megváltoztatták –, beveszem magam a fasorba, és elmerülök a sárga, cinóberszínű, barna hullámban, az élet áramában, ami elmúlt, van és eljön, az emlékezet, az ide nem illés, a remény, a szabadság gomolygó nagyvárosi örvényében.

* * *

Ezt a képeslapot az egyik varsói folyóiratnak szántam, még nem tudva arról, hogy készül „Naplóm” új – ezúttal legális – magyar kiadása. E kis könyvecskének – egyszersmind valamiképpen az én *életem könyvének* – a sorsa valóban különös, de itt nem fogom elmesélni: az olvasó, aki eljut a végéig, maga is meglátja, hányszor és mennyire különböző esztendőkből (1976, 1981, 1986, 1989) tértem

vissza könyvemhez; az 1956 októberében–novemberében, azon melegükben papírra vetett feljegyzésekhez újjelentések, folytatások, mélybe nézések, az emberekről és dolgokról szóló ismeretek pontosításai csatlakoztak.

A másféle történelmi helyzetek – a Prágai Tavasz, a lengyel „Szolidaritás” és szükségállapot, a kommunizmus megdöntése Közép-Kelet-Európa országaiban – voltak az újabb tükrök, amelyekben a meg nem alázkodó, vérző, a durva erőszak által letiport, de lelkében mindig független Budapestet őrző emlékezetem nézegette magát.

Most, 1993 vége felé, vagyis harminchét évvel a felkelés után és négy esztendővel azután, hogy a mi két országunkban és néhány szomszédos országban is megbukott a kommunizmus, a következő tükrök homályosnak tűnik, mintha a gondoktól sötétülne. Súlyos emberi fáradtságot okozott mindenkinek, amit korábban megtapasztalt a ma élő idős és középnemzedék. És megsokszorozott új fáradtságot okoztak az átalakítás nehézségei, a más jogok, más életcélok és életmódok talányos világában való magunkra találás vesződése, az anyagi problémák, végül pedig az azonnali fellélegzés, boldogság és igazságosság utópikus reményének nem teljesülése...

A PEN Clubok nemzetközi konferenciája, amelyet a budapesti képeplapon említettem, nagyrészt a kultúrának, főként az irodalomnak „a szabadság dzsungelében” kialakult helyzetével foglalkozott. Sok nyugtalan és keserű mondat hangzott el ott, ám mégis igaza volt Andrzej Sieroszewskinek, a Varsói Tudományegyetem magyarirodalom-professzorának (jó néhány évvel korábban a budapesti harcok hatása alá került lengyel egyetemisták egyikének), aki lakonikus felszólalásában többek között ezt mondta: „Én pedig túl sokáig éltem a rabul ejtés dzsungelében ahhoz, hogy a szabadság dzsungelétől féljek.”

Ami engem illet, hinni akarom, hogy a tövises rengetegben idővel egyre világosabb hajnalokat figyelünk majd meg, és sem Magyarországnak, sem Lengyelországnak az idegen vagy hazai totalizmustól való szabadságán már nem esik csorba. Ez a szabadság, amelyre nem hiába vágytak nemzeteink, amelyért óriási áldozatokat hoztak.

Legutóbbi budapesti tartózkodásom idején eljutottam a néhány nappal korábban Göncz Árpád köztársasági elnök által a Lengyel Kulturális Központban megnyitott, „Veletek voltunk...” című kiállításra is. A fiatal és fáradhatatlan magyar kutató, Tischler János gyűjtötte össze a bemutatott szerény tárgyakat: magánleveleket, a szovjet bevonulás elleni csoportos tiltakozó nyilatkozatokat, a magyar gyerekekről gondoskodni szándékozó lengyelek névsorait, a sebesült magyaroknak adott vérről szóló igazolásokat, újságkivágásokat, fényképeket és ezenkívül – az akkori lengyel nagykövetség titkos dokumentumait, a központnak küldött, sok év múltán megfejtett táviratokat, a magyarországi helyzetet ismertető beszámolókat és egyebeket. És itt, elámulva, bukkantam rá egy 1956. november 5-i dologra, amelyet nem jegyzetem be a naplómba, és régen el is felejtettem, hogy egyáltalán megtörtént. Ez Marian Bielickivel közös, a Lengyel Írók Szövetsége szerveződő kongresszusához intézett felhívásom volt (amely kongresszus időpontját, amiről akkor még nem tudunk, áttették későbbre): szolidaritásunk kifejezése a védekező magyarokkal, akik még mindig ellenálltak a bevonulásnak... Magától értetődik, azt sem tudtuk, hogy Varsó számára leadott szövegünket nagykövetünk, minden eshetőségre számítva, azzal az egymondatos kommentárral látott el, hogy a szerzők „nem vették tekintetbe pártunk álláspontját”. Ami igaz – igaz.

És még egy személyes, és nem titkolom, engem nagyon is megindító közlemény, amelyet mostani budapesti tartózkodásom utolsó napján, október 24-én találtam a hétvégi újságban: hogy a forradalom évfordulóján Nagy Imre-emlékplakettel kitüntetett tizenhét magyarországi és külföldi személy (köztük régi barátom, Gömöri György) egyike lettem. Mit mondhatnék? Csak hogy – köszönöm.

Köszönetet mondok az '56-os Kutatóintézetnek is a *Magyarországi napló* teljes szövegének kiadásáért, D. Molnár István egyetemi tanészékvezetőnek pedig az egykor a feledhetetlen Kerényi Grácia által lefordított szövegem kiegészítéséért, a később keletkezett részletek átültetéséért.

Végül szívélyes üdvözetemet küldöm az ismerős és ismeretlen magyaroknak – a felkelés veteránjainak és a fiataloknak, akik már utána születtek, akik nem közömbösek a felkelésről szóló ismeretek és annak nemes hagyománya iránt.

Varsó, 1993. december

Wiktor Woroszyłski

(D. Molnár István fordítása)

MAGYARORSZÁGI NAPLÓ, 1956

*Mihail Kolcov
Lidia Widajewicz
Kerényi Grácia emlékének*

Kedd, 1956. október 30.

A REPÜLŐGÉPEN

Tehát – rengeteg hercehurca, protekció, rimánkodás után – végre itt vagyok, a repülőgép fedélzetén, mely újabb lengyel vér- és orvosságküldeményt szállít Budapestre. Szárnyaink alatt: a felhők végeláthatatlan Szibériája. Aztán kitisztul: rozsdaszín földek, mozdulatlan utak és sínek tűnnek elénk. Magyarország.

Igyekszem előásni emlékezetemből: milyen volt ez az ország, amikor megismertem, hét évvel ezelőtt, a Demokratikus Ifjúsági Világszövetség Kongresszusa és a Rajk-per verőfényes szeptemberében. Népes, lármás utcák, egy pince, ahol egyenesen a hordókból csapolták az olcsó, édes muskotályost, egy öregasszony, aki fölemelt ököllel köszöntött bennünket... De legmakacsabbul az az egy kép tér vissza folyton, mely végigkísért az elmúlt éveken, pedig milyen sokáig próbáltam – hasztalan – elhessegetni.

Magas, középkorú férfi hajol hozzám, bozontos szemöldöke szinte arcomat súrolja, átható suttogása megtöri ellenállásomat:

– Jó régóta párttag vagyok. Rajk Lászlót Spanyolországból és a táborból ismerem. Az, ami most történik, gatzett és hazugság.

– Miért mondod ezt nekem? Nem ismerlek, nem hihetek neked.

– Éppen ezért mondom ezt neked, mert nem ismersz. Csak ilyen emberrel válthatok ma szót Budapesten.

...Leszállunk: a repülőtér jóformán üres. Egy csoport fegyveres civil és katona vesz körül bennünket, karjukon háromszínű szalag vagy karpaszomány. Némelyiküknél fekete kreppre van varrva. Inkább nem kérdezzük, miért.

BESZÉLGETÉS MARIANNAL

Marian [Bielicki, 1920–1972, újságíró, író]^{*} már néhány napja itt van. Most különösen ziláltnak látszik. Nagy nehezen húzom ki belőle az elbeszélést: mit látott ma.

Tanúja volt Krzysztoffal [K. Wolicki újságíró] együtt a városi pártbizottság ostromának. A pártbizottság épületében vagy kétszázötven-kétszázhatvan főből álló ÁVH-s csoport védte magát.

Az ÁVH a politikai rendőrség egyenruhás alakulatainak a neve. Elit jellegű, busásan fizetett (az ÁVH-funkcionárius, az „ávós” bére a munkások átlagfizetésének a tízszerese), a véres Rákosi-rezsimmel életre-halálra szövetkezett janicsárosztagai mindvégig olyan terror vasfogójában tartották az országot, amelyenről nekünk odahaza fogalmunk sem lehetett. Sem Berija likvidálása, sem Rákosi visszavonulása és Farkas lecsukatása után nem történt az ÁVH-ban semmiféle változás. Amikor az ÁVH október 23-án tüzet nyitott a fegyvertelenül tüntető lakosságra, végre betelt a mérték. Kitört a felkelés, melyhez nyomban csatlakozott a hadsereg és a rendőrség. Az ÁVH, bár Nagy Imre kormánya hivatalosan feloszlatta, nem engedelmeskedett a határozatnak, s továbbra is halált és provokációt szórt maga körül. Ekkor a népharag hatalmas hulláma öntötte el Budapestet.

Marian elmeséli, hogyan támadta meg a tömeg – néhány magyar tank támogatásával – az ávósok erődjét. Makacsul védekeztek, lövéseik jó néhány embert leterítettek a tömegből. De hamarosan kivonszolták őket az épületből, és akkor...

Mariannak reszketnek az ajkai, nagyon sápadt.

– Még soha nem láttam lincselést eddig. A lábuknál fogva akasztották fel őket, néhányukat a szó szoros értelmében darabokra szaggatták. Később megérkeztek a szervezett felkelők – a Nemzetőrség –, s védelmükbe vették az életben maradt foglyokat a tömeggel szemben. De akiket már nem sikerült megvédeni...

* A szögletes zárójelbe tett kiegészítések a kéziratot gondozó D. Molnár Istvántól származnak.

AZ ELSŐ CSATANGOLÁS BUDAPESTEN

Sötét, üres utca. Vagy ötven-hatvan méternyire tőlünk ormótlan tan-
kok körvonalai sötétlenek.

– Sztoj, kto igyot! [Állj, ki vagy?]

A kiskatona összehúzza magát a hidegtől és félelmében, szeme
ugrál, világít a fehérje. Dermedt ujjaival lapozgatja érthetetlen útleve-
leinket. Úgy látszik, nem sokat ért szavainkból, hiába magyarázzuk,
kik vagyunk és miért megyünk ilyenkor a Parlamentbe. Végül azon-
ban legyint.

– Prohogyi!

Megint hosszú, üres utca, de világosabb és szélesebb. Sarkain, a
táblákon lekaparva a név. Ez Budapest egyik fő útvonala: az Andrássey
út. A lekapart betűk Sztálin nevét hirdették.

Nem vagyunk egészen biztosak benne, hogy jó irányban megyünk-e.
Járókelőkkel ritkán találkozunk, viszont időről időre lezárt páncélau-
tók robnak el mellettünk. Mintha nem lenne bennük ember, önálló
életet élő gépezetek lennének, melyek csupán ágyúcsőcsápjaikkal
érintkeznek a világgal. Önkéntelenül falhoz húzódunk.

Megint üres utca. Meggyorsítjuk lépteinket. Az utca végén valami-
lyen csődület támadt. Mielőtt azonban odaérnénk, egy mellékutcából
motorkerékpár robog elő, két magyar katonatiszt ül rajta. Fehér röplap-
legyező bomlik ki – villámgyorsan, akár egy kártyamutatványnál –,
a motorbicikli megfordul és eltűnik, a röplapok lassan leereszkednek
a földre. Szövegük rövid, sokszorosított, nehezen olvasható – csekély
magyar szókincsünk alapján nem tudjuk kibogozni az értelmét. Oda-
megyünk a csoporthoz, melyet messziről láttunk. Fiala fiúk, néme-
lyikük kezében ugyanilyen röplap fehérlik.

– Sprechen Sie deutsch? Parlez-vous français? Do you speak English?

Kiderül, hogy a fiúk csak oroszul tudnak egy kicsit, ezt a nyelvet
tanították az iskolában. Amikor megtudják, kik vagyunk, meghívnak
bennünket egy picinyke lakásba. Családi fényképek tömkelege borítja
a szoba falait. Megjelenik a házigazda, egy zömök, bajuszos munkás.
Kézfogáskor a leggyakoribb magyar nevek egyikét mondja. Cigaret-

tával kínáljuk egymást, s az egyik fiú a röpirat lefordításához lát. A légelhárító tüzérség egyik osztaga írta alá a kiáltványt, mely elsősorban azt követeli, hogy az oroszok hagyják el holnap déli 12 óráig Budapestet.

– Mindnyájan ezt akarjuk – kommentálja tizennégy-tizenöt éves tolmácsunk –, ez a legfontosabb.

A többiek egyetértően bólintanak. A házigazda habozva érdeklődik Lengyelország felől, s reménykedő pillantást vet ránk...

Újabb kóborlás ismeretlen utcák során. Felkelő őrségek, melyek előzékenyen útbaigazítanak. Egy autó, rajta vitorlaként feszülő háromszínű lobogó. Két fiatal tiszt, akik majdnem egészen utunk célpontjáig kísérnek. S végezetül – nagy, üres, sötét tér a Parlament kupolás tömbje előtt. Körüljárjuk mindenfelől, bejáratot keresve.

Lám, itt az impozáns főbejárat – emlékszem rá, évekkkel ezelőttről. Erre jártunk be naponta kétszer, „a világ ifjúságának” tanácskozásaira. A kőpárkányra támaszkodva egyszerű, darócruhás görög lányok álltak itt: grammoszi partizánok. Közvetlenül a bejáratnál, a hallban francia küldöttek árulták impresszionista festők albumait, hogy legyen pénzük a hazaútra. Odébb lépcső vezetett fel, melyen elegáns tiszték és egyenruhás aktivisták többször ellenőrizték belépőinket. Végül elértünk a számos karzattal övezett, többemeletnyi magas tanácsterembe, s hosszú beszédeket hallgattunk végig különféle nyelveken a béke védelméről. Valahányszor elhangzott a „Sztálin” szó, mindnyájan fölálltunk, bőszen skandáltuk a két erőt sugárzó szótagot, és tenyérdagadásig tapsoltuk saját lelkesedésünket... -

A főkapu most süketen és zárva áll. Más bejáratot sem találunk sehol. Már-már lemondunk a bemenetelről, amikor egy autó siklik halkan az épület elé. Krzysztof a kocsijához szalad, és franciául kezdi magyarázni a sofőr mellett ülő utasnak, hogy lengyel újságírók vagyunk, és be akarunk jutni a Parlamentbe, hogy a kormány valamelyik tagjával beszéljünk. Az utas – középmagas, fiatalos külsejű barna férfi – elmosolyodik:

– Par exemple, avec moi?

S egy pillanat múlva benn is vagyunk az Országházban.

Új ismerősünket Losonczy Gézának hívják. A kommunista balszárny ismert politikusa – éveken át háttérbe szorították és üldözték. Csupán ma lett államminiszter, s tagja a szűkebb kabinetnek. Enyhe iróniával közli, hogy még saját íróasztala sincs, sem titkárnője, és egyáltalán, nem nagyon ismeri az épületet, ahová behozott bennünket. Eléggé sokáig bolyongunk együtt a bíborral, szecessziós aranyozással borított, sötét folyosókon. Van valami rendkívüli s ugyanakkor groteszk is ebben az elhagyatott, ember nem járta császári-királyi pompában. A kandeláberek gyér fénye kísérteties árnyakat vet a falra. A szőnyegek elnyelik lépteink nesztét. Úgy érzem, mintha valaki – ha hátranézek, meglátom – nesztelenül lépkedne mögöttünk. Egy ember? Vagy a történelem?

De már itt is vagyunk a nagy, kivilágított szobában. Vágni lehet a füstöt. Itt és a két szomszédos irodában dolgoznak a kormány tagjai, s velük együtt néhány író és újságíró. Emberek jönnek be folyton: katonák, anélkül hogy vigyázzállásba merevednének, munkások, füzetlapra írt követelésekkel, borotvátatlan diákok. Senki nem keres rajtuk belépési engedélyt, senki nem mondja: „mindjárt bejelentem”, mindenki egyenesen ahhoz fordul, akivel beszélni akar. Mindenütt beszélgető csoportok: állva, a szoba közepén, a helyiség minden zugában. Valaki telefonál, másvalaki az ablakpárkányra támaszkodva nagy, ideges betűkkel rója tele noteszéneke lapjait. A küldöttségek áramlása egy pillanatra sem szünetel. Az itteniek fáradt szemmel fogadják őket, de meleg kézszorítással búcsúztatják a küldötteket, s azután ugyanígy köszöntik a következőket.

Interjúnk kaotikus és összefüggéstelen. Egyre újabb emberekkel beszélgetünk, az előzőket elhívják, más dolguk van. Mindenről szó esik: a magyar forradalom jellegéről, a nemzeti egységkormány kialakuló programjáról, a forradalmi bizottságok követeléseiről, az előttük álló órák és napok perspektívájáról. A kormány még nem a végleges, további változások lesznek benne, hogy még többféle embert képviseljen. Épp az imént beszélgettek erről a szociáldemokratákkal. Egye-

lőre sajnós tagadó választ adtak: nem lépnek be a kormányba, kijelentették, hogy inkább várnak még. De úgy látszik, a kormány bázisa – még jelenlegi összetételében is – óráról órára szélesedik. Ezt bizonyítja néhány, a legkomolyabbak közé tartozó felkelőcsoport feltételes támogatása: olyan követelményeket terjesztenek be, melyekkel a kormány is egyetért. A legsürgősebben: a szovjet hadsereg kivonulása Magyarországról, a politikai pártok törvényes engedélyezése, szabad választások, a bűnösök megbüntetése. Nagyjából ilyen programmal állt elő az imént Budapest nyolcadik és kilencedik kerületének forradalmi csoportja, melynek vezetősége két katonatisztból, néhány munkásból és diákból, egy íróból és egy fodrászból áll...

Marian megint elmeséli, amit délelőtt látott. Nem tud megszabadulni nyomasztó élményeitől, s magyar kommunista elvtársainál keres választ. Percnyi hallgatás után egyikük megszólal:

– Higgye el, nem vagyunk szadisták. De ezeket az embereket nem tudjuk sajnálni.

Az ősz hajú Szántó Zoltán szólal meg, a Magyar Dolgozók Pártja néhány napja létrehozott direktóriumának tagja, volt varsói nagykövet.

– Borzalmas tragédiát, a nemzet, a párt tragédiáját éljük át. A nemzet ellen gaztettet követtek el. Kommunisták voltak a bűnösök, s a nemzet elfordult a kommunistáktól. A nemzetnek igaza van. Végrevalahára a nemzettel kell együtt haladnunk. Nagyon elkéstünk vele, majdnem mindent elveszítettünk mint párt, de a nemzettel kell együtt haladnunk, nem szabad tovább szaporítanunk a ránk tapadó gyalázatot.

Rettenetes ennek az öreg embernek a fájdalma, aki egész életét az eszmének szentelte, s élete alkonyán látnia kell, hogy gazembereknek volt a szövetségese.

– És ők? Velük mi van?

– Ők... Gerőék... Hát, nincsenek már az országban. Elutaztak.

ÉJSZAKA

Ide tulajdonképpen már a következő dátumot kellene írnom: jóval elmúlt éjfél. De az én első budapesti napom még nem ért a végére.

Elhagyjuk az Országház épületét, bár azt ajánlják, maradjunk itt reggelig: nem valami biztonságos a városban a járás. Amikor mégis megkötjük magunkat, kíséretet kapunk védelmül, két géppisztolyos katonát. És elindulunk.

Lent véletlenül benyitunk egy terembe, ahol egész osztag katona hajtja fejét álmra, sorban egymás mellett, a földön. Most, hogy ennyien vannak együtt, különösen szembetűnő a magyar és a szovjet egyenruha azonossága. Mégsem használt semmit: a forradalom letépte vállpántjukat, háromszínű kokárdát tűzött a mellükre, s a két, tegnap még ikerhadsereg szembekerült egymással...

Az utcán ugyanazzal a két tiszttel találkozunk, akik néhány órával ezelőtt megmutatták nekünk az utat a Parlamenthez.

– No mi újság, beszélgettek a kormánnyal? Mit mondanak: kimennek az oroszok Budapestről?

– Azt mondják, hogy kimennek.

Pártfogóink megállítanak egy közeledő vöröskeresztes autót. Beszállunk. Lassan, lépésben haladunk a néptelen utcán. Megállunk pár száz méternyire a szovjet állások előtt, ahol idefele jövet feltartóztatnak bennünket. Kiszállunk, az autó visszafordul.

– Sztoj, kto igyot!

Ezúttal barna képű legény áll előttünk; fekete szeme nedvesen ragyog. Miután igazoltatott bennünket, kiderül, hogy nagy előszere-tettel társalog. Jellegzetes kaukázusi akcentussal beszél: lágyítás nélkül mondja ki az orosz szavakat.

– Zacssem ludej bjom? Ne razberjos, kto prav, kto vinovat. Vernutsza bi zsvim v Armeniju... [Miért löjük az embereket? Nem tudni, kinek van igaza, ki a bűnös. Csak élve visszajussunk Örményországba...]

Innen már csak alig néhány lépés a szállodánkig. Sűrűsödik a budapesti éjszaka, mindent magába nyel: az örök parányi sziluettjét,

a tankok otromba körvonalait, a házakon lengő háromszínű és fekete zászlókat. Csend van – nem csörögnek lánctalpak, sehol semmi lövés vagy emberi jajszó.

Szerda, október 31.

REGGEL

Megjött Hanka [Adamiecka, újságíró]. Fáradtan, kialvatlanul. Marian rátámadt:

– Mit művelsz, te lány!

Hanka mentegetőzni próbál: a volt *Szabad Nép*-székházban tudósítást adott le telexen Varsóba. Nagyon késő lett, nem lett volna értelme éjszaka hazatérni a szállodába. Ott maradt reggelig, a felkelők gondját viselték: megetették, puha karosszéket húztak elő számára, betakarták egy leszakadt függönnyel.

Hanka lelkesedése kimeríthetetlen. Néha fárasztó, de van úgy, hogy elkapjuk tőle. Ilyen emberek nélkül, amilyen ő – akik mindig csalha-tatlan lelkesedéssel vetik be magukat az igaz ügyért –, nem lehetnének forradalmak. Minden bizonnyal sok szóke magyar Hanka van Budapesten. Nem csodálom, hogy mellettük áll szívvel-lélekkal, büszkén hordja mellén a háromszínű kokárdát.

Mesél a barátairól: az ún. Dudás-csoporthoz tartozó felkelőkről. Néhány nappal ezelőtt ismerkedett meg velük, amikor a *Szabad Nép* hatalmas épületét elfoglalták. Bementek akkor a szerkesztőségbe, és kijelentették:

– Nem engedjük, hogy továbbra is hazugságokkal és rágalmakkal etessék a népet!

Erre a sértődött szerkesztők kijelentették, hogy nem állnak szóba huligánokkal – és elhagyták helyiségeiket. A *Szabad Nép* megszűnt létezni. A *Szabad Ifjúság* szerkesztőségét, mely ugyanebben az épületben volt, békén hagyták. És szívélyes segítséget nyújtottak a lengyel újságírónőnek, ami nélkül igen nehéz lett volna dolgoznia a tönkretett, szétzilált, a világtól szinte elvágott Budapesten.

– Szeretnéd megismerni őket? – kérdi Hanka.

Dél. Budapestről kigördülnek az utolsó szovjet tankok. Az utcákon tömegek. A házfalak, kirakatok, hirdetőtáblák girbegurba betűkkel üvöltik: „Nem hiszünk Nagy Imrének!” „Ruszkik – haza!” „Általános sztrájk, míg az oroszok ki nem vonulnak egész Magyarországról!”

Helyel-közzel látni a néhány nappal korábbi harcok nyomát. Golyók lyuggatta sarokház, az útburkolatból kitépett kockakő, üvegtörmelék borította járda. Felfigyelünk az üveg nélküli kirakatokra: zavar-talan rendben állanak ott a cipők, játékok, borosüvegek. Sehol nem nyúl értük mohó kéz...

De elérkezünk a Magyar–Szovjet Baráti Társaság könyvesboltjához. Szétlőtték és tankokkal eltaposták ezt a barátságot. A feldúlt helyiség előtt hosszú, lapos könyvmáglya parázslik. A hamuban kormos papírrongy világít. Megismerem jellegzetes betűíról: „Tartós békéért, népi demokráciáért...”

Igyekszünk kihámozni az utcán sűrűn felragasztott, számtalan röplap és felhívás tartalmát. Egy piszkosan sokszorosított kiáltványban Mindszenty neve ismétlődik: kiszabadításáról szól, ami egyébként állítólag meg is történt. A kiáltványra valaki ráírta rézsútosan, piros ceruzával: „Nem kell kommunizmus.” Ezzel a kézírásos felirattal még néhányszor találkozunk. Egy idősebb úr, kopottas kabátban, piszkos-sá vörösödött kalapban, tud németül, s kérdésünkre örömmel világo-sít fel:

– Das heisst: „Wir wollen kein Kommunismus!”

Azután hozzát teszi, a saját jószántából:

– Nálunk nem kell a kommunizmus senkinek. A legkisebb gyerektől az öregekig, senkinek sem kell. Elegünk van belőle egyszer s mindenkorra!

KORTÁRSÁK

Üres, rövid síkátor. Csak a két végén állnak népes csoportok: az emberek szótlanul figyelik a háromszínű karszalagos, felfegyverzett fiúkat, amint épp körülvesznek egy házat. Néhány lépésnyire nyitott autó várakozik.

Tovább folyik a vadászat a bujkáló ávósokra. Épp abban a pillanatban érünk közelebb, amikor a nemzetőrök két sápadt, civil ruhás férfit vonszolnak ki a lépcsőházból. Sem ezek, sem azok nem látszanak többnek húszévesnél.

Életkoruk váratlanul még egy – alighanem utolsó – emléket idéz fel bennem a távoli, fesztivált ünneplő Budapestről. Egy iskolában lakunk akkor, a Bartók Béla úton. Valahányszor elindultunk hazulról, tizenhárom esztendőes fiúk raja vett körül bennünket, noteszüket nyújtogatták felénk aláírásért, és jelvényeket, cserélni. „Szervusz, lengyel!” – kiabálták. Javarészt mezítlábasak voltak és rongyosak, de duzzadt bennük a gyermeki életerő. Hátha most épp közülük látok valakit? Talán épp annak a magas, pufajkás, svájcisapkás felkelőnek írtam egykor varsói üdvözetlet a füzetébe? Vagy talán annak az ávósnek, aki most mélyen a szemébe húzza ellenzős sapkáját? Mindketten tizenhárom évesek lehettek akkor...

A felkelők betuszkolják az ávósokat az autóba, azután ők maguk is beszállnak, körülveszik a foglyaikat mindenfelől. Az autó elindul. Az utca végén csoportosuló emberek kiabálni kezdenek, öklükkel fenyegetően hadonásznak. A felkelők maguk elé szegeznek markukban szorongatott pisztolyukat, fedezik az ávósokat az átkozódó tömeg elől. Az autó lassan áttöri a kelleetlenül utat engedő emberfalat.

A SZERKESZTŐSÉGBEN

A *Szabad Nép* egykori székházában most több új szerkesztőség telepedt meg. S az egyetlen régiben – a *Szabad Ifjúság* szerkesztőségében – az újságírók tengenek-lengenek a szobákban, tompán bámulnak a tapétás falra, hallgatnak.

- Mi történt?
- Feloszlatták az Ifjúsági Szövetséget. Nem adunk ki többé lapot.
- A mi szerkesztőségünk haladt az élen a szabadságért vívott harcban – szól valaki leplezetlen keserűséggel. – S most kidobnak a szemétdombra.

Ma van a hónap utolsó napja. A pénztáros kifizeti munkanélküli kollégáinak utolsó bérüket.

MEGINT AZ UTCÁN

A kicsi, pufók Zsuzsa elkísér bennünket a szerkesztőségből az Értelmisségi Forradalmi Bizottságba.

– Szóval a forradalom igazságtalanul bánt veletek? – kérdezem.

– Aki keresi, megtalálja helyét a forradalomban – válaszol Zsuzsa komolyan.

Az utca még lármásabb, mint eddig. Újabb feliratok, kiáltványok, karikatúrák jelentek meg a falakon. Egy helyiség ajtajára, épp amikor elmegyünk mellette, nagy, színes Kossuth-címert tűz ki valaki, „Független Kisgazda Párt” felirattal.

– Körülbelül negyven párt alakult ma Budapesten – tájékoztat Zsuzsa.

Az újságárusok ezeknek a pártoknak a lapjait árulják. A legnagyobb sikere, úgy látom, a szociáldemokrata *Népszavának* van.

Néhány kisiú jön, röpcédulákat nyomnak a kezünkbe. Szövegük vastag betűs felirattal kezdődik, Zsuzsa lefordítja: „Nagy Imrében bizalmunk!”

A röpcédula tartalma a következő: hittünk neki, az ő nevével indulunk az első tüntetésre, október 23-án. Később elveszítettük bizalmunkat iránta, mert nyilatkozatai kétértelműek voltak, s egész magatartása ingadozónak és következetlennek látszott. Csak ma tudtuk meg, mi okozta ezt: Nagy Imre a szó szoros értelmében a Gerő-klikk foglya volt. Amikor beszédet mondott a rádióban, a háta mögött ügynökök álltak, rászegezett pisztollyal. Most, amikor Nagy valóban a kormány

élén áll, s a nemzet jogos követeléseit fejezi ki, újból hiszünk benne, és támogatjuk.

A röpiratot az egyetemi forradalmi ifjúság írta alá.

A FORRADALMI BIZOTTSÁGNÁL

A bizottság, melyhez fegyveres diákok éber őrsége ereszt be minket, a budapesti tudományegyetem jogi karán székel. Tegnapig Értelmiségi Forradalmi Bizottságnak hívták. Ugyanis a felkelés napjaiban baloldali értelmiségiek – egyetemi tanárok, írók, jogászok – laza szervezeteként jött létre, akik aktívan részt kívántak venni a forradalom eseményeiben. A további fejlemények során azonban a bizottság tekintélye megnőtt, csatlakozni kezdtek a gyári munkások, fiatalok, katonai egységek képviselői is. Éppen ma alakították át a bizottságot, közkívánatra, Budapesti Forradalmi Bizottsággá.

Minderről Márkus [György] professzor tájékoztat bennünket – kommunista, a Petőfi Kör egyik szervezője, s jelenleg a bizottság elnöke –, de csak néhány óra múlva, amikor végre bejutunk a nem valami tágas tanácsterembe, a lázasan vitatkozó bizottsági tagok közé. Ekkor hallunk azokról a javaslatokról is, melyek a bizottság tevékenységi körének további kiszélesítését, eddig nem csatlakozott társadalmi körök, különböző politikai pártok stb. bevonását indítványozzák. Amikor Márkus professzor ezt fejtegette, épp akkor lépett be a terembe egy karcsú, botra támaszkodó pap...

De erre a beszélgetésre csupán a bizottságban tett látogatásunk végén került sor. Előzetesen sokáig bolyongtunk a hosszú folyosókon, füstös előszobákban, cigarettacsikkal teleszórt várószobákban. Figyeltük a zsibongó, lármás, egymást áradozva köszöntő emberek tömkelegét, akik mind valamilyen halaszthatatlan ügyel keresték fel a bizottságot: programmal, proklamációval, működési tervvel, kapcsolattal. És éppen ebben a tömegben, ahol eleinte annyira elveszettnek éreztük magunkat, volt két váratlan, számomra rendkívül fontos találkozásunk. Amikor Zsuzsa épp tanácstalanul nézett körül, mert el

kellett sietnie valahova, hogy hol talál valakit, aki beszél valamely, általunk ismert nyelven, akire rábízhatnák a sok gondot okozó vendégeket – középmagas, kendős asszony lépett oda hozzánk: – Ja gavarju po ruszki. [Én beszélek oroszul.]

Hol tanult meg? Évekig élt Moszkvában. Szó szót követ, kiderül, Lukács György [fogadott] lánya, Anna áll előttünk. A beszélgetés először közös moszkvai ismerősökre terelődik, majd hirtelen kapcsolok:

– Akkor biztosan ismeri Margitot [Heller Ágnes] is?

– Margitot? Épp vele beszéltem meg találkozót, mindjárt itt lesz.

És valóban, néhány perc múlva átadom az alacsony, fekete hajú filozófusnőnek Leszek [Kotakowski, a filozófus] levelét. Figyelmesen olvassa, azután rám emeli fekete szemét:

– Szóval magyarázzam meg magának a forradalmunkat. Győrünk.

Leülünk a nagy, üres, sötét aulában. Margit és kollégái elmesélik nekem pontosan, részletesen huszonharmadika történetét. Ott voltak a tüntetők között, és ez az összenőtt szemöldökű fiú próbálta átadni a rádióban a határozatot...

Elmondja, milyen jelszavakkal – forradalmi, szocialista jelszavakkal – mentek ki az utcára, s hogy jelszavaikra az ártatlanok legyilkolása volt a válasz. Beszámolnak napról napra a forradalom és a sztalinista ellenforradalom lefolyásáról, s megint csak meggyőződöm róla, hogy nem tévedtünk Varsóban, amikor megláttuk a magyar mozgalomban nemes, hozzánk közel álló tartalmát. Végül elvezet az elbeszélés fonala a mai naphoz. Beszélgetőpartnereim optimisták: megállapítják, hogy a káoszból és szétszórtságból már kirajzolódnak – nagy körvonalakban – a társadalmi mozgalom és a forradalmárok együttélésének új formái. Elmondják, hogy éppen ma – azon a napon, amikor ismét életre keltek a liberális demokrácia hagyományos pártjai – egy olyan párt is alakul, amilyen még nem volt: az Ifjúság Forradalmi Pártja. Nagy, rugalmas párt lesz: az utóbbi hónapok demokratikus mozgalmából és a felkelésből nőtt ki, olyan párt lesz, mely eltökélte, hogy a szocializmus emberi arculatáért harcol.

– De hát soha nem volt Magyarországon szocializmus – mondja valaki. – Volt egy kartoték másfél millió ÁVH-besúgóról, de vajon ebből áll-e a szocializmus?

– És milyen lesz az ifjúsági párt viszonya a kommunistákhoz?

– Függetlenség és őszinte szövetség. Természetesen csak akkor, ha lerázzák a sztalinizmust. Mert ha nem...

– A kommunisták is újjászerveződnek – veti közbe Margit. – Új párt fog létrejönni, más néven és más vezetőséggel. Épp ezen dolgozik Nagy Imre, Losonczy, Lukács...

– És Kádár?

Margit elhúzza a száját. Az összenőtt szemöldökű fiú legyint. Anna kérdéssel fordul hozzám:

– Nem akarják Lukácsot meglátogatni? Majd ő pontosabb felvilágosításokat ad az új pártról.

– Otthon találjuk?

– Igen, most állandóan otthon ül, hogy megtalálja mindenki, aki keresi.

Tehát még benyomakodunk Márkus professzorhoz (erről már beszámoltam), elcsípjük a folyosón a lázasan ügyködő Zsuzsát („Új lapot fogunk csinálni, hallotta?! Az Ifjúság Forradalmi Pártjának a lapját!”), s elindulunk Annával kiváló apjához.

LUKÁCS PROFESSZORNÁL

Persze régebben is elképzelhettem, hogy találkozom majd egyszer Lukács Györggyel. Ha gondolkoztam volna azon, hogy miről fogunk beszélgetni akkor, nyilván olyanok jutottak volna eszembe, hogy például a hegeli esztétikáról, a kritikai realizmusról, Thomas Mann-ról. De azt sohasem képzeltem volna, hogy ilyen sajátságos körülmények közt ismerkedem meg Lukáccsal, s hogy az első mondat, amit hallok tőle, így hangzik.

– A kultúrát békén hagyjuk, ugye? Fontosabb intéznivalóink vannak most.

Ráébredek, hogy Lukács György Nagy Imre kormányában... kultúraügyi miniszter.

A meghitt professzorlakás ablakai a Dunára néznek. A falak színes képkeretek zárt soraival vesznek körül bennünket. A lámpával szemben egy ázsiai szörny arca merevedett gúnyos fintorba. A nagy családi asztal körül ülünk, és azokról a dolgokról beszélgetünk, melyek fontosabbak, mint a kultúra.

A professzor mérnök fia, akit egy évvel ezelőtt bocsátottak el tervhivatali állásából, elmeséli, hogyan tették tönkre Magyarország kincsét-dicsőségét: a magyar szőlőket. Azután elmagyarázza a termelés növelésének látszólag igen sikeres, valójában meddő és romboló mechanizmusát a népi demokráciákban. Nem kívánom itt idézni érdekes fejtegetéseit, engem, laikust mindenesetre teljesen meggyőzött. Az ősz hajú Lukácsné a Lengyel Október lefolyásáról érdeklődik.

A beszélgetés végül a párt ügyére terelődik. Kiderül, hogy a Magyar Dolgozók Pártjának jelenlegi vezetőségén belül ádáz harc folyik két irányzat közt: az egyik kissé módosított formában ugyan, de alapjában véve az eddigi vonalat akarja folytatni; a másik, forradalmi irányzat teljesen el akar szakadni az MDP sztalinista hagyományaitól, és egészen új marxista pártot akar létrehozni. Lukács professzor természetesen ezt a második tendenciát képviseli.

– És ki még?

– Nagy Imre, Losonczy, Szántó, Donáth, Kádár...

– Kádár is? – érdeklődöm.

A professzor nem érti, miért keltene kétséget ez a név.

Az új párt nem számíthat közeli sikerre; a kommunizmus teljesen kompromittálódott Magyarországon. Valószínűleg csupán kisebb, haladó értelmiségiekből, írókból, néhány fiatalból álló csoport tömörülne a párt köré. A munkásosztály inkább a szociáldemokratákat követi. A szabad választásokon a kommunisták öt, legföljebb tíz százalék szavazatot kapnak. Lehet, hogy be se kerülnek a kormányba, ellenzékbe vonulnak... De a párt létezni fog, megőrzi az eszmét, értelmiségi központtá válik, s néhány vagy tizenegy-néhány év múlva, ki tudja...

De egyelőre még nem kerül sor a megalakításra: szünet nélkül folynak a viták a helyzet értékeléséről. A jelen pillanatban, amikor a mai nap folyamán megszületett az összes többi párt, a kommunisták megint késnek, legalább 24 órát.

Megbeszéljük, hogy holnap fölhívom a professzort.

A DUDÁS-FIÚK

Késő este van, a szűk kis szobában, a régebbi *Szabad Nép* székház valamelyik emeletén fújtat és prüsszöl a fáradt telexgép. Hanka adja le közös tudósításunkat a *Sztandar Mlodychnak* [a Lengyel Ifjúsági Szövetség lapjának – K. G.]. Megpróbáltuk leírni benne, amit Budapesten láttunk: hogyan dőlt romba a máskor és másutt fennen és tisztán csengő jelszavakba vetett hit az emberekben, hogyan dőlt romba a remény, mely másmilyen szocializmust várt, mint amilyet itt tapasztaltak. A továbbiakban bátortalanul, habozva említettük, hogy talán sikerül megmenteni valamit a romokból, azt az eshetőséget, amit – véleményünk szerint – ma délután is láttunk.

Hanka zongorázik a telexgép ideges billentyűin. A szoba másik sarkában pedig üvölt a hangszóró, valamit, amit nem értünk: a Szabad Európa magyar bemondójának a hangja. Karcsú, barna, katonaruhás fiatalember hajol a rádió fölé; már tudom, hogy tehetséges fiatal zongorista, néhány nappal ezelőtt még a magyar hadsereg sorkatonája, ma az egyik felkelővezér, Dudás József csoportjának a tagja.

Egy másik „dudásista”, kövér, foghíjas szőke legény, övében revolverrel, vállára akasztott „Kijev” fényképezőgéppel, lenézően legyint a rádió felé:

– Ez is hazugság. Propaganda.

Ezzel a fiúval oroszul beszélgetünk. Az egyik leningrádi főiskolán tanult, jelenleg rádiógyári technikus.

Ugyanabban a gyárban dolgozik a göndör mérnök, aki jól beszél németül: egy hitlerista koncentrációs tábor egykori foglya.

– És ez igazság vagy hazugság? – nyújtom feléje a Nagy Imréről szóló röpiratot.

Figyelmesen olvassák.

– Ez alighanem igaz.

A szűk szobácskában fegyveres civilek és katonák nyüzsögnek: a Dudás-fiúk. Vidámak, szívélyesek, vendégszeretők. Sajttal és csokoládéval kínálnak, teát próbálnak főzni a villanyfőzőn, de az felmondja a szolgálatot. A velük folytatott beszélgetésből kiderül, hogy koponyájuk tiszta, csöppet sem fogékony sötét jelszavakra. Párttagok is vannak köztük. Bajos volna ezekre a fiúkra ráhúzni azt az állítást, hogy Dudás csoportja fasisztákból áll.

Hankának hirtelen zseniális ötlete támad:

– István, beszélhetnénk a parancsnokokkal?

Megint jóval éjfél után tértem vissza a szállodánkba. Marian még nem aludt; pontosan be kellett számolnom neki mai találkozásaimról és megfigyeléseimről. Sietve eldicsekedtem vele, hogy másnapra Dudáshoz vagyunk bejelentve.

– Erről a te Dudásodról sok rosszat mondanak.

– Ki?

– Például Maléter.

Kiderül, hogy Marian ma a felkelésben részt vevő különféle katonai csoportok egyesülési konferenciáján volt. Megalakult a Magyar Fegyveres Erők Forradalmi Tanácsa, mától fogva a magyar forradalom minden fegyveres alakulata ennek a tanácsnak van alárendelve. A tanács élére a felkelés egyik ismert vezetője, Maléter Pál került.

– És nem gondolod, hogy valamilyen személyes rivalizálás is szerepet játszhat, hogy Maléter ellenszenvet érez Dudás iránt?

– Ember! Maléter kiváló katona, régi kommunista, a háborúban szovjet partizán volt, számos kitüntetése van és a többi. És Dudás?

De azért Marian is kijelenti, hogy el akar menni velünk Dudáshoz, interjút csinálni.

DIÁKOK

Diákok állítottak be reggel, egyik újságíró-kollégánk ismerősei. Közük egy vékony csontú, pihés hajú kislány, hatalmas géppisztollyal: csöve félelmetesen mered előre. Amikor megkérdezzük, tud-e löni vele, nagyon megharagszik.

Beszélgetésünk később az ávosok akasztására terelődik. Tudjuk, hogy a nemzetőrök általában nem vesznek részt ilyesmiben, sőt gyakran ki is ragadják az ávosokat a feldühödött tömeg kezéből. De vajon hogy vélekednek új ismerőseink az önbíráskodás kérdéséről általában?

A diáklány sokatmondóan vonja meg sovány vállát.

– És nem gondolja, hogy lehetnek egészen ártatlan emberek is a meglincseltek közt?

Nem, ezt nem tudja elképzelni.

Erre elmeséljük azt az általunk ismert ténytet, hogy kedden, a városi pártbizottság épületének elfoglalása után, amit az ÁVH-s tisztek nagyobb csoportja tartott megszállva, önbíráskodásnak esett áldozatul többek közt a városi pártbizottság másodtitkára, aki évekig Rákosi börtönében ült, s csak nemrég szabadult onnan. Nem voltak hajlandók meghallgatni a magyarázkodását, hogy semmi köze sincs az ávosokhoz, hogy éppen csak ott volt az általuk elfoglalt épületben – s úgy bántak el vele is, mint a többiekkel. Az imént kaptunk hírt arról is, hogy ma éjszaka meggyilkoltak egy kommunistát a családjával együtt, megvan nekünk a cím, ahol történt. Nem akarjuk ezeket az elszórt jelenségeket felnagyítani, de vajon lekicsinyelhetők-e?

A diákok zavartan, nyugtalanul hallgatják. A nagy és tiszta hullám résztvevői nem vették észre eddig a piszkos, véres habot a hullám hátán. Eszükbe sem jutott, hogy a népharag, bár rendszerint igazságos, néha vak és értelmetlenül kegyetlen is tud lenni.

A SZOBOR

Keresztülmegyek a téren, ahol ledöntötték talapzatáról a forradalom első napján. Pontosabban: elfűrészelték acetilénnel, térdmagasságban. A maga nemében páratlan emlékmű maradt a helyén: egy pár hatalmas csizma, magas talapzaton. A jobb csizmaszárból tréfás szalmacsutak áll ki: invitálja az újabb vállalkozót, bújjon bele a csizmába.

Azt, akié a csizma azelőtt volt, odébb hurcolták néhány utcával a róla elnevezett térről, és a kövezetre dobták. Egyenletes kalapálás tompa visszhangja hallik. Az ércóriás alaktalan törmelékhalommá válik.

Mindenki szeretne hazavinni emlékül egy darabka Sztálint.

A BANDAVEZÉR

Magas, vállas, haja sötétbarna, arca nagy, kissé kiálló pofacsontokkal: kifejező, de inkább visszataszító. Tiroli kalap, kabátja fantáziadús körgallérként vállaira vetve; övébe dugott pisztoly, fekete lábszárvédők. Valóságos udvartartással körülvéve lép be a szobába: kíséretében van egy fiatal nő is, aki áhítattal jegyzi a vezér minden szavát.

Dudás József tömör életrajza, a szárnysegéd-propagandista előadásában, a következőképp hangzik: 1912-ben született, foglalkozása gépészmérnök. Tagja volt a kommunista pártnak, 1940-ben kilépett. A Kisgazdapártba lépett be később, közvetlenül a háború után megválasztották országgyűlési képviselőnek. 1946-tól 1954-ig per és ítélet nélkül különféle börtönökben és táborokban raboskodott. A felkelésben kitörésének pillanata óta részt vett, harcolt a Moszkva téren, forradalmi bizottságokat szervezett. Azt a tömörülést, melynek pillanatnyilag az élén áll, Nemzeti Forradalmi Bizottságnak hívják.

Megkérjük Dudást, határozza meg annak a mozgalomnak a jellegét, amit képvisel. Azonnal, hosszabb gondolkodás nélkül négy jelzőt bök ki: nemzeti, forradalmi, demokratikus, szocialista. A mozgalom programja a következő: az oroszoknak haladéktalanul ki kell vonul-

niuk egész Magyarországról. A kormánynak egyesülnie kell a forradalmi erőkkel: a munkás-, paraszt- és katonai tanácsokkal, valamint más, a nemzetet képviselő tömörülésekkel. Ki kell egészíteni a kormányt a történelmi demokratikus pártok képviselőivel. Viszont jobboldali és fasiszta csoportosulásokat nem szabad eltérni. Meg kell őrizni a szocialista rendszert, garantálva minden állampolgár lelkiismereti szabadságát, s elvetve a gazdasági dogmákat. – Az élet követelményeiből indultunk ki – fejezi be Dudás –, a társadalmi célszerűségből, a munkás- és paraszttársadalmi érdekeiből, s emellett a nemzeti egység alapján állunk.

Nyilatkozata annyira általánosságokban mozog, hogy tisztelettel adózunk beszélgetőpartnerünk politikai ügyességének. Megpróbáljuk mégis falhoz szorítani, s megkérdezzük, hogyan viszonyul a meglévő politikai pártokhoz, illetve szándékozik-e új pártot létrehozni.

– Egyelőre a forradalom eddigi eredményeinek megszilárdítása a lényeg. Később, ha a helyzet kedvezően alakul tovább, valószínűleg belépek a fentebb említett célokra megfelelő valamelyik pártba.

– Melyik párt áll önhöz legközelebb?

– Egyiknek sincs már most kidolgozott gazdasági programja. A legfontosabb politikai kérdésekben az összes demokratikus pártok egyetértenek, s mindegyik egyformán közel áll hozzám.

– Támogatja a jelenlegi kormányt?

– Csak részben. Teljesen csak egy olyan koalíciós kormányt támogatnék, melybe bekerülne Nagy Imre, Kádár János, Kovács Béla, Kéthly Anna, Kiss Sándor [1899?–1957, ugyancsak kivégezték], valamint a Nemzeti Forradalmi Bizottság képviselője is.

Nem nehéz kitalálni, kire gondol. A beszélgetés folyamán egyre határozottabban érezhető, hogy Dudás Józsefet – programjától függetlenül – rendkívüli személyes ambíciók is fűtik. Ezek a beszélgetés vége felé teljes nagyságukban előtűnnek.

– Legközelebbi feladataink: ideiglenes koalíciós kormányt alakítani, megállapodni az oroszokkal csapataik Magyarországról való kivonásának időpontjában, kitűzni a szabad, általános és titkos választás időpontját, rendet és nyugalmat teremteni az országban. Mindezek

nek a problémáknak a megoldása érdekében tegnap este kapcsolatot teremtettem Moszkvával, és közös lépéseket javasoltam a helyzet rendezésére. Javaslatot tettem egy olyan kormányra is, amilyenről az imént esett szó.

Nem tudom, hogy az, amit most hallunk, közönséges blöff-e, vagy van valamilyen reális alapja. Mindenesetre Dudás aspirációi nem valami szerények. De vajon ki ez az ember: a Nemzeti Forradalmi Bizottság vezetője, aki saját újságot ad ki, kozák atamánhoz illő külsőségekkel veszi körül magát, „moszkvai kapcsolatával” kérkedik, és lengyel újságíróknak adott interjúban kijelenti, hogy tagja akar lenni a magyar kormánynak? Vajon csakugyan fasiszta? Miben nyilvánulna ez meg? Vagy egyszerűen csak bandavezér, kalandor, „erős ember”, aki személyes népszerűségre és hatalomra tör? Ha pedig így van, vajon mekkora veszély fenyegeti Dudás részéről a népforradalmat? És még hány Dudás lehet ebben az országban?

A PÁRT

Tegnapi megbeszélésünkhöz híven, fölhívom a professzort telefonon.

Igen, már tud valamit mondani. Megszületett a párt. A neve: Magyar Szocialista Munkáspárt. A rádió ma fogja közölni a programnyilatkozatát, és holnap jelenik meg az újság első száma, neve: *Népszabadság*. Héttagú szervezőbizottságot jelöltek ki. Kéznél van a noteszem? A professzor diktálja a neveket:

Nagy Imre, Losonczy Géza, Szántó Zoltán, Kádár János, Donáth Ferenc, Kopácsi György, Lukács György.

Az újság főszerkesztője Haraszi Sándor lett, egy kiváló újságíró, akinek az utóbbi években – külső kényszer folytán – nem volt lehetősége szerkeszteni és írni...

Igen, ez egészen új párt. Új tagsággal, az eddigi MDP tagjai közül senki sem lesz automatikusan a tagja...

Persze hogy fölhívhatom a professzort újból, szívesen ad további tájékoztatást, ha tudni fog valamit...

Leteszem a kagylót, és azon gondolkodom: milyen bátrak ezek az emberek, hogy úgy határoznak: kitartanak őrhelyükön. Talán paradoxnak tűnik, hogy épp ezek a lázadók, akiket a régi pártban megróttak különféle elhajlásokért, félreállítottak, megbélyegeztek, börtönbe zártak, emelik magasra ebben a nehéz és veszélyes helyzetben a kommunizmus zászlaját, az ortodox szájhősök pedig csupán külföldre tudják menteni értékes fejüket, búcsúzóul gépfegyvertüzet szórva a nemzetre. Pedig nem paradoxon: törvényszerűség.

ÁM IDŐKÖZBEN...

Ám időközben reggel óta nyugtalanító hírek érkeznek Budapestre. Értesüléseink szerint a Szovjetunió és Románia felől szünet nélkül egyre újabb és újabb szovjet katonai egységek lépik át a magyar határt. Repülőtereket, vasúti csomópontokat, egyéb stratégiai pontokat foglalnak el.

Nagy Imre hivatalos érdeklődésére (mától fogva ő vette át a miniszterelnöki funkció mellett a külügyminiszteri tárcát is) Andropov szovjet nagykövet kijelentette, hogy a híresztelések nem felelnek meg a valóságnak, nem érkezett semmiféle szovjet katonaság Magyarországra. Néhány óra múlva megismételték a kérdést; ekkor a válasz így hangzott: csupán a szovjet civil lakosság és a sebesült katonák evakuálásának biztosításáról van szó.

Nagy Imre estére sajtókonferenciát hívott össze. Csak a mi újságíróink sejtették, mi lesz a konferencia tárgya: tudtak a helyzet megmentésére irányuló, meddő diplomáciai erőfeszítésekről, az eredménytelen közvetítő indítványokról, arról, hogy Nagy Imre minden lehetőséget kipróbált, mielőtt elszánta magát a végső, kétségbeesett lépésre. Az értekezlet sokáig nem kezdődött el, a nyugati újságírók versengve találgatták, miről lehet szó. Végül fölolvasták a rövid kormánynyilatkozatot, miszerint az újabb szovjet csapatok ma-

gyarországi hadmozdulatai arra készítetik a magyar kormányt, hogy tiltakozzék, és az összes szovjet csapat kivonulását követelje. A magyar kormány ugyanakkor kilép a Varsói Szerződésből, és kimondja Magyarország semlegességét...

Péntek, november 2.

ÚJSÁGOK

Napról napra több jelenik meg. Majdnem valamennyinek a szerkesztősége és nyomdai bázisa a régebbi *Szabad Nép*-székházban van, amelyet Dudás csoportja tart megszállva. Dudás lojális, saját újságot ad ki, de másokat sem akadályoz abban, hogy ugyanezt tegyék. A mai napon a Dudás gondviselő szárnyai alatt megjelenő újságok változatos sorához csatlakozott a magyar kommunisták lapja, a *Népszabadság*. A *Szabad Nép* volt újságírói csinálják a lapot: azok, akiket különböző időpontokban eltávolítottak a szerkesztőségből, és a rendőrségi megtorló intézkedéseknek vetettek alá.

A *Népszabadság* első hasábján közli a Magyar Szocialista Munkáspárt kiáltványát, melyet Kádár János tegnap a rádióban felolvasott. Tartalma röviden a következő:

– Azokhoz fordulunk, akiket egykor a nép és a haza iránti hűség, a szocializmus tiszta eszméinek becsületes szolgálata vezetett a párt soraiba. Rákosi és klikkje a zsarnokság és nemzeti rabság eszközévé züllesztette a pártot, eltékozolta a párt erkölcsi tőkét. A népfelkelés megdöntötte ezt a klikket. Joggal elmondhatjuk: ennek a felkelésnek előkészítői az önök soraiból kerültek ki. A magyar kommunista írók, újságírók, egyetemisták, munkások és parasztok ezrei, ártatlanul bebörtönzött régi harcosok küzdöttek az első sorokban. Büszkék vagyunk arra, hogy részt vettek a fegyveres felkelésben.

– Nyíltan beszélünk önökhöz. A nép felkelése válaszút elé érkezett. Vagy lesz elég ereje a magyar demokratikus pártoknak a néphatalom megvédésére, vagy nyílt ellenforradalommal kerülünk szembe... Az

a riasztó veszély is fennáll, hogy idegen fegyveres beavatkozás második Koreává változtatja hazánkat...

– E súlyos órában azok a kommunisták, akik eddig is harcot vívtak a Rákosi-klikkel, számtalan igaz hazafi és szocialista óhajának megfelelően elhatározták, hogy új pártot alapítanak, mely egyszer s mindenkorra szakít a múlt bűneivel.

– A párt védi és védeni fogja mindenkivel szemben hazánk függetlenségét. A nemzeti függetlenség alapján kíván baráti viszonyt minden országgal, elsősorban a szocialista országokkal. A párt védi és védeni fogja a köztársaság vívmányait: a földreformot, a gyárak, a bankok, a bányák köztulajdonba vételét, népünk vitathatatlan szociális és kulturális eredményeit. A párt védi és védeni fogja a demokrácia és a szocializmus ügyét, nem idegen példák szolgálai másolásával, hanem országunk sajátosságaira és haladó hagyományaira, a sztalinizmustól és minden dogmatizmustól mentes marxizmus-leninizmusra támaszkodva.

– Történelmünknek e nagyszerű, de súlyos órájában felhívjuk önöket, csatlakozzanak hozzánk. A pártnak tagja lehet minden magyar dolgozó, aki elveinket magáénak vallja, s akit nem terhel felelősség a Rákosi-klikk bűnös politikájáért. Számítunk mindazokra, akiket a múltban visszariasztott a szocializmus szolgálaitól Rákosiék népelenes politikája és bűnös vezetése...

Elgondolkoztató az a tény, hogy bizonyos alapvető jelszavak tulajdonképpen minden újságban, minden politikai csoport nyilatkozatában ismétlődnek. Nemcsak a függetlenségi jelszavak, hanem a szociálisak is, a népi demokrácia legfőbb gazdasági vívmányainak védelmezését hirdetőik. Még Kovács Béla, a Kisgazdapárt vezetője is kijelentette: „Senki se ábrándozzék a régi világról. A grófok, bankárok, kapitalisták világa egyszer s mindenkorra leáldozott.” (Ezt a nyilatkozatot a párt lapja, a *Kis Újság* tette közzé.)

Ebből egyik kollégánk azt a következtetést vonta le, hogy a programok nem jelentenek semmit, csupán szép szavakkal leplezik a különféle csoportok valóságos, nyilvánosságra nem hozott törekvéseit. Az én véleményem szerint másképpen áll a dolog: bár nem zárom ki

annak lehetőségét, hogy egyik-másik pártnak titkos célkitűzései is vannak, alapvető jelentőséget tulajdonítok a közvéleménynek, amelynek mindegyik mozgalom kénytelen volt alávetni magát, ha felszínen akart maradni. Akár őszintén, akár nem őszintén, de ki kell tartaniok ma meghirdetett programjuk mellett, különben végük. A programok más problémák terén fognak elkülönülni, nem az alapvető kérdésekben, mert ezekben a nemzet túlnyomó része egyformán és pontosan meghatározott módon foglal állást.

De visszatérek a mai budapesti sajtóhoz. Az újságok közlik a Ganz, a MÁVAG, a Csepel és sok más gyár forradalmi bizottságainak felhívását: a munkások vegyék föl újra a munkát. A kormány teljesítette a nemzet legfontosabb követeléseit, a többit ezután fogja teljesíteni. A további sztrájk megbénítja az ország gazdasági életét, s nem az ellenfelet gyengíti, hanem a magyar forradalmat. Hasonló tartalmú kiáltvánnyal fordult a munkásokhoz Maléter ezredes, a felkelők vezére, jelenleg a honvédelmi miniszter első helyettese is.

Másfajta felhívást közöl a *Népszava*, a szocialista párt vezetőségének tegnapi üléséről tartott beszámolója kapcsán. Az önbíráskodásról van szó. „Az ilyen egyéni akciók – jelentik ki a szociáldemokraták – mélységesen sértik, sőt meggyalázzák a forradalom becsületét. Minden erőnkől meg kell ezeket akadályoznunk!”

Értesüléseink szerint az utóbbi huszonnégy órában már egyetlen önbíráskodás sem volt Budapesten.

EGY ÚJSÁGÍRÓ

Beszélgetés N. N.-nel [Baternay Béla] szerkesztőségi dolgozószobájában, ahol épp most szerelték fel a telefont, helyezték el az írógépet. A szomszédos, nagyobb szobából harsány hangok lármája hallatszik; N. N. felvilágosít, hogy a volt politikai fogoly újságírók gyűléseznek ott.

N. N.-nel tegnap ismerkedtünk meg, Dudásnál. Nagy meglepetés volt, hogy a bandavezér kíséretében találkoztunk egy emberrel, aki

gomblyukában a magyar-lengyel barátság jelvényét hordja, s majdnem hibátlanul beszél lengyelül. Segített nekünk az interjúnál, de azután, még a vezér jelenlétében, lengyelül hozzáfűzte:

– Mindent lefordítottam, amit mondott, az ő lapjánál dolgozom, de ez nem jelenti azt, hogy egyetértek vele.

Ez eléggé talányosan hangzott, de egyikünk se kérdezett semmit.

A folyosón N. N. elmondta, honnan tud lengyelül. A háború alatt Lvovban megszökött a magyar hadseregből, és belépett az AK-ba [az antifasiszta Honi Hadseregbe – K. G.]. Lelkes lengyelirodalom-szakértőként tért vissza Budapestre, dolgozott a követségünknek, lefordított néhány regényt. Később mindennek vége szakadt, de N. N. továbbra is érdeklődik Lengyelország iránt, olvassa a lengyel sajtót. Még a vitáinkról is tud.

Ennyit tudtunk meg róla tegnap. Ma kettesben ülünk szerkesztőségi dolgozósobájában, gyenge gyümölcsbort tölt a poharamba.

– Ehhez is alig tudtam hozzájutni. Szesztalalom van a felkelés kezdete óta.

– Tudom. Még nem talákoztam részeg magyarral Budapesten.

N. N. egy hajtásra kiüríti poharát, és így szól:

– Nyilván nem sejtí, miért akartam beszélni önnel. Én ismerem önt, tudom, hogy kommunista.

Csend, majd N. N. így folytatja:

– Én is kommunista vagyok.

– Akkor mit keres Dudásnál?

– Épp erről akartam beszélni önnel. Meg akartam kérdezni, mit tenne az én helyemben? Ha az embernek lehetősége van arra, hogy egy fontos rovatot vezessen egy ilyen újságban, befolyással legyen annak arculatára, méltatlannak tartaná-e egy kommunistához, lemondana-e róla? Vagy ön is úgy látná, hogy megéri a játék, és...

Hirtelen elhallgat. Kinyílik a szomszéd szoba ajtaja. A volt foglyok befejezik gyűlésüket, N. N. dolgozósobáján át mennek ki a folyosóra. Egyikük megáll, megszorítja N. N. kezét, egy másik arra menő vállon veregeti. Végre ismét négy szemközt vagyunk.

– No jó – mondom. – Tegyük föl, hogy megéri a játék. De itt nem fogják megengedni önnek. Tudomást szereznek arról, hogy kommunista, és kidobják az újság szerkesztőségéből.

N. N. bort tölt, és rövid hallgatás után válaszol:

– Mindenki tudja, hogy hat évvel ezelőtt kizártak a pártból.

A SZÁLLODÁBAN

Délután hazajöttem a városból, s a szállodában akarok ülni, míg meg nem írom a tudósítást, amit a *Sztandar Mlodych* kér.

Nem annyira tudósítás lesz, mint inkább levél barátaimhoz, minderről, amit láttam, átéltem és megértettem...

Tehát fűtetlen szobámban ülök és írok, s időnként kimegyek – bemelegítésül – a hallba. Mindegyik kimenetelemkor más-más fázisban találok „szállodánk ügyét”.

Szállodánk rendkívül fényűző épület. A Magyar Dolgozók Pártjának Központi Bizottságához tartozott, s lényegében külföldi vendégeknek volt fenntartva. Abban a pillanatban, amikor a lengyel újságírók beköltöztek ide, a szobák többsége üresen állt.

A szálloda vezetősége kerekét oldott a minap, a személyzet jó része nem jár be dolgozni, csak az öreg portás maradt a helyén, a fűtő (aki egyébként már nem fűti a kazánt) és a szobalány (aki ugyancsak nem takarít).

Tegnap emberek kezdtek gyülekezni a szálloda előtt: különféle szomszédok, akik nyilván nem a legpompásabb körülmények közt laknak, s – helyesen – úgy okoskodtak, hogy kár lenne, ha egy ilyen szép épület parlagon heverne. Ostromra azonban, csodák csodája, nem került sor, csupán tárgyalásokat folytattak eléggé nyugodt hangon a bejáratú üvegajtón át. Később széteszlott a tömeg, s ma újra összegyűlt; nekünk igen udvariasan utat nyitottak, amikor hazatértünk a városból.

A portás ma szemmel láthatólag rezignáltabb hangulatban volt, mert egyik bemelegítő kifutásom alkalmával néhány embert találtam

a hallban és a lépcsőn. Valamivel később már azt is észrevettem, hogy a legbátrabbak kinyitják a szobákat az első emeleten. Később megint a bejáráshoz gyűltek mind, és egy háromszínű karszalagos férfi tüzes beszédét hallgatták. Amikor pedig utoljára – már cikkem befejezése után – mentem ki, sem a hallban, sem a kapu előtt nem találtam egyetlenegy embert sem.

– Mi történt? – kérdeztem a fűtőt, egy szlovákot, akivel orosz-lenygel-cseh halandzsanyelven értekeztünk.

Ez az ember a kerületi forradalmi bizottságtól jött, és azt mondta nekik, hogy igazán szégyen a külföldiek előtt, hogy mit gondolnak a külföldiek, hogy a forradalomnak tiszteletben kell tartania a jogot... Azért fogták magukat és elmentek.

Visszatértem a szobámba, hogy mielőbb följegyezsem ezt a valószínűtlen történetet, s azután, hogy lendületbe jöttem, följegyeztem néhány anekdotát is azok közül, amiket az utóbbi napokban hallottam a Rákosi-korszak joggyakorlata köréből.

JOGI OLVASMÁNYOK

Első olvasmány. Elhatározták, hogy eltávolítják az improduktív elemeket a fővárosból, mert elcsúfítják szocialista arcukat.

Öreg magányos, beteg embereket kerestek meg, fölpackolták őket homijukkal együtt egy teherautóra, s falura szállították.

A kiszemelt faluban nemegyszer kiderült, hogy egyik paraszt sem siet a hatóság által rátukmált lakókat befogadni.

A szállítóknak sürgősebb volt a dolguk, mintsem hogy fennakadjanak ilyen apróságokon. Otthagyták pártfogoltjaikat cókómókosztul az első fűzfa alatt, s visszatértek a városba, újabb kötelességeikhez.

Néha épp esett az eső. Néha épp fagyott.

Második olvasmány. A felkelés kinyitotta a börtöncella ajtaját. Egy asszony jött ki. Politikai fogoly.

Százegy éves volt. Kilencvenhat éves korában csukták be. Beszolgáltatási kötelezettségének elmulasztása miatt.

Harmadik olvasmány. Azt mondták neki: – Nem magyarázhatjuk meg a népnek a politika vargabetűit. A népnek nem lehetnek kétségei, nem szabad vitatkoznia. Ámulást fogunk mondani, azt mindenki megérti. A párt téged választott ki, fel kell áldoznod magad a pártért. Szörnyű dolog, de régi elvtárs vagy, képes volnál arra, hogy ne segíts a pártnak?

Később azt mondták neki: – Beismersz mindent, és halálra ítélünk. De az ítéletet soha nem fogjuk végrehajtani. Megváltoztatjuk a nevedet, elutazol a családdal együtt egy baráti nagyhatalomhoz, nyugodtan fogtok ott élni és dolgozni.

Amikor akasztani vitték, kitépte magát és kiabált:

– Hisz nem így egyeztünk meg!

Ez Rajk László története.

Negyedik olvasmány. Az előző történetben egyike volt azoknak, akik a Törvényt képviselték. Mindent megtett, amit szerepe kívánt. Megbízóinak nem lehetett elégedetlenségre okuk. A játék szabályszerűen folyt.

Amikor azonban amazt akasztani vitték, ő hirtelen következetlenné vált. Tiltakozott az egyezmény megszegése ellen. Lecsukták mint kétszínű játékost. Évek múlva szabadult ki, emberroncsként.

Ez Kádár János története.

ESTI HÍREK

Vacsoránál Roman [Kornecki, újságíró] beszámol az ávóstáborban tett mai látogatásáról. Sok ávossal beszélgetett. Nyugodtak, nem haragsznak a felkelőkre, épp ellenkezőleg. Jó néhányan közülük épp a felkelőknek köszönhetik életüket. Látott olyan ávóst, akit a tömeg alaposan helybenhagyott, s a felkelők szinte az utolsó percben mentették meg. Ezt az embert azzal vádolták, hogy fölkéredzkedett egy autóra, azután legyilkolta az utasokat, holttestüket kidobta a kocsiból, és továbbhajtott. Ő azt állítja, hogy ez nem igaz, nem bántotta az utasokat, azok maguktól kiszálltak. A rendőrség vizsgálja az ügyet,

s ha rábizonyul, hogy bűnös, törvény elé kerül, ellenkező esetben szabadon bocsátják. Már most is sok embert szabadon bocsátanak...

A nagykövetségre indulunk Hankával, hogy Varsóba telefonáljunk. Útközben találkozunk Krzysztoffal.

– Hallottátok?

– ?

– Kádár megszökött.

Kiderül, hogy még tegnap este, közvetlenül az új párt aktívájának értekezlete után, melyen beszédet mondott a szerkesztőbizottság nevében, Kádár beült Münnichhel egy autóba, s azóta nyomuk veszett.

Münnich Ferenc néhány nappal ezelőtt kijelentette: „Nincs más hátra számunkra, mint becsülettel meghalni.” Úgy látszik, megváltoztatta véleményét. De Kádár, akinek eltűnését a szó szoros értelmében csak percek választották el a programnyilatkozat felolvasásától, melyben nyilvánosan állást foglalt az új vonal mellett?

– Úgy látszik, kiszállt a fickó a játékból, elege van belőle.

– Hátha csak most száll be?...

Szombat, november 3.

VIDÉKI KISZÁLLÁS

Kissé kopott, de derék Warszawán indulunk hajnalban északnyugat felé. Négyen vagyunk újságírók: Hanka, Marian, Zygmunt [Rzeżuchowski] és én. Két Dudás-fiú is jön velünk: a foghíjas, jólelkű István – ő szerezte a kocsit – és Béla, a sofőr, vidám, jóképű fiú, akár egy olasz filmhős. Sajnos nincs olyan nyelv, amin megértethetnénk magunkat vele, ezért csak István közvetítésével tudjuk meg, hogy Béla az MDP Központi Bizottságánál dolgozott mint sofőr.

A városban a korai időpont ellenére nagy a mozgás. Egyesek lendületesen söprik össze a járdáról az üvegcserepet, mások a villamossíneket javítják, a felfordított villamoskocsikat állítják fel. Munkások mennek, vállukra akasztott szatyorral, úgy fest, hogy munkába.

De nehéz elhinni, hogy ilyen gyors hatása van a tegnapi felhívásoknak. Megkérdezzük Istvánt, mi erről a véleménye. Ő viszont a mi hitetlenkedésünkön csodálkozik. Persze hogy munkába mennek!

Behajtunk Buda szűk kis utcáiba, eleinte nagyvárosi jellegűek, cégtáblákkal, kirakatokkal, később egyre szerényebbek, de még pillanatig sem emlékeztetnek a szegénynegyedekre, amiket más fővárosok peremkerületeiben láttam. Az utca szelíden, észrevétlenül változik műúttá; őszi, zúzmarás, de még félig zöld bükkfák és tölgyek ritkás sorfala szegélyezi kétfelől.

Váratlanul jókedvre derülünk. Úgy érezzük magunkat, mintha nem csupán a város határát léptük volna át, hanem annak az elviselhetetlen idegfeszültségnek a határát is, amiben néhány nap óta élünk: mintha mindegyik nap egy egész esztendő lett volna. A nyugodt, kissé unalmas, politikailag közömbös falusi táj hirtelen leküzdhetetlenül arra készítet, hogy megfeledkezzünk a nehéz történelemről, melynek tanúi vagyunk, derűsebb, könnyebb, egyszerűen nem idevonatkozó gondolatokba merüljünk. Pletykálni kezdünk, ki-ki a maga szerkesztőségéről, azután versenyt meséljük a legrégibb és legostobább vicceket, végül Zygmunt valamilyen értelmetlen dalra gyűjt: „Hej, mambo, mambo italiano...” Persze nem tudja tovább a szöveget, ez azonban csöppet sem zavar bennünket, mindnyájan fölkapjuk a dallamot: „Hej, mambo...” István és Béla is csatlakozik hozzánk.

Közben Warszawánk energikusan falja a kilométereket. Elhagyjuk Tatabánya füstölgő kéményeit; ez az ismert bányászközpont adta Budapestnek a felkelés napjaiban az egyik legbátrabb harci osztagot. Megkerüljük a keskeny tatai tavat, és ráhajtunk a műútra, mely Komárom városába, a csehszlovák határon fekvő vasúti csomóponthoz vezet.

„Hej, mambo, mambo italiano...”

S hirtelen torkunkon akad a dal. Ismerős dübörgés közeledik velünk szemben. Lassítunk és letérünk jobbra, egyenesen egy kis falusi kocsmáig, a girbegurba tornáca elé. A zöld páncélalkotmány elsuhan mellettünk, és eltűnik a láthatáron.

AZ ÁCSI KOCSMA

A kocsmában nem kapni egyebet, csak kenyeret és bort. De a kocsmában gyűlnek össze a parasztok és a faluban lakó, komáromi gyárakban dolgozó munkások. Kenyeret eszünk, bort iszogatunk, beszélgetünk a parasztokkal és a munkásokkal.

Hogy festett a forradalom Ácson?

– Ahogy kell. Kimentünk tüntetni, bizottságot szerveztünk. Lövöldözés nem volt. Rend volt, most is rend van.

A kommunisták felől érdeklődünk. Hogyne. Volt a faluban sok, száznál is több. De rendes ember kevés volt köztük. Alig egypár. Azok benne vannak a bizottságban. És a többiek? Semmi bajuk, nyugodtan ülnek odahaza.

– Kolhoz? Igen, van kolhoz a faluban. Még nem oszlatták fel. A parasztok nem akarják. A kormány engedélyét várják, hogy föloszlathassák.

És kié volt a föld azelőtt? A grófoké. Azok nem jönnek vissza többet, azt senki sem engedné.

– És ha mégis megpróbálnák?

Egy zömök, tagbaszakadt, háziszóttos zekébe öltözött paraszt magasba emeli összeszorított öklét:

– Akkor újabb felkelést csinálunk!

GYŐR

Erről az északnyugat-magyarországi nagy ipari városról a legváltozatosabb szenzációkat hallottuk odahaza, Lengyelországban. Azt mesélték, hogy Ausztriából érkezett horthysta csapatok kerítették hatalmukba, hogy önálló, határozottan jobboldali jellegű kormány alakult itt, hogy a kormány élén egy fanatikus kapucinus barát áll...

Kerestük a horthystákat és a kapucinust az egész városban. Nyomuk se volt sehol. Valamilyen ausztriai jövevényekkel sikerült összekadnunk: alsóbbrendű nyugati hírügynökségek rendkívül magabiz-

tos tudósítói voltak. Úgy látszik, senki más nem jött Ausztriából. Azt azonban nem tudtuk megállapítani, nekik köszönhetők-e a szenzációs hírek, melyek bejárták az egész világot.

Dunántúli Forradalmi Bizottság. A légkör ugyanolyan, mint minden forradalmi bizottságban, ahol megfordultam eddig. Tolongó küldöttségek, írógépkattogás, lárma, füst, rengeteg katona és fegyveres civil.

A bizottság elnöke tagbaszakadt, harcsabajuszos férfiú, nem úgy fest, mintha valaha is szerzetes lett volna. Amikor az önálló kormány iránt érdeklődünk, hangos, paraszti nevetésben tör ki:

– Volt egy ilyen kezdeményezés... középiskolás diákok részéről. Megmagyaráztuk nekik, hogy az nem kormány lenne, hanem kabaré.

Az elnököt Szigethy Attilának hívják, ismert baloldali újságíró.

Föltesszük neki sztereotip kérdéseinket, melyeket a hitetlen Tamás makacsságával teszünk föl mindenütt, s ugyanolyan válaszokat kapunk, mint másutt. Azután azt kérdezzük, mi az állásfoglalásuk a Nagy Imre-kormánnyal kapcsolatban.

– Éppen ma ismertük el a kormányt véglegesen – mondja Szigethy. – Most minden forradalmi erő legfőbb feladata Nagy Imre és kormánya köré tömörülni.

– Miért éppen ma?

– Mert ma végre olyan a kormány összetétele, hogy tiszta lelkiismerettel támogathatjuk.

Kiderül, hogy ma reggel értesítették a vidéket a kormány újabb átalakításáról. Eltávolították az olyan, a népnek ellenszenves politikusokat, mint például Apró. Beléptek a kormányba a szociáldemokraták, élükön Kéthly Annával. Maléter Pál lett a honvédelmi miniszter.

– Az egész országból vannak értesüléseink – mondja Szigethy. – Az összes forradalmi bizottság kinyilvánította, hogy támogatja Nagy Imre kormányát. Mától fogva igazi népi kormány.

A bizottság elnöke mond még valamit, de elveszítem a fordítás fonalát. Már jó néhány perce egy nagyon fiatal, rózsás, lányos arcú tisztecske köti le a figyelmemet. A beszélgetés kezdetén közbevetett egy mondatot oroszul, még csak nem is hibásan; most azonban hall-

gat. Erős kísértést érzek, hogy föltegyem neki a kérdést, mely a fejemből motoszkál. Egy ideig habozok, de aztán hirtelen, magam számára is váratlanul megkérdem:

– Ugye párttag volt?

A fiú meghökken, de nem azért, amire számítottam.

– Hogyhogy voltam? Párttag vagyok.

– De hiszen nincs párt. Ebben az épületben volt a városi pártbizottság. Elkergették.

– És aztán? A rossz pártvezetőséget kergettük el. De a kommunisták megmaradtak. Tessék! – a fiú előveszi belső tagsági könyvét. – Csak kezdődjek el a normális élet, megyek, és befizetem a tagdíjat. Kommunista voltam, és most is az vagyok.

Mindez hangosan, nyíltan történik, a forradalmi bizottság tucatnyi más, nem kommunista tagja jelenlétében.

RÖPCÉDULA

Búcsúzóul kaptuk, egy fiatal magyar katonatiszttól.

Rossz orosz-szággal van írva, nevetséges hibákkal, de tartalma sokatmondó és egyértelmű.

„Szovjet katonák!

Mi, a győri vagongyár munkásai...

Kijelentjük, hogy a munkások a demokratikus nemzeti államban is szigorúan óvják a szocializmus legfőbb vívmányait, vagyis teljes erejük-ből föllépnek a nagy földbirtokok és hitbizományok ellen, az ellen, hogy visszaadják a nagyüzemeket és bankokat a kapitalistáknak. Ugyanakkor határozottan ellenzünk mindennemű rákosista–sztalinstista restaurációt.

Nyugtalanít bennünket, hogy a szovjet seregek ismét benyomultak Magyarországra. Ezért jelentettük be semlegességünket az ENSZ-ben, amit mi magunk kívánunk megvédeni, s nem engedjük, hogy bárki is provokálja a Szovjet Hadsereg tagjait vagy családtagjaikat. Mindazokban, akik mégis ilyen eszközökhöz folyamodnának, Magyarország igaz ügyének ellenségeit látjuk...

Szovjet katonák!

Ne lőjetekek a magyar katonákra!”

A vagongyár munkásainak nyilatkozatát a röpcédulát szignáló Dunántúli Nemzeti Tanács továbbítja. Az aláírás mellett dátum: Győr, 1956. november 2.

Vajon mit fog majd egykor a magyar forradalomnak ebből a dokumentumból kiolvasni a történelem? Indokolt optimizmust? Tragikumot?

TANK

A városon kívül áll, a híd közelében, egy útkereszteződésnél. Pohos, masszív, nehézkesen fészkelte be magát a nedves földbe, s úgy terpszkedik ott, mintha nem ingó tárgy volna, hanem maradandó építmény, egy tervbe vett lakótelep első épülete. Abban a pillanatban, amikor a közelébe hajtunk, még egy rendkívüli funkciót is betölt: a szónoki emelvényét. Az emelvényen szőke szemöldökű, fitos képű srác áll, olyan, amelyet ezrével láttam Moszkvában; szalmaszín hajfürtje kikandikál hetykén fülére húzott pilótasapkája alól. Mellette ferde szemű vasgyúró ül, lábát lógatva, s cigarettát sodor elmerülten. A tankon hátul egy harmadik katona áll, darabos testalkatú, szinte kőbe vésett paraszta, hosszú köpeny, mozdulatlan kezében puska. A tank körül vagy negyven-ötven magyar gyűlt össze, s az első katona beszédet tart nekik, szónoki gesztussal hajolva előre:

– És minek kellett szobrokat lerombolni? És könyveket égetni, minek? Ez kultúra?

– Szóval szobrokért kell embereket ölni? – szólal meg valaki a tömegből.

A katona habozik.

– Az nyilvánvaló, hogy a kő nem ér annyit, mint az ember. De minek kell lerombolni a hősök emlékműveit? Azokét, akik szent ügyért adták az életüket?

– Először csak Sztálin szobrát rombolták le.

– Sztálint mi sem ismerjük el – ért egyet a katona elborulva.

Ferde szemű kollégája rágyújt megsodrott, óriás cigarettájára, és élvezettel fúj hatalmas füstgomolyagot a levegőbe. A harmadik katona hirtelen megmozdul, mintha álomból ébredne, és vastag hangon dörmögi:

– Elég a beszélgetésből.

Az első legyint, és gyorsan mondja:

– Oszolni. Oszolni.

Aztán alábukik a tank mélyére.

A HATÁR

Sötét este van, amikor magunk mögött hagyjuk Hegyeshalom városkát, s elérkezünk a magyar–osztrák határra.

Célunktól néhány kilométerre a határtól visszatérő magyar vámőrök tartóztatnak föl bennünket. Szolgálatba indultak, mint mindig, de a szovjet katonák nem engedték oda őket. Azt javasolják, forduljunk meg. Sofőrünk habozni kezd, de mi csökönyösek vagyunk. Továbbhajtunk hát az erdei úton az egyre sűrűsödő sötétségben.

Végre valamilyen kis fény villan fel előttünk. Autónk megáll. Gyalog teszünk meg néhány lépést, míg egyszer csak hangos orosz kiáltás tartóztat föl.

Tíz-egynéhány lépésnyire előttünk leeresztett sorompó fehérlik. A sorompó túlsó felén alvó tankok elmosódott körvonalai. A sorompó előtt katona áll, ránk irányított puskával. Tárgyalásba bocsátkozunk vele, anélkül hogy bemutatkoznánk.

– Át lehet menni a határon?

– Nyelzja!

Tiszta szerencse; mit csinálnánk, ha megengedné?

– És csak most nem lehet, de például holnap reggel lehet majd, vagy ha holnap sem, akkor mikor?

– Nyikagda! – vág vissza a katona határozottan.

– És a túlsó oldalról át lehet jönni Magyarországra?

– Azt sem lehet. A vöröskereszt autói már két napja állnak ott, de mi nem engedjük át őket.

Nincs mit tenni, közöljük az őrrrel, hogy lemondunk róla; ekkor hirtelen gondterhelt, megváltozott hangon szólal meg:

– Én a magam részéről teljesen együttérzek magukkal, elvtársak, de nincs mit tenni, a parancs parancs.

Jó éjszakát kívánunk neki, és visszatérünk a kocsinkhoz.

VISSZAFELÉ

Éjszakai utunk az osztrák határtól Budapestig soká tart. A nemzetőrség éber járőrei szinte negyedóránként tartóztatnak föl bennünket. Okmányaink ellenőrzése, szívélyes mosoly a „lengyel újságíróknak”, és hajítás tovább. De alig jön lendületbe zöld Warszawánk, máris újabb járőr.

Vajon mindegyik magyar országút így fest ezen az éjszakán? Elképzelem a sötétségbe merült országot – és ezer meg ezer nyugodt, de kitartóan vigyázó őrszemet, mely útját állja azoknak, akiknek nem szabad átjutniok.

Csupán egy esetben nem avatkoznak be a háromszínű karszalagos fiúk: amikor zöld páncélkocsik vonulnak egyenletes motorberregéssel a műúton. Akkor félrehúzódnak az őrszemek, s komor, kérdő pillantással kísérik a páncélkocsikat. Nem szabad provokálni.

A nemzetőrség járőreivel való találkozásunk két ízben nem merül ki abban, hogy megmutatjuk útlevelünket. Először közvetlenül azután, hogy a határtól visszafordultunk. Úgy látszik, gyanút keltettünk makacsságunkkal, holott figyelmeztettek, hogy nincs a határon semmi keresnivalónk. Most büntetésből itt ülünk az őrszobán, s a magyar határőrosztag személyzetével szórakozunk, mely – élén a parancsnokkal – fegyelmezetten hallgatja a tele torokból üvöltő Szabad Európa Rádiót.

Az epizód humoros jellegét csupán az zavarja meg, hogy egyik kollégánk odasúgja nekünk: három ÁVH-s igazolvány van a zsebé-

ben, emlékebe kapta a budapesti felkelőktől. Éppen az hiányzik, hogy most megtalálják nála! De nem kerül sor motozásra. Sikerül meggyőznünk a hegyeshalmi rendőrség parancsnokát, hogy csak újságírói kíváncsiságunk hajtott a fehér sorompóhoz...

A másik alkalommal – már Győr és Komárom után – ki kell szállnunk, s alaposan átkutatják a kocsit. Amikor már visszatelepszünk, az őrpapancsnok megmagyarázza: valamiféle autók robogtak erre, és röplapokat szórtak szét, melyeket Csehszlovákia Kommunista Pártja írt alá. Ocsmány röplapokat. Tessék, itt van egy.

Csak annyit értünk a magyar szövegből, hogy „Világ proletárjai, egyesüljete!” Viszont annál ékesszólóbb a karikatúra, mely szemmel láthatólag a magyar forradalom jelentését van hivatva megmagyarázni. A karikatúra a határt ábrázolja. Egyik oldalán – az osztrák oldalon – hárman állnak: egy pocakos úr (a kapitalista), egy bajuszkás úr (a földbirtokos), valamint egy eredeti egyenruhát viselő úr (a horthysta). A túlsó oldalról a magyar felkelők vendégszeretően tárják feléjük karjukat. Marian elteszi a lapot, jó lesz a gyűjteményébe.

Amikor kiderül, hogy nem a felkeléssel ellenes röplapokat terjesztő csehek vagyunk, megengedik, hogy nyugodtan továbbrobogjunk.

Még egy ideig versenyt futunk egy hosszú teherautóssal: a teherautókon friss hús, nagy rózsaszínű darabok. Hirtelen eszembe jut az ácsi kocsmá: hogy megsértődtek a parasztok, amikor megkérdeztük, mennyiért árulják az élelmiszert Budapestnek. „Nem fogadunk el pénzt! Ők ott a vérüket adják...” Vajon ez a hússzállítmányuk is ilyen szolidaritás kifejeződése, a vidék segítsége a fővárosnak?

Utoljára már a szálloda közelében igazoltatnak bennünket, a Csizma terén. Azután máris befordulunk a csendes Munkácsy Mihály utcába. Mindjárt két óra.

– A holnapi viszontlátásig! – búcsúzunk magyar barátainktól. – A holnapi viszontlátásig!

A szállodában könyörtelenül fölkeltjük kollégáinkat. Hisz el kell mondanunk benyomásainkat a Dunántúlról, és – ami még fontosabb – ki kell kérdeznünk őket, mi minden történt szombaton.

Franciszka [Borowiczowa, újságíró] és Leszek [Kołodziejczyk, újságíró] is vidéken voltak, délkeleten, Szolnokon. Benyomásaik hasonlóak a mieinkéhez: stabilizálódás észlelhető az egész országban, a kormány valódi kormánnyá válik, az összes forradalmi erők támogatják.

Budapesten ma nyugalom volt. Éppúgy, mint pénteken, szombaton sem volt egyetlen önbíráskodás sem. Sok ávós önként jelentkezik a Markó utcai vizsgálóbizottságnál. Megpróbálják összeszámolni, hány ember esett áldozatul a lincselésnek az önbíráskodás napjaiban, vagyis keddtől csütörtök délelőttig. A leghihetőbb becslés: 70-80. Minden jel arra mutat, hogy a jelenlegi helyzetben nem kell ennek a számnak a növekedésétől tartani.

Régel óta folynak a tárgyalások a szovjet katonaság Magyarországról való kivonásáról. A nap első felében az Országházban tárgyaltak, este pedig a magyar küldöttség ment el az oroszokhoz. A küldöttség tagjai: Maléter tábormok, Kovács István tábormok és Erdei Ferenc miniszter. Állítólag nem tértek még vissza.

...Elalvás előtt a magyar forradalom perspektíváin gondolkozom: hogyan alakulnak most, a stabilizálódás napjaiban. Persze nem tudom, milyen rendszerformába kristályosodik véglegesen a Magyar Köztársaság. De úgy látszik, a népi demokrácia alapvető vívmányainak (az egész föld a parasztok kezén, a gyárak és a bankok társadalmi tulajdonban) és a többpártrendszernek, sajtószabadságnak s a liberális demokrácia más, hasonló sajátosságainak érdekes szintézisét figyelhetjük meg majd. Vajon egy ilyen rendszer nem a szocializmus egyik – talán nagyon hosszú – útja? Nem merném biztosan állítani. Arról az útról azonban, melyre a Rákosi-félék vitték hazájukat, már biztosan tudom, hogy csak bukáshoz és rabsághoz vezethet.

Akárhogy is lesz, bonyolult fejlődési folyamat indul meg, amiről nem napok és nem is hetek döntenek. Nekem pedig – ideje hazatérnem...

Vasárnap, november 4.

HAJNALI ÖT ÓRA – ÉBREDÉS

Valami kívülről berontott mély álmomba, nem tudok rájönni, mi az, nem akarom kinyitni a szemem, igyekszem visszahullani az érzékekkel fel nem mérhető mélységbe, melyben oly rövid időt töltöttem. De az a makacs valami egyre hevesebben támad rám. Kelletlenül megadom magam, s kezdek kapcsolatot teremteni a világgal. S hirtelen tudatomba hatol, mi az, ami álmatomomat félbeszakította: egyenletes tüzéségi ágyúzás.

Ebben a pillanatban valaki hiányos öltözetben beszalad a szobámba:

– Kelj fel! Megint háború van Budapesten!

A RÁDIÓ

...Reggel a tüzéségi tűz dörején, a páncélfegyverek kattogásán, a lökhajtásos repülőgépek gúnyos süvítésén még áttörtek a Nagy Imre-kormány rádió sugárzott utolsó tiltakozásai és felhívásai.

Több nyelven felolvasták a magyar írók és értelmiségiek rövid, a világ népeihez intézett megrázó szövegét is, mely háromszoros „Segítsetek! Segítsetek! Segítsetek!” felkiáltással végződött.

Azután elhallgatott a rádió, s csak estefelé szólalt meg újra: Kádár János hangján.

Kádár az új, forradalmi munkás-paraszt kormány miniszterelnökeként mutatkozott be: ez a kormány veszi át a hatalmat, mivel Nagy

Imre gyenge kormánya egyre inkább a visszahúzó, fasiszta elemek hatása alá került. Meg kell menteni Magyarországon a népi demokráciát, a szocializmust. Ezért az új kormány a szövetséges szovjet hadsereghez fordult segítségért...

Az új kormány tagjainak felsorolásában szerepelt többek közt Apró, Münnich, Marosán és Horváth, valamint Erdei Ferenc neve, aki előző nap részt vett a szovjet haderők Magyarországról való kivonását célzó tárgyalásokon.

Ezzel a közleménnyel a rádióban a politika véget ér, s népszerű operettdallamok csokra következnek.

De ablakainkon túl a politika tovább tart, tompa dörejét szünet nélkül hallhatjuk, egész nap és egész éjjel.

KIRUCCANÁS A VÁROSBA

A telefon-összeköttetés Varsóval megszakadt. De hátha működik valami csoda folytán a telex? Hármasban, Hankával és Krzysztoffal, elindulunk, hátha sikerül eljutnunk a hajdani *Szabad Nép*-székházba.

Üres őszi utcák. Fekete, kopár fák, a járdák sárga és rozsdaszín avarral borítva. Száraz idő van, sőt: verőfényes, de a hideg szél fúróként hatol át bőrünkön.

A kapualjakban itt-ott embercsoportok húzódnak meg. Megszólítunk a Damjanich utcában egy ilyen csoportot. Tömören felvilágosítanak, hogy hol folynak a harcok, és hogyan menjünk tovább, de általánosabb tárgyról nem bocsátkoznak beszélgetésbe. Visszatért Budapestre a félelem.

A Dob utcán megyünk tovább. Többször találkozunk fegyveres osztagokkal: magyar katonákkal és civilekkel. Az ellenkező irányba mennek. Visszavonulnak? A házfalak mélyedéseiben itt-ott ronggyal megjelölt benzinesüvegek állnak. Minél közelebb érünk a Lenin körúthoz, annál több az ember, fegyveresek és fegyvertelenek. De már itt is van a Lenin körút, a főváros széles főútvonala. Azt az utcát, amin idáig jöttünk (a főút vonal egyik szűk mellékutcáját), barikád választja

el a Lenin körúttól: eléggé jelentéktelen, deszkából és dorongokból hevenyészve összetákolt barikád. Ugyanígy látni szemközt, a széles utca túloldalán is. Magát a Lenin körutat pedig rendesebb barikád torlaszolja el keresztben, főleg az úttestből kibontott kockakövekből épült. Csak az első barikádig jutunk el. Sokan vannak itt, s az emberek eléggé gyanakodva beszélgetnek velünk. Egyikük – gránát van az övébe dugva – faggat bennünket, miért akarunk tulajdonképpen arrafelé menni, amikor ott lövöldöznek, oroszok vannak. Folyik a harc a *Szabad Nép-székház*ért. Hiába mondjuk, hogy „lengyel újságíró”, ezúttal senkit sem sikerül meggyőznünk.

Visszafordulunk. Még aránylag közel vagyunk a Lenin körúti barikádhoz, amikor gyors lábdobogás állít meg bennünket. Néhány fegyveres, karszalagos fiú. Nagyon fiatalok, inkább középiskolások, mint egyetemisták. Egyikük beszélni kezd hozzám, s a kézmozdulatából megértem, hogy azt kívánja, vegyem ki a zsebemből a kezem. Bajos szót érteni a fiúkkal, németül nem tudnak, az oroszot nem kockáztatjuk meg. Végre kiderül, hogy egyikük ért egy kicsit franciául. Megmagyarázzuk, kik vagyunk, megmutatjuk útleveleinket. A fiúk szemel látható megkönnyebbüléssel nevetik el magukat. Parancsnokuk három csillogó töltényt húz ki a zsebéből: nekünk voltak szánva, ha a barikád védőinek gyanúja beigazolódik...

Mielőtt az autóbusz-kocsisín melletti útkereszteződéshez érünk, amit egy kisebb orosz ágyú tart bizonyos távolságból ellenőrzés alatt, tíz-tizenöt lépésnyire előttünk felrobban egy gyújtólövedék. Vörös villanása egy pillanatra megállít bennünket, de gyorsan elhatározzuk magunkat, és átszaladunk a veszedelmes útkereszteződésen. Néhány perc múlva a nagykövetségén vagyunk.

KIVEL MI VAN

Óvatos kísérletek: megpróbálunk telefonon beszélni magyar barátainkkal. A kapcsolatteremtés Varsóval jóformán lehetetlen, de nem mondhatunk le alapvető újságírói kötelességünkről: a híszerezséről.

Mi történt a vezetőkkel? A forradalom kommunista aktívja állítólag a jugoszláv nagykövetségen nyert menedéket. Nagy Imre, Losonczy, Szántó, Lukács, Donáth nevét említik. A Kisgazdapárt vezetője, Kovács Béla, értesüléseink szerint Nyugatra menekült, Mindszenty bíboros az USA nagykövetségén van. Még mindig nem tért vissza, s most már aligha tér vissza Maléter és Kovács István tábornok.

És a sorkatonák? Aggódunk a Dudás-fiúkért. Tegnap, míg vidéken voltunk, a Forradalmi Katonai Tanács feloszlatta Dudás csoportját. Tagjainak estig kicserélték az igazolványukat. A foghíjas István és Béla, a sofőr, épp velünk voltak, semmiről se tudtak, és késő este tértek vissza. Nem esett az övéik részéről bántódásuk? Ha nem, akkor amúgy is a *Szabad Nép*-székház körül folyó harcok tüzébe kerültek. Föl akartuk hívni őket, de nem felelt a telefonjuk.

Hétfő, november 5.

FURCSA HÁBORÚ

A város védőinek nincs parancsnokságuk. Nincs védelmi tervük. Nincs más fegyverük, csupán géppisztolyok, kézigránátok és benzin-süvegek. Meg lehet-e ilyen erővel tartani egy várost?

A támadóknak tüzéségük van, tankjaik, páncélkocsijaik. Hadoszlopaik fölött lökhajtásos repülőgéprajok űrködnek. De nincs Budapesten gyalogságuk, vagy valami okból nem vetik be a hadműveletekbe. A tankok és a páncélkocsik föl-alá robognak az utcákon, főleg azokon, melyeken nincsenek barikádok. Mindenfelé lövöldöznek. A tüzéség nagyobb vagy kisebb tüzetek idéz elő (ma közelről láttam egy tüzet azon az útkereszteződésen, ahol tegnap is lecsapott egy gyújtólövedék; a mai szemmel láthatólag eredményesebb volt). De be lehet-e csupán ilyen eszközökkel venni egy várost?

AZ OSTROMLÓK ÉS A VÉDELMEZŐK

Szovjet részről teljesen új osztagok vesznek részt a harcban, a kontinens belsejéből hozták őket az utóbbi napokban. Erről több ízben személyesen is meggyőződünk, s ugyanezt figyelték meg mindazok, akik tájékoztattak bennünket. A nagyon fiatal, szürkésbarna köpenyes fiúk (a leggyakoribb évjárat 1937) gyakran nem is tudják, hova hozták őket, sokan közülük rosszul beszélnek oroszul, de egyvalamiről szentül meg vannak győződve mind: hogy aljas, áruló fasisztákat vernek szét ebben a városban.

És a másik oldalon. Ezek általában ugyanazok, akik október 23-án tüntettek a Parlament előtt, azután visszaverték az első intervenciót, megszervezték a nemzetőrséget. De most többen vannak, mint eddig: most azok az idősebb munkások is csatlakoztak a munkás- és diákifjúsághoz, akik eddig csak passzívan támogatták a forradalmat. Most fegyveresen álltak ki Csepel és Kőbánya barikádjaira.

Franciszka és Marian ma a város védőinek bunkerjeit járták. Beszélgettek az egyik szakasz parancsnokával, egy bányással, akinek mindkét lába súlyosan megsebesült, és más katonákkal. Azzal a mélységes meggyőződéssel tértek vissza, hogy a magyarok harcolni fognak a végsőkig. De ez a vég előbb vagy utóbb alighanem mégiscsak a vereség lesz.

APA ÉS FIA

Este két szegény Pest környéki magyar húzódott be szállodánkba. A nap folyamán megpróbálták fölkeresni a Duna túlsó partján levő kórházban a másik fiút, akit egy tűzérési repesz súlyosan megsebesített az utcán. Estére a mi kerületünkbe szorultak, s éjszaka nem mehettek tovább.

Az apa kicsi, vékony, aszott férfi, beesett arcú, fakókék szemű. Bajos megállapítani, hogy fehér bajuszának mélabús kefeje ősz vagy egyszerűen csak világosszőke. Fakult sísapkája a fülére csüng. A tizen-

hat-tizenhét éves fiú arca ugyancsak hosszúkás, de svájcisapkája lekerékíti; szeme sötétbarna. Mindketten lent ülnek a portásfülkében, mozdulatlanul, az egyszerű emberek jellegzetes eltompultságával, amit a néprajongók alázatnak és fatalizmusnak hisznek. Pedig csak rettenetes fáradtság.

Kedd, november 6.

A NAGYKÖVETSÉGEN

Ma különféle okokból később indultam a nagykövetségre, mint a többi kollégám. Útközben meghökkenítő újság: harckocsioszlop, széttelepítve a csendes Gorkij fasorban. Az egyik tank például a kórház előtt áll, egy másik közvetlenül a nagykövetség előtt. Ez utóbbi üresnek látszik, amazon viszont, és körülötte is rengeteg katona; nagyon jókedvűek, fennhangon beszélgetnek, hahotáznak.

A nagykövetségen kollégáim ijedt ábrázattal fogadnak. Kiderül, hogy a tankok negyedórával ezelőtt robogtak be a Gorkij fasorba, és épp az, amelyiken most olyan jól szórakoznak, egy gépfegyversorozatot eresztett a nagykövetség ablakaiba. A nagykövet titkárságán törött ablaküvegek, lehullott vakolat. Szerencsére senkit sem találtak el, de nem sok híja volt. A tanácsos szorgosan összegyűjti a szétlapult golyókat.

Elmondják, hogy nem ez az egyetlen nagykövetség, amire ma rálöttek. Ugyanez történt a jugoszlávval, ahol az első titkár életét vesztette, és állítólag az egyiptomival is.

TAGKÖNYVEK

A budapesti rádió szünet nélkül vidám operettmuzsikát közvetít. Szállodánk személyzete azonban komor arckifejezéssel hallgatja, a hangszóró köré gyűlve.

Zygmunt vigasztalni próbálja őket: megmagyarázza, hogy hamarosan véget ér a lövöldözés, és nyugalom lesz – de kiderül, hogy épp attól félnek a legjobban, ami azután következik. Ugyanis a forradalom napjaiban Sztálin ledöntött szobránál mind elégették a milliós létszámú párthoz tartozásuk igazolását: párttagsági könyvüket.

– Mit fognak most csinálni velünk?

Zygmunt nem túl határozottan biztatja őket, hogy semmit.

Az egyik öreg takarítónő felsóhajt:

– Hát legyen már az a párt, de senkit se kényszerítsenek arra, hogy belépjen...

BEETHOVEN

Este fölmegyünk a háztetőre, és a város fölött világló tüzek fényét nézzük. Sokfelé vöröslenek, mindenfelől körülvesznek bennünket. Épp esni kezd az eső, de a tüzeket nem oltja el.

Öt-hat percenként egy-egy villanás, azután dörgés. Tüzérségi vihar; ha természetes vihar törne ki, nem hatolna el tudatunkig, elfojtaná a háborút.

Visszatérünk, le a rádióhoz. Varsó. Beethoven V. szimfóniája. Nem bírom végighallgatni.

Szerda, november 7.

HOGYAN JÁRUNK A VÁROSBAN

A háború egyre tart. Zaja egyetlen pillanatra sem szűnik. A szenvedés egyre tart.

Egyetlenegy napon sem mondunk le arról, hogy bemenjünk a városba, szemébe nézzünk a háborúnak és a szenvedésnek.

De furcsa a járásunk. Senki sem tanított rá bennünket, magától jött, és már a lehető legtermészetesebbnek tűnik. Az ironikus önkontroll

ritka pillanataiban ráébredünk, hogy ha egy más valóságban viselkednénk így, tébolyulnának tartanának bennünket.

Zygmunt:

– Képzeljétek el, amint óvatosan, libasorban, a házak falához lapulva megyünk végig a Foksal utcán. Eljutunk az utcasarokig. Az első lassan kidugja fejét, a többiek várnak. Rendben, nem látni tankokat. Mindnyájan együtt átrohanunk futólépésben az úttesten, és be az első kapun. Körülnézünk: senki se maradt le? Fülelünk: melyik irányból lőnek? És megint óvatosan, libasorban, a házak falához lapulva a következő utcasarokig.

MELLÉTALÁLT

De nincs olyan hely, ahol nagyobb biztonságban lennénk, mint az utcán.

Lám, a szálloda ebédlőjében ülünk, afféle magasabb szuterénben vagy mélyebb földszinten, amikor hirtelen csattanás, majd süvítés hallatszik, s egy gyönyörű golyócska repül el fejük fölött: a szemközti falon lapul szét.

Egy perccel előbb pontosan ott állt egyikünk.

A HELYZET

A helyzet – amennyire képet tudunk alkotni róla – a következő: A szovjet hadsereg folyvást előrenyomul Budapesten. Miután elfoglalták a nem védett kerületeket, megkezdődtek a harcok azokért a kerületekért, melyeket védenek a magyarok. A legádázabb ellenállás központjai Budapesten: Kőbánya és a munkások lakta Csepel, „a Vörös Csepel”, ahogy nevezték. Csepelen többek közt fegyvergyárak is vannak, állítólag páncélöklöket kezdtek gyártani. A belváros fő közlekedési útvonalaiért is folynak a harcok: a Ferenc körútért és a Lenin körútért.

Azokon a területeken, melyeket a szovjet hadsereg végleg elfoglalt, az ÁVH házkutatásokat tart, és letartóztatásokat hajt végre. Boltok kirablásáról és másféle rendbontásról is hallunk.

Vidéken még védekezik Győr, nem szűnnek a harcok Sztálinvárosért (Dunapentele, a magyar Nowa Huta).

Ismeretlen helyen működik a kommunista ellenállási mozgalom rádióadója, a Rajk-adó.

Az oroszok újabb tankosztagekat vetnek be a harcba.

Csütörtök, november 8.

FÜSTÖK A VÁROS FELETT

Napról napra nagyobb területeket járunk be Budapesten.

Ma sikerül eléggé bonyolult útvonalon eljutnunk a Duna-partra, és a Lánchídon át Budára.

A harcok a város különböző pontjain tartanak még, de vannak már teljesen pacifikált utcák is. Ezeken a szovjet tankok most a városparancsnok, Grebjennyik tábornok kiáltványait hordják szét, valamint a párt központi lapját, mely tegnap a *Szabad Nép*, ma viszont *Népszabadság* fejléccel jött ki. A cím fölött olvasható az ára: „50 fillér”, de a katonák ingyen osztogatják az újságot.

Nos hát eljutunk a Lánchídhöz: a főváros két részét összekötő hidak közül csupán ez az egy működik. A hídhöz vezető útszakaszon sűrűn meredeznek a tüzérségi és páncélfegyverek, s mögülök állig fölfegyverzett alakok tűnnek elő. De ezek nem oroszok; azok is itt vannak a közelben, de ezúttal a passzív megfigyelők szerepét töltik be. A megszállás helybeli támaszait látjuk: az újjászületett ÁVH funkcionáriusait.

Előzékenyen udvariasak. Amikor visszaadják útlevelünket, szalutálnak, és összeütik a bokájukat.

Gyorsan átmegyünk az ép, csak nagyon összekarcolt hídon. Lá-bunk alatt puszkagolyóhüvelyek zörögnek.

Nekivágunk Buda fölfelé kapaszkodó, öreg, keskeny kis utcáinak. Staszek ismeri közülünk legjobban ezt a környéket, ő vezet föl bennünket a híres Halászbástyára. Közvetlenül a műemlék mellett me-gint ismerős látvány: tankok. Most pihennek, hanyag testtartással heverésznek, de körös-körül épp elég nyoma van élénk tevékenységüknek: akár a templom lövedék szaggatta fala...

Lenézünk a Halászbástyáról a barátságatlan, önmagához csöppet sem hasonlító Budapestre. A Duna lassan, lúdbőröző háttal hömpö-lyög alatt. A házak a folyó túlszéljén szétszóródtak minden irányba, mintha menekülni akarnának ebből az elítélt városból. De a tüzek a sarkukban vannak, oldalba kapják őket, elvágják előttük a visszavo-nulás útját.

Valaki mellettünk nevükön nevezi a tűz gócait:

– Az ott Csepel. Amaz Újpest. Az pedig Kőbánya...

És épp ebben a pillanatban újabb tűz lobban fel, velünk szemben. A füst előbb fehér, sűrű, mint a tészta, de egy pillanat alatt megsöté-tedik, és fekete patakként korbácsolja a már amúgy is bekormozott eget. Valamelyik belvárosi utca ég.

KÓRHÁZ

A kórházba véletlenül jutunk el. A Halászbástya közelében találko-zunk egy ápolónővel, ő vezet oda bennünket.

Különös egy kórház: a föld alatt rejtőzik, vasbetonrétegek légmen-tesen záró burka alatt. A második világháború éveiben keletkezett mint katonakórház, '45 után nem használták. A forradalom kezdetén néhány orvos és ápolónő huszonnégy óra alatt beindította. A követ-kező huszonnégy óra megtöltötte a kórházat sebesültekkel és betegek-kel.

Az orvosok végigvezetnek bennünket a termeken és folyosókon, melyeken ugyancsak betegágyak sorakoznak. Büszkén mutogatják a

komplikált aggregátorokat, melyek segítségével soha nem fogy ki a föld alatti kórházban a levegő és a villanyvilágítás. Az egyik teremben látjuk, hogyan folyik egy halálosan kimerült beteg ereibe üvegcsövekből az életadó vér.

– Ez lengyel vér – mondja az orvosnő, egy karcsú, sápadt, karikás szemű lány.

Egy másik teremben: meglepetés. A katonakórházaknak nem volt szülészeti osztálya, de lehetett-e nem fölvenni egy asszonyt, aki vasárnap, november 4-én, hajnalban szület? A fintorgó képű, ráncos egyén, aki ilyen rendkívüli pillanatban jelentkezett, hogy világra kíván jönni, energikusan rúgkapál parányi lábaival.

– Az ellenállási mozgalom legifjabb harcosa – szólal meg valamegyükük.

Az orvosnő elmosolyodik, most először egész idő alatt, amióta ismerjük. Érzem, hogy kérdezni akar valamit, de kérdése nem hangzik el, se most, se később.

EGY VERS

Egy vers jár a fejemben – az első és alighanem az utolsó magyarországi tartózkodásom alatt:

*Hát még ezt is meg kellett érnem,
hogy legyen mire emlékezniem:
összetört égbolt-törmeléken
járni tétován, idegenben.*

*Majd alászállni. Nem a pokolba –
a föld alatti segélyhelyre,
vakondok-szemű orvosokkal
szorgoskodni a kór-veremben.*

*Nézni, hogyan szívdik lassan
az üveg-erekben a vegyszer,
a seb sajkását átérezni,
látni: éber tanú-szemekkel.*

*Feljönni. És túlélni mindent.
S a város üszkein megállva,
újra hinni csupacsiriz-menny
megragasztgatott angyalában.*

VÁROS

(Gömöri György fordítása)

Péntek, november 9.

KIHALLGATÁS KÁDÁRNÁL

Sokáig habozunk: elmenjünk-e a Parlamentbe, vagy sem? Végül kíváncsiságunk mégis legyőzi skrupulusainkat. Fél tucat lengyel újságíró zsúfolódik be a nagykövetség elegáns autójába.

Az Országház előtti tér tele tankokkal. A környező gyepágyak tüzérési állásokká változtak át. A virággruppok helyén tüzet raktak a katonák, kását és levest főznek.

A kocsit otthagyjuk a tankok nyomasztó oltalmában, s átlépjük a küszöböt, mely felé valaki elirányít bennünket. A szűk bejáratban többen őrködnek, egymás sarkát tapodják az ávósok és a ferde szemű vörösgárdisták. A lépcső tetejéről vendégszerető gépágyú tátog felénk. Balra üvegajtó vezet az ügyeletes tiszt szobájába, ahonnan éppen kilép egy udvarias főhadnagy.

Megmagyarazzuk neki, kik vagyunk, és mit óhajtunk. Megnézi az útlevelünket, megkérdezi, mikor érkeztünk, és miféle szerkesztőséget képviselünk.

- *Życie Warszawy*.
- *Nowa Kultura*.
- A Rádió.
- A *Trybuna Ludu*tól is van valaki?
- Van.

Tehát a szovjet tiszt kiismeri magát a lengyel újságcímek közt.

– Szóval azt akarják, hogy a magyar kormánybeli elvtársak fogadják magukat? – kérdezi még egyszer, és eltűnik a fülkében. Látjuk az üvegen át, hogyan tárgyal egy másik szovjet tiszttel, az alighanem őrnagy. Néhány perc múlva ismét kijön, és tanácstalanul tárja szét kezeit:

– Sajnos, a magyar kormány nagyon el van foglalva, és nem fogadhatja magukat. Meg kell hogy értsék: annyi fontos ügyben fő a feje. Sajnos nem lehet.

Szombat, november 10.

EZ IS MUNKA

Nem mondom, hogy azonnal rájöttünk, miféle fickóval van dolgunk, bár rögtön felfigyeltünk rá.

Az első és a második szovjet bevonulás közti napokban állított be szállodánkba először. Eléggé zavarosan magyarázkodott, miért kellett saját lakását elhagynia, pedig senki sem faggatta különösebben. Még azt is közölte velünk, hogy 1939 óta él Magyarországon, s főleg fordítással foglalkozik.

Vacsora közben Franciszka oda súgta nekem:

– Nézd ezt az arcot.

Hosszúkás arc, szabályos vonások, magas, kopaszodó homlok és a kellenél kissé nagyobb, düllelt szemek: élettelen álarcnak hatott ebben a pillanatban.

– A gondolatlanúság megtestesülése – mondta Franciska.

Nem értettem vele egyet. Úgy éreztem, másvalamit olvasok le erről az arcról, még nem tudtam pontosan, hogy mit, de biztosan mást, nem

csupán a gondolkodás hiányát. Valamivel később ébredtem rá: ez a másvalami a rémület volt. A legszörnyűsebb rémület, melynek üvöltése jó néhány napja nem csitult el ebben az emberben egyetlen pillanatra sem, de nem is tört ki, nem került felszínre egyetlenegyszer sem.

Bekövetkezett a második intervenció. Ismerősünkben mintegy enyhült a belső feszültség, megkönnyebbült. Hirtelen kiderült, hogy szinte jóképű. Udvarias mosollyal kóválygott a nyomunkban, és minduntalan beszélgetést kezdeményezett minden lehetséges témáról. Egyes nyilatkozataink különösen izgalomba hozták.

Végül is ha az ember találkozott már életében ilyenekkel, eléggé csalhatatlanul fölismeri őket. A mienken akkor láttunk keresztül, amikor kötelességeinek teljesítéséhez látott. Ha magyarok lettünk volna, nyilván nem találjuk a helyzetet valami mulatságosnak. Így azonban kiélveztük, ahogy csak tudtuk. Tehát meghallhatott tőlünk mindent, amit csak hallani akart, sőt még többet is. Az újságírók azonmód jegyeznek, és ő, szegény, kénytelen volt emlékezetében tartani mindent egészen estig, és csak miután jó éjszakát kívántunk neki, írhatta meg szobájában öles jelentéseit. De az volt a legszórakoztatóbb, hogy nem használhatta összegyűlt kincseit: a lövöldözés napjaiban nem járt be a városba, s a telefon szállodánkban nem működött.

Ma már nyugalom van. Még a telefont is megjavították. De őrangyalunk nem veszi igénybe. Elindul a városba, és diadalmasan vonul be az egyik közeli telefonfülkébe. Nem jön ki egy fél óra hosszat.

EGY ÖREG EMBER

Mindketten írók vagyunk. Mindketten kommunisták vagyunk. Ő jóval idősebb, mint én, és érdemekben hasonlíthatatlanul gazdagabb életre tekinthet vissza. Mégis sokkal több dolog köt össze bennünket, mint amennyi elválaszt.

Íme, hogyan fest két népi demokratikus országban élő kommunista író találkozósa Budapesten, 1956. november 10-én:

Autóval megyek a megbeszélte utcába, s egy drogéria előtt dudálok. Beszál az autóba egy idős nő, akit most látok először. Az útmutatása szerint hajthatunk tovább. Azután bevezetnek egy lakásba, ahol nemcsak én nem jártam soha: az is most jár először, akivel itt találkozom.

Keserűség gyülemlik fel bennem. Hát még őbenne, aki a Horthy-korszakban konspirációban élt, s csak az öröndetes 1945-ös esztendőben lépett nyilvánosság elé...

A magyar helyzetről és a világhelyzetről beszélgetünk. Beszélgetőpartnerem eléggé sötéten lát. A második bevonulás előtt még látott valamilyen perspektívát a szocializmus megmentésére, de most nem tud elképzelni ilyesmit. Most már minden késő, még az is későn jönne, ha a szovjet hadsereg elhagyná Magyarországot. Most már ugyanis nincsenek olyan szervezett erők – a második intervenció előtt még voltak –, melyek megóvhatnák a véres reakciótól az országot. Hacsak nem... de... – az öreg író legyint.

Budapest magatartását néhány nap óta a házak falaira ragasztott, háromszínű szalaggal keretezett kiáltványok alakítják, melyeket három szervezet közösen írt alá: az Egyetemi Ifjúság Forradalmi Bizottsága, a Forradalmi Katonai Tanács és a Magyar Írók Szövetsége. Az író, akivel beszélgetek, e kiáltványok egyik szerzője. Épp a legújabb kiáltvány szövegén dolgozik, melynek ez lesz a tartalma: minthogy az ellenfél tevékenysége főleg a polgári lakosságot sújtja, abba kell hagyni a reménytelen fegyveres ellenállást, és passzív, erkölcsi ellenállást kell továbbra is tanúsítani... Ez a kiáltvány még ma megjelenik.

– Hallgatnak rátok?

– Csakis miránk hallgatnak, mi vagyunk az egyetlen fórum.

Búcsúzóul figyelmeztetjük egymást a betartandó óvatossági rendszabályokra. Amikor már mindezt elmondtuk egymásnak, az öreg író rám emeli szomorú, okos szemét:

– Mondd, hát lehet így élni?

Még egy találkozás ezen a napon, s egyúttal búcsúzás is. István jött el. Kis híja, hogy el nem kerültük egymást: akkor vettem észre széles hátát, amikor már-már eltűnt a sarkon.

Úgy baktatunk az utcán, mintha egy folyó medrében gázolnánk. Lábunk elmerül a sárga falevéltorlaszokban. Nem sokat tudunk kö-zölni egymással.

– Béla hol van?

– Nem tudom, vasárnap óta nem láttam.

– És a vezérek?

– Dudás velünk volt, már nem parancsnoki minőségben, de ő is verekedett, mint mindenki. Hogy most hol van, nem tudom.

– Egész idő alatt a tűzvonalban voltál?

– Igen. Meg is sebesültem.

Csak most veszem észre, hogy István sántít.

– És már vége mindennek?

– Vége. Hazamegyek. Nem voltam otthon huszonharmadika óta...

Néhány pillanatig szótlánul gyalogolunk egymás mellett.

– Én pedig elutazom. Hanka már elment.

– És Marian?

– Ő is.

– És Zygmunt?

– Ő jön velem.

Megint hallgatunk. Végül elővesszük noteszunkat, és fölírjuk egy-másnak a címünket. Megcsókoljuk egymást. István bicegve távolodik.

Vasárnap, november 11.

AZ UTOLSÓ CSATANGOLÁS BUDAPESTEN

Csepel hosszú, komor, csúnya, mint alighanem minden munkásnegyed Európa nagyvárosaiban. És ahhoz, hogy ilyen legyen, nem kell a háborúnak Csepelen átgyördülnie.

A háború átgyördült Csepelen. Ez a kerület védekezett a legtovább a fővárosban. Csepel mélyében még ma is izzanak az ellenállás kioltatlan tűzfészkei.

Csepelnek abban a részében, ahol kószálunk, elfojtották az ilyen tüzeket. Nincsenek. De más sincs. Üres, néptelen utcák húzódnak kilométereken át.

Körülnézünk: egyetlen házat sem kímélt meg a háború. Mindegyiken hatalmas lyuk tátong, rendszerint az első vagy a második emelet szintjén. Úgy fest, mintha valamilyen falánk, vízözön előtti állat vonult volna erre, jobbra-balra marva, hogy mindenütt otthagya óriás fogai nyomát.

Égészen másféle nyomok tarkítják az úttestet. Ötven-hatvan lépésként fekete, összegöngyölődött ócskavashalom riogat: megölt tank. Többször találkozunk szétlőtt katyusákkal is...

Csepelről visszafelé jövet a már csaknem a belvároshoz tartozó Ferenc körút és Üllői út akad utunkba. Itt még félelmetesebb látvány tárul elénk: az összes ház kiegészve vagy összeroppantva, az úttestek visszájukra fordítva, pernye, por, kitaposott keskeny kis ösvények vezetnek az üszkös romhalmazokon át... De ez a látvány ismerős: Varsó, 1944. A bevett város.

GYÓZTESEK

Négyen vannak. Az elfoglalt utcán hevernek, egymás mellett, rendezetlen, természetellenes pózban. Széttépve, szétlapítva, szinte kétdimenziósan: úgy festenek, mint a rongybabák. Nagy erővel csapódtak oda a kormos házfal aljába, szinte beékelődtek a kicsorbult járda kis

szeletébe. Összezsugorodott arcukra valaki fehér port vagy meszet szórt. Amelyik legelőbbre nyúlik, annak nincs is arca: csak behorpadt sisakjával összenőtt, fekete, alvadt pép. Már régóta fekhettek így, mert nincs rajtuk semmi, ami az élők világára emlékeztetne: arra a világra, melyből egy nehezen elképzelhető pillanat szakította ki őket. Holt részei egy pozdorjává tört nagyvárosi utca csendéletének.

AZ UTOLSÓ BUDAPESTI CSATANGOLÁS FOLYTATÁSA

Fiatal magyar egyetemi hallgató vezet. Vezet? Én nem ismerem ezeket az utcákat, ő pedig nem ismeri föl őket. Együtt kószálunk ezen a vasárnapi délelőttön, a búcsúzás előtti utolsó órákban.

Friss sírok fölé hajolunk: tele van velük minden gye págy, a parkok, a templomok körüli térségek. Furnérlemez- vagy kartondarabra írták fel, ki nyugszik itt: „Lajos... 18 éves”, „Zsuzsa... 15 éves”, „Árpád... 12 éves”. Valaki virággal hintette be az összes sírt.

Betértünk a templomba. Kevesebben vannak bent, mint vártuk. A magyar nép nem túlságosan vallásos. De rendkívül szép, erőteljes ének csap fel a boltozatig. Soha nem hallottam. Kísérőm magyarázza: régi egyházi ének, „Isten, hazánkért...” Sokáig tart az ének; amikor véget ér, kijövünk.

Még az egyetemre is be akarunk nézni. De sokáig ácsorgunk a masszív kapu előtt, míg végre kinyílik egy keskeny kis ablak, s az öreg altiszt mérges ábrázata kukucskál ki rajta.

– Mit keresnek itt? Nincs egyetem. Az oktatási miniszter elrendelte, hogy senkit se engedjünk be. Eredjenek innen.

Az ablak becsapódik.

Tovább bolyongunk tehát céltalanul, értelmetlenül, azután elvállunk, s megbeszéljük, hogy ebéd után ismét találkozunk.

A szállodában azonban kiderül, hogy nem találkozom vele ismét, s egyetlen más budapesti barátommal sem. Kollégáim szereztek – kissé furcsa módon – egy autót. Nem érdemes halogatni a dolgot. Útnak indulunk Jugoszlávián át Lengyelországba.

Húsz év múltán fejezzük be elbeszélésünket.

El kellett indulnunk az oroszok és helybeli csatlósai által elfoglalt Budapestről.

A lengyel újságírók első csoportjának – köztük a nőknek és a betegeknek – sikerült jugoszláv kollégáikkal az ő autóbuszukon elutazni. De nem volt mindnyájunknak hely. Valamilyen alkalmi megoldás után néztünk; a közvetlen út Lengyelország felé, Csehszlovákián át, le volt zárva; úgy döntöttünk, román repülőgéppel Bukarestbe repülünk (csak ezek közlekedtek), de szerencsére nem váltottuk valóra döntésünket: a géppel, amellyel repülnünk kellett volna, szerencsétlenség történt, baleset, vagy lelőtték – nem tudni, ki –, és egyetlen utasa sem maradt életben. Közben egyikünk valahogy, még mindig Budapesten, bejutott „a győztesek lakomájára”. Az asztalnál a főváros rendőrségének új parancsnoka mellé került. Mindketten alaposan felöntöttek a garatra. A részeg rendőr autót és kilépési engedélyt ajánlott föl a részeg lengyel újságírónak. Igaz, hogy az engedély egy hússzállító furgonra szólt, mellyel két személynek áll jogában Budapest területén közlekedni. Mi pedig egy kis „Willys”-t kaptunk, öten zsúfolódtunk bele (négy újságíró és egy diáklány [Hanna Linsenman-Kwaśniewska magyar szakos egyetemista, később műfordító, a lengyel Minisztertanács hivatalnoka, 1993-ban a Nagy Imre-emlékplakett kitüntetettje]), no és dél felé elindultunk Budapestről a jugoszláv határ felé. De valahogy odaértünk – a részeg sofőrrel, az időnként felforrósodó motorral az aknákkal megtűzdelt műúton, a szovjet őrszemek ellenére, akik több ízben feltartóztattak bennünket, de nem tudták a magyarul kitöltött közlekedési engedély-cédula valóságos jelentését kiókumulálni.

Három ilyen ellenőrzésre emlékszem: az elsőt még a város szívében estünk át, amikor túlságosan folyékony orosz beszédem gyanús lett, s az ezzel kapcsolatos rögtönzött kihallgatáson nemrég végzett moszkvai tanulmányaimra hivatkoztam; ekkor azt kívánták, soroljam föl az előadók nevét, s nekem hirtelen, egy szempillantás alatt mind

kipárologtak a fejemből; azután nyomban eszembe jutottak, és a kihallgató kémelhárítós talán észre sem vette percnyi habozásomat, de nekem ez a perc egy örökkévalóságnak tűnt.

Később már nem kockáztattam meg, hogy kinyissam a számat; viszont jól megértettem, amikor – a következő sorompónál, míg átengedtek bennünket – az egyik orosz odavakkantotta a másiknak: „paljaki... tozse bangyiti!” [Lengyelek... ezek is banditák!]

Végül a harmadik alkalommal egy csupasz arcú tisztecske dugta be rózsás képét a kocsinkba, és zavartan suttogetta: „Izvinyitye... Mü nye vinováti...” [Elnézést... Mi nem vagyunk hibásak...]

Csak már közvetlenül a határ előtt, Szegeden tartóztatott föl bennünket egy orosz-magyar vegyes patrol, és kiderült, hogy az engedélyünk fabatkát sem ér, mi magunk pedig rászolgáltunk a kémelhárító helyi szerveinek alapos vizsgálatára. A kémelhárítóknál bevezetőben keserű szemrehányások özönét zúdították ránk, miszerint a lengyel példa buzdította oktalan cselekedetekre a magyar ifjúságot, amire azt feleltük, hogy a lengyel októberi tüntetőkre *nem lőttek*, és azért fejeződött be békésen az egész; ezzel a politikai vitának vége is szakadt. Okmányaink kétségeket keltettek bennük: például az, hogy az én útlevelemben nem volt határátlépési pecsét. Hosszas próbálkozások után, nagy ügyel-bajjal telefon-összeköttetésbe léptek Budapesttel; végül elcsípték a rendőrpárancsnokot, s az nem tagadott meg bennünket; így hát folytathattuk, bár két tank kíséretében – az egyik előttünk ment, a másik utánunk – utunkat a vágyva vágyott határ felé; gyalog léptük át, a kocsit magyar területen hagytuk.

A jugoszláv vámhivatalban vártuk be a reggelt; ekkor értünk jött kocsin a Lengyel Népköztársaság belgrádi nagykövetségének tisztviselője; a beszámolónkra nem volt kíváncsi; magától is tudta, hogy Budapesten a felszabadulás előtt egymillió (!) szervezett fasiszta volt, s most ezeknek az ellenforradalmi lázadását verték le...

Belgrádból Bécsen át hazarepültünk. Egyesek közülünk – én is ezek közé tartoztam – küldetésüknek tekintették, hogy tanúságot tegyenek, hirdessék a magyar felkelésről az igazságot; ez egy ideig lehetséges volt, hiszen még mindig a Lengyel Október mézesheteit éltük.

Vagy tucatnyi nyilvános találkozón vettem részt, némelyikre máig is emlékszem: a Görbe Kör Klubban, a Rosa Luxemburg-gyárban (ahol egy öreg kommunista munkás csaknem sírva hazudtolta meg szavaimat, mert hiszen amióta csak létrejött a proletárhatalom Oroszországban, a burzsoázia irgalmatlanul rágalmazza, de ő tudja, hogy az lehetetlen, amit mesélek, lehetetlen és nem igaz; évek múltán egy olasz kommunista Rómában ugyanezt fogja nekem mondani a *Gulag szigetvilágról*, amit épp akkor olvasott...), végül a Lengyel Hadsereg Legfőbb Vezérkarában; itt néhány perccel azután, hogy beszélni kezdtem, vagy tizenöt-tizenhat lengyel egyenruhás szovjet tábornok és ezredes vonult be a fiatal tisztekkel telt nagy terembe, s az első sorban foglaltak helyet, velem szemben – de nem szakítottak félbe és nem bocsátkoztak fölösleges polémiákba, csak figyelmesen hallgattak, és széles arcukon gúnyos mosoly bujkált...

Még Budapesten készített jegyzeteim alapján megírtam magyarországi naplómát; Mihail Kolcov orosz publicista emlékének ajánlottam, akinek spanyolországi naplója (az 1936–39-es polgárháborúról) nem sokkal azelőtt nagy hatást tett rám, a szerző sorsával egyetemben: egyike volt a véres sztalinista tisztogatások áldozatainak, s ezért a könyvét is indexre tették, s egy megmentett példányt nagy titokban adtak nekem kölcsön Moszkvában, hogy olvassam el. Naplómát a *Nowa Kultura*-ban kezdtem közzétenni (szerkesztőbizottsági kollégáim Magyarországról való visszatérésem után engem választottak szerkesztőnek); jó néhány részlete megjelent, bár húzásokkal, az utolsót azonban a cenzúra nem engedte át; akkor a *France-Observateur* című párizsi folyóiratban publikáltam az egészet, Anna Posner fordította franciára, aki éppen akkor (és alighanem ennek a fordításnak a vállalásától nem teljesen függetlenül) szakított a kommunista párttal...

Jóval később szereztem tudomást a *Magyarországi napló* orosz fordításáról (a *Nowa Kultura*-beli változatáról); egy litván egyetemi hallgató készítette a moszkvai Irodalmi Intézet igazgatósága megbízásából; azért rendelték, hogy a beavatottak szűk köre ismerje meg a hajdani aspiráns becstelenségét, s ítélje el egy zártkörű értekezleten;

ez meg is történt, de nem tudták elejét venni annak, hogy a szöveg el ne terjedjen más, hatóság által előre nem látott olvasók között is – ezek közül sokakkal találkoztam később, s épp nemrég mesélték nekem, hogy a *Magyarországi napló* néhány másolata a mai napig kering az orosz szamizdat perifériáin...

Tehát ennyit a lengyel újságírócsoport Magyarországról való hazatéréséről és sietve tett kísérleteinkről (a magaméin kívül hadd említsem meg Hanka Adamiecka riportjait a *Sztandar Mlodych*, Marian Bielicki beszámolóját a *Po prostu* hasábjain): hogyan próbáltuk a reménytelenül elszánt és elfojtott felkelésről elmondani az igazságot. Kiderült, hogy ez a sietség nagyon is helyénvaló volt: csakhamar (államérdekre hivatkozva) nem jelenhetett meg többé semmi, később pedig, miután Gomulka egyik beszédében kiejtette az „ellenforradalom” szót, kizárólag a magyar fellángolás hivatásos és önkéntes leköppői fejthették ki tevékenységüket.

Hogy azután mi történt Magyarországon, tudjuk. A felkelés leverése után a részt vevő és rokonszenvező kisemberek széles rétegei, valamint a politikai és katonai vezetők egyaránt áldozatul estek a fokozott terrornak. Ez utóbbiak, élükön Nagy Imrével, az ellenfél szokásos hitszegését tapasztalhatták: amikor az ígért garanciában bízva Belgrádba indultak volna, emigrációba, kirángatták őket a jugoszláv autóbuszból, azután Romániában tartották őket fogva (a tárgyalások előzetesen letartóztatott résztvevőivel, közöttük Maléter Pállal együtt), s egy idő múlva titokban „elítélték” és meggyilkolták őket. Losonczy Géza, akivel a Parlamentben beszélgettünk, nem érte meg ezt az „ítéletet”: előbb meghalt a börtönben, tisztázatlan körülmények között. Azok közé, akiknek megkegyelmeztek, és megengedték, hogy természetes halállal haljanak meg Budapesten, tartozott az agg Lukács György.

A többiek közül, akikkel a felkelés során megismerkedtem, állítólag agyonlőtték a festői külsejű Dudást is (azért írom, hogy „állítólag”, mert erről a kivégzésről, úgy tudom, nem adtak ki soha hivatalos közleményt, hallomásból tudok róla, és arról is, hogy hordágyon vitték Dudást a kivégzésre). Dudás beosztottjától, aki naplómban

István néven szerepel (ezt az álnevet találtam ki neki, az igazi nevére már nem emlékszem), Marian Bielecki egy év múlva Kanadából kapott egy lapot: tehát sebesülése ellenére idejekorán át tudta lépni a határt.

Az újságíró, aki tolmácsunk volt, amikor Dudással beszélgettünk, ugyancsak nincs már az élők sorában. Baternay Béla. Amikor a naplómban róla írtam, nem csupán a nevét hallgattam el, hanem azt az adalékot is, mely megmagyarázza, miért értettünk olyan könnyen szót egymással. Ugyanis Baternay Béla fordította le annak idején Ludwik Waryńskiről írt ifjúkori könyvecskémet (*Mazur kajdaniarski*), amit 1952-ben adtak ki magyarul, *Bilincstánc* címmel. Ezért – bár addig nem ismertük egymást személyesen – amikor a felkelés során a rendkívüli véletlen összehozott bennünket, nem lehettünk egymásnak idegenek. Később soha többé nem láttam, de jól emlékszem erre a derék emberre, az AK hajdani katonájára, a budapesti felkelőre, politikai utópistára, Lengyelország barátjára.

Az idősebb nemzedékhez tartozó kiváló író, akivel 1956. november 10-én találkoztam Budapesten, Déry Tibor; több más íróval, a magyarországi események más résztvevőivel együtt a vereség után Lengyelországban szeretett volna menedéket keresni; iparkodtam Varsóban elintézni valamit, tárgyaltam a LEMP Politikai Bizottságának egyik tagjával és valakivel a Külügyminisztériumból; még csak nem is tartom kizártnak, hogy azokban, akikkel beszéltem, megvolt a jóakarát, s még tettek is magasabb helyen bizonyos lépéseket; de nyilván megint csak az a könyörtelen „államérdek” állt útjában a dolognak, s a magyar írók nem kaptak Lengyelországban menedéket. Déry Tibor, Háy Gyula és mások csakhamar börtönbe is kerültek, s minden további igyekezet eleve reménytelen volt...

Csupán azt a fiatal egyetemi hallgatót, aki november 11-én végigvezetett a romba dőlt és elesettjeit sirató Budapesten, sikerült még nemegyszer viszontlátnom, Gömöri Györgyöt, a Cambridge-ben élő, ma ismert lengyelirodalom-kutatót...

A felkelést követő terror Magyarországon enyhült az évek folyamán, egy idő múlva bizonyos történelmi paradoxon mutatkozott: míg

Gomułka, a nemzet rajongott októberi „vezére” fokozatosan a Szovjetuniótól való egyre nagyobb politikai és gazdasági függőségbe taszította az országot (amiben éppoly lelkesen üdvözölt utódai alighanem még túl is szárnyalják), a növekvő elnyomás, nyomor és hazugság állapotába, addig a (nem ok nélkül) gyűlölt Kádár mintegy kiutat keresett a kelepcéből, bizonyos sikerrel vitt véghez egy gazdasági kísérletet, mérsékelten liberalizálta a rezsimet, valamilyen kiegyezésre törekedett a nemzettel és értelmiségével. Ma, húsz évvel a két országban lezajlott események után, nem csupán az anyagi életszínvonal nyilvánvalóan magasabb Magyarországon, mint Lengyelországban, hanem a légkör is jobbnak tűnik, a kulturális életben sem annyira pocsék a helyzet, s a gyilkos szovjetizálódás alighanem más területeken sem ment olyan messzire, mint nálunk. Legalábbis ez volt a benyomásom, amikor az idén ismét ellátogattam Budapestre, a magam és barátaim hajdani nyomait keresve... Miért történt így? Vajon a két vezető személyes jellemvonásai, intellektusuk különbsége játszott alapvető szerepet? Vagy egy kicsit mégis, mindennek ellenére a két ország földrajzi helyzete közti különbség? Az, hogy a kommunizmus előtti Magyarország Lengyelországnál nyugatibb ország volt, Európa-tudata mélyebb alapokon nyugodott, s ezért a szovjetizmus átültetése ott még idegenebb, még természetellenesebb, és a társadalom szervezete energikusabban veti ki magából? Vagy végül épp a felkelés – bár vereséget szenvedett – alakította ki hosszabb távon azokat a feltételeket, melyek közt a kormányon levők a prés meghúzásánál kevésbé kockázatos módszernek találják, ha bizonyos békítő gesztusokat tesznek a nemzet felé? Csupán felsorolom ezeket a kérdéseket, a válaszadást – bár szemtanúja voltam egy s másnak – nem kísérel meg.

Befejezésül hadd szóljak röviden azokról a honfitársaimról, akik *akkor* és *ott* velem voltak. Néhányukat említettem magyarországi naplómban, és olvasóim talán tudni szeretnék, hogyan alakult további sorsuk.

Hanka Adamiecka, ez a tiszta, igaz, érzékeny lány, aki mindig női lényének felsőfokán, pattanásig feszített húrjain élt, néhány hónappal

azután, hogy hazatértünk Budapestről, öngyilkos lett. Temetésén, azt hiszem, mindnyájan találkoztunk; ez volt az utolsó ilyen összetételű, közös találkozásunk.

Öngyilkosságot sejtető körülmények közt halt meg nem sokkal később Lidka Widajewicz is, „a pihés hajú géppisztolyos kislány”, akiről november 1-jén írt feljegyzéseimben szóltam, és szándékosan nem árultam el akkor, hogy egy lengyel diáklányról van szó, aki részt vett a magyar felkelésben. Hazatérésünk után Lidka többször fölkeresett, beszélgettünk; osztottam elkeseredését, de a gyűlölet, ami ezt a félig gyermeket emésztette, szorongást és részvétet keltett bennem, mérsékelni próbáltam; nem éreztem előre Lidka közeli vesztét, pedig talán éreznem kellett volna.

Marian Bielicki sincs már az élők sorában; ő természetes halállal halt meg, kórházi ágyban, a szenvedés hosszú hónapjai és egy gyakran kusza, de színes élet évei után; úgy tudott az életnek örülni, mint kevesen, de a lemondás és a visszautasítás gesztusára is képes volt, amikor ezt kívánta a meggyőződéséhez és barátaihoz való hűség. Marian sokkal előbb vált meg a párttól, mint én: már 1957-ben; ez kényszerű korlátokat szabott újságírói tevékenységének; más működési teret keresve, a távoli történelemmel kezdett foglalkozni, s írt egy jó könyvet a sumerokról; más tervei is voltak, s hirtelen került kórházba; én ekkor külföldön voltam, és semmiről se tudtam, csak a hazatérésem utáni napon értesültem a temetéséről.

Ez után a temetés után már szinte senkivel se találkoztam budapesti kollégáim közül; csak – évek múltán – Zygmunt Rzeżuchowskival, aki már rég eltörte tollát, s tisztességesebb foglalkozással keresi kenyerét; megörültem a találkozásnak; megbeszéltük, hogy felhívjuk egymást telefonon – s azóta ismét évek teltek el...

Franciszka Borowiczowa az 1968–69-es emigrációs hullámmal hagyta el Lengyelországot. Nem tudom, hol él most, és hogy megy a sora; akárhol is van, ha szavaim valaha eljutnak hozzá, tudja meg, hogy szeretettel emlékszem rá vissza, kedves kollégánőmre, és boldog életet kívánok neki.

Akadnak újságíró-kollégáink közt olyanok is, akik ugyancsak külföldön tartózkodnak, de más minőségben: mint hírhedt párizsi, washingtoni és más efféle tudósítók. Név szerinti felsorolásuktól megkímélem magamat; megvallom, akkor Budapesten nem tételeztem volna föl róluk, milyen ügyesen látják majd el szerkesztősegeiket évek hosszú során át rendszeresen a kívánt információkkal és hírmagyarázatokkal, és néha továbbra is csodálkozom: ők azok, ugyanazok az emberek? Ők leplezik most le a Nyugat rothadtságát, a parlamentáris rendszerek korruptségát, a cionisták és a maoisták ármánykodásait?

De hála istennek ezekkel – akik ma távolabb állnak tőlem, mint a halottak és a száműzöttek – még úgyszintén nem ér véget a világ...

Ideje, hogy abbahagyjam ezt a húsz évvel ezelőtti naplómhoz írt glosszát; a magyar témának életemen végighúzódnó fonala azonban, azt hiszem, nem szakad meg soha, bár alig két hétig tartott tehetetlen jelenlétem a szabadságukat és méltóságukat védelmező magyar testvéreink oldalán.

1976. május

(Kerényi Grácia fordítása)

*AZ '56-OS
MAGYARORSZÁGI NAPLÓ
FOLYTATÁSA*

ÉS MÉG ÖT ÉV

Ez összesen már negyedszázad.

Az idő mindig hozzáírja a maga *utóiratát* az emberek, ügyek, elbeszélések történetéhez.

Franciszka Borowiczowa súlyos szenvedés után, idegenben hunyt el; halála előtt – a lányától tudom, akinek sikerült ellátogatni Lengyelországba – még eljutott hozzá a visszaemlékezésem.

Zygmunt Rzeżuchowski-val az 1976-os események után találkoztam ismét, és a velünk történtek huszadik évfordulóját együtt, olyan lengyel–magyar társaságban ünnepeltük, amelynek ez a dátum nem volt közömbös. Itt kezdődik megújult közelségünk (és vitánk arról, mi lesz, vagy mit tegyünk), de egy évre még (1977 tavaszán) elválasztott bennünket a börtönfal. Hamis váddal letartóztatott, a nyomozás során megkínzott barátom cellájából az igazságért kiáltozott (amire egyre nehezebben lehetett rátalálni hazánkban), tiltakozó éhségsztrájkja folyamán csonttá-bőrré fogyott, mire perének koronatanúja visszavonta vádját, amelyre előzetesen rábeszélték, és Zygmunt kiszabadult, hogy tovább küzdjön a maga igazságáért... Ennek a történetnek nincs köze a budapesti barikádokhoz, de van a valósághoz, amelyben a jogtalanság, hazugság és sérelem minden pillanatban kétségbeesést és néma haragot szül.

Mindnyájuk sorsának megvan az értelme. Ideje, hogy azonosítsuk naplóm még egy alakját: a sötét hajú Margitot. Így neveztem el akkor Heller Ágnes-t, a kiváló és ma világszerte ismert filozófiaprofesszort. Még sok évig Budapesten maradt, és más „revizionistákkal” együtt igyekezett kritikusan gondolkodni, előadni, írni. Ma azt teszi, amit

akart, de – mint Leszek Kořakowski, akitől akkor levelet hoztam neki – külföldi egyetemeken...

Ami engem illet, már régóta nem jártam Magyarországon. Pár évvel ezelőtt éppen oda készültem – és telefonáltam barátaimnak, hogy kerítsenek nekem szállást –, mire megjelent egy rendőr a kapitányságról, és kérte, mutassam meg a személyi igazolványomat. A határátlépés jogát tiltó pecséttel adták vissza... De naplóm, magyar fordításban, alighanem ugyanebben az időben kézről kézre kezdett járni Budapesten, és jelenlétével kárpótolt ottani jelen-nem-létemért.

Megörültem az új – ezúttal teljes – orosz fordításnak is, amelyet a Makszimov és Gorbanyevszkaja szerkesztette *Kontynent* közölt.

A teljes lengyel szöveg, húszéves fiókban lét után, először a londoni Aneks gondozásában jelent meg, majd ki szándékozott adni a Krakkói Egyetemista Műhely (KOS), de emberei, ha nem tévedek, a matricázás szakaszában lebuktak. Sikerült viszont sokszorosítania és terjesztenie a *Naplót* az igénytelen, Samizdat elnevezésű, kérészetű varsói kiadónak, végül pedig a „Húsz évvel később” című széljegyzet kíséretében bekerült a Londonban megjelent (Polonia Book Fund, 1979), *Powrót do kraju* (Visszatérés hazámba) című könyvembe. Lengyelországban a forrongás, a nyugtalanság, a keserűség – s a sokasodó társadalmi mozgalmak évei voltak ezek. Úgy gondolom, az idő tette fel a kérdéseket, az idő kíváncsiskodott a távolabbi és közelebbi történelemről, ha azt egyéni módon éltük is meg, az idő akart többet tudni arról, ami fenyegeti, a csapdákról, a lehetséges fellendülésekről és hibákról.

És alighanem továbbra is tudni akarja, amikor csaknem egy éve tart a Lengyelország történetében első győztes felkelés, amely annyira más, mint az összes korábbi – vér, barikádok, fegyverek, harctérre induló egységek nélkül. Hétköznapi, akár az élet, akár a mindennapos robot, fáradt, szürke arcú, bár fehér-piros karszalagos milliók reményeinek és szolidaritásának felkelése.

Nem hiszem, hogy azok a régi, elfojtott felkelések, Lengyelországban vagy másutt, közvetlen fenyegetést örökítenének a mostanira. De nyugodt ereje és mérséklete csak hátrahagy valamit, és az egykori bravúrokat kísérő legyengülés és kétségbeesés után tartozik valami-

vel a régieknek; mondjuk saját másságának, érettségének érzetével, amelyet a század különböző drámái és tapasztalatai alakítottak ki.

Ilyen távlatban én magam is, annak ellenére, hogy az évek előrehaladtával egyre inkább elvesztem azonosságomat a *Magyarországi napló* ifjú narrátorával, ma újraértelmezem írásomat, és elhatározom, még egyszer az olvasók elé tárom.

A nem teljes azonosság annyit jelent, hogy ma, az akkori körülmények közé helyezve, biztosan máshová tennék egyes hangsúlyokat, és kevésbé aggódnék például a szívemnek kedves utópia tűzből való kimentésének esélye miatt.

Ez azonban, magától értetődően, nem jelenti, hogy levennem a szemem arról, amit tényleg láttam, helyette pedig ködön és füstön át olyan látomásaim támadnának és olyan tüneményeket fedeznék fel, amelyek nem voltak. Amikor ma a *Der Spiegel* lapjain „Fejetlen felkelés” címen szenzációs sorozatot olvasok, amelyben Nagy Imre udvari bolondként jelenik meg, Dudásnak a felkelt Budapesten játszott szerepét démoni méretekig eltúlozzák, hasonlóan a Szigethy Attiláéhoz vidéken, huszonöt év után ismét visszatér a szélsőséges győri kormányról szóló mese, végül pedig az oroszoknak egyáltalán nem áll szándékukban a beavatkozás, csak maguk a magyarok kényszerítik őket erre, hát akkor nem csodálkozom különösebben, mert a hamburgi hetilapnak (és nemcsak annak) mint a közép-európai status quo őrének álláspontját ismerem – és kitalálom az így preparált történelem időszerű vonatkozásait –, de továbbra sem marad számomra más lehetőség, mint hogy megismételjem: ott voltam, láttam, tanúságot mindjárt a helyszínen tettem...

1981 májusa

HARMINC ÉV MÚLVA, VAGYIS AZ EL NEM SZAKADÓ MAGYAR FONÁL

Tíz évvel ezelőtt kifejezésre juttatott előérzetem, miszerint a magyar fonál talán sohasem ereszt el engem, nem csalt. Szálai tovább szövődnek, és az élet újra meg újra kimondja, ami kimondatlan maradt, beleegyezik az elhallgatottak kinyilatkoztatásába, felfedi előttem, amit nem tudtam, pótolja a hiányzó részeket, új befejezést ír a régi eseményekhez. Ennek a könyvecskének is megvan a maga múltja – és az is összekapcsolódik írásom korábbi részleteivel, és néha javít azok eredeti formáján. Végül is – szünet nélkül görög előre a népek nagy történelme, a fellendülések és vereségek, a reményapályok és dagályok, megváltoznak lármás tevékenységének főhősei és színterei, az egyes és az egyedüli egyszerismind valamiképpen hasonlónak és ismétlődővé válik, és így a történelem, az időben összerakódva, az új események elé a kissé régebbiek tükrét tartva (és fordítva is), elmélyíti, kifejezi értelmét, és gyakran egyszerre töprengésre késztet azon, ami valahol és itt, valamikor és most volt-van. Így a magyar forradalom kitörésének és elfojtásának harmincadik évfordulóján – és a Szolidaritás felegyenesedésének és újra a lengyel földre döntésének ötödik évfordulóján – nehéz ellenállni a kísértésnek, hogy együtt gondolkodjunk a kelet-európai (vagy, ha úgy tetszik, közép-európai) történelem e jelenségeiről.

De nem ezzel akarom kezdeni; először a *Magyarországi napló*, 1956 e harmadik széljegyzetében, harminc évvel később, pár pillanatra meg kívánok állni az ajánlásnál, azt még egyszer kommentálva – és kibővítve. A cím, amelynek mintája Mihail Kolcov *Spanyolországi naplója* volt, és ezzel együtt az, hogy feljegyzéseimet az író emlékének

szen-telem, nemcsak e műfaj mestere előtti hódolatomat és annyit jelentett, hogy bizonyos értelemben csatlakoztam a haditudósítók nemzetközi társaságához, akik küldetésüknek tekintették a konfliktus uralta országban látottak és átéltek lelkiismeretes ismertetését. Nota bene, sok év után biztosabban fedezem fel Kolcov naplójában a kerületéseknek a tanúságtételt sajnos bizonyos tekintetben torzító szféráját is, mint első elolvasásra. A szovjet újságíró helyzete fejeződött ki így, amelyet e helyen felesleges bővebben magyaráznom. A csonkítások ellenére továbbra is nagyra értékelem *Spanyolországi naplóját*, mert Kolcov túlságosan valaki volt ahhoz, hogy az előtte álló akadályok és félelmek ellenére valahogy el ne vergődött volna a tapasztaltak igazságáig. Hemingway jellemzése alighanem találó: az *Akiért a harang szól* lapjain Kolcovot Karkov néven ábrázolva azt írta róla, hogy több volt az esze, a belső méltósága és a külső vakmerősége meg a humora, mint bárkinek saját ismerősei közül. De, ismétlem, nem annyira a kitűnő előd iránti hódolatról van szó az ajánlásban és a tüntetően hasonló címadásban, hanem – két háborúról, a spanyolról és a magyarországról, amelyek annyira különböztek egymástól, már csak időben is annyira összehasonlíthatatlanok (amott évek, itt hetek), ám valamilyen, ami a leglényegesebb, mégis azonosak. Éspedig abban, hogy a nemzet itt is, ott is megpróbált szembeszállni a totalitárius (fasiszta, kommunista) erőszakkal, a totalitárius beavatkozással, amelyre az illetékesek azért kerítették sort, hogy megóvják a maguk állampolgárait és az idegeneket a szabadság és különbözőség kísértésétől. A cím és az ajánlás e jelentését Moszkvában is felfedezték, és a „Kolcov emlékének” kifejezés váltotta ki a legádázabb haragot. Annak ellenére, hogy az író ebben az időszakban már, a halála után, rehabilitálták – mondhatjuk, megbocsátották neki a lujbancái börtönben elszenvedett pusztulását.

Természetesen anélkül, hogy lemondanék a régi ajánlásról – és mindarról, amit jelent –, szükségét érzem, hogy hozzátegyek két másikat: Lidia Widajewicz lengyel egyetemista lány és Kerényi Grácia magyar író emlékének felidézését – mivel hozzájuk kötődnek a

Magyarországi napló, 1956 és folytatása lapjaiból kiolvasható fontos, az idő múlásával talán egyre fontosabbá váló gondolatok.

Lidka, mint olvasóim emlékeznek rá, részt vett a budapesti felkelésben. A *Magyarországi napló*ban, az ő biztonsága érdekében, álcáztam a személyazonosságát – hogy évek múlva, amikor Lidka már régóta halott volt, naplóm első széljegyzetében felfedjem kilétét. Miután újabb évek teltek el, és az én beszámolóim köre kibővült (a Nowa–2 kiadásában, 1981-ben), úgy adódott, hogy találkozhattam valakivel, aki közel állt a „selymes hajú géppisztolyos lány”-hoz. E találkozásnak köszönhettem, hogy a fényképről a lány lendületében megállított fiatalsága, komolysága és elszántsága, külső és belső szépsége tárult elém, amelyet kegyetlenül elhamvasztott az események tüze. Ma ugyanis, meghatottan gondolva Lidka Widajewicz sorsára, abban, drámai egyszerűségbe ágyazva, felfedeztem a múlt századain át vándorló ősmintát: „a mi szabadságunkért és a tietekért”. Éppen ezt az először fel nem ismert jelentést, amelyet ő, Lidka, úgy látszik, hozzá kellett fűzzön a magyar küzdelmekről szóló beszámolóhoz, hogy ne hiányozzon az európai és benne a lengyel történelem e pillanatából sem... És amikor Lidka Widajewicz Budapest barikádjain harcolt, Lech Zondek négyéves volt – Lech Zondek, a Varsói Tudományegyetem pszichológushallgatója, aki fegyverrel a kezében halt meg Afganisztánban, a felkelők oldalán, 1985. július 4-én...

Kerényi Gráciát, a magyar költőnőt és a lengyel irodalom fordítóját mindjárt Budapestről való visszatérésemet követően megismertem. Ő hozta nekem az első, nem valami vidám híreket a felkelés utáni Magyarországról és ismerőseim sorsáról – így kezdődött hosszú évekre szóló, egészen Grácia asszony 1985-ben bekövetkezett korai haláláig tartó barátságunk... Erről a rendkívüli nőről más helyen bővebben írtam, itt csupán annyit ismétel meg, hogy Grácia asszonynak köszönhetem – nemcsak neki, de neki bárkinél inkább –, hogy a nem kizárólag „politikai” magyar fonál áthúzódik egész életemen, hogy ez a fonál a költészetükkel – Kosztolányiéval, Radnótiéval, Pilinszkyével és annyi nagyszerű alkotóéval – vastagszik és gazdagodik, és neki köszönhetek egyes helyzeteket, történelmi motívumokat, mozdulato-

kat és jelképeket, amelyek hasonló közvetítés nélkül az idegen számá-
ra megközelíthetetlenek. Ha emellett a Lidka Widajewicz rövid életé-
hez kötődő tartalmak közé tartozott a magyarországi drámában való
lengyel részvétel, akkor Grácia asszony életében – mintegy a meg nem
szűnő kölcsönösség alapján – ki kell emelni e részvállalás meghatáro-
zó tartalmaként a lengyel ügyben való magyar, a legmagasabb hőfokú
és legilletékesebb közreműködést. És így tovább – egészen a végéig.
Grácia asszony, már balesete után, kórházi ágyán, amelyből fel sem
kelhetett többé, megfogalmazta és honfitársai csoportjával együtt aláírta
a varsói Szent Kostka Szaniszló egyházközségnek elküldött levelet, ben-
ne a szolidaritás és együttérzés szavaival, amelyeket [Jerzy] Popiełuszko
[a hatalom által 1984-ben elpusztított pap] halála hívott életre...

A *Magyarországi napló* egy egészen személyes dolgomat is összekap-
csolja Kerényi Grácia alakjával: ő vitte el írásom gépiratát, és évekig
őrizte Budapesten, a mindenféle holmival teli Batthyány utcai lakásá-
ban, és ő ültette át anyanyelvére. Ebben a fordításban járt kézről kézre,
először sokszorosítva, szűkebb írói-ellenzéki körökben, majd pedig,
amikor Magyarországon is, akárcsak nálunk, kiépült az úgymond
második kiadói hálózat, napvilágot látott mint a független „M. O.”
Kiadó első könyveinek egyike (Budapest, 1984). Egy példánya eljutott
Varsóba is – és meglepett külalakjával és jól szerkesztettségével, min-
denekelett pedig azzal, hogy a szó mintegy oda tért vissza, ahonnan
sok évvel ezelőtt útjára indult...

A *Magyarországi napló*, 1956 lapjaira lejegyzett információkat annak
idején lehetetlen volt ellenőrizni, és nem titkoltam, hogy néha híresz-
teléseken, azoknak az embereknek az értékelésén és meggyőződésén
alapultak, akikkel kapcsolatban álltam. Azt hiszem, durva hibákat
nem követtem el, de bizalommal és némi megkönnyebbüléssel foga-
dom a budapesti [szamizdat] kiadás bevezetőjében és jegyzeteiben
olvasható maroknyi pontosítást és kiegészítést. Nos, a budapesti párt-
bizottságon október 30-án ostromlott ÁVH-egység a valóságban jóval
kisebb létszámú volt, mint mondták, mert alig 48-an voltak, és ebből
18-an vesztették életüket. A szóban forgó bizottság titkárát, Mező
Imrét nem lincseltek meg, „ismeretlen eredetű” halálos lövés érte;

korábban, Rákosi alatt ez a funkcionárius kegyvesztett lett, de nem börtönözték be. Szigethy Attila, a Dunántúli Forradalmi Bizottság elnöke a feloszlatott Nemzeti Parasztpárthoz tartozott, a forradalom előtt egy állami gazdaságot igazgatott, és párton kívüli országgyűlési képviselő volt; a Petőfi Párt államtitkárnak jelölte Nagy Imre utolsó kormányába. Letartóztatása után Szigethy öngyilkosságot kísérelt meg a börtönben – először összetörte szemüvegét, és az üvegdarabkákkal felvágta ereit, majd pedig kiugrott a börtönkórház ablakán. Erdei Ferenc, a november 4-i hivatalos közleménytől eltérően, nem lett tagja a Kádár-kormánynak, hanem az előző éjszakán Tökölön Maléterrel és az egész, a szovjet csapatok Magyarországról való kivonásáról tárgyaló küldöttséggel együtt letartóztatták... Kovács Béla nem menekült Nyugatra, hanem hazájában maradt, Dudás Józsefet az elsők között akasztották fel 1957. január 19-én, és a magyar sajtó közölte ezt a hírt. Losonczy Géza 1957 decemberében, a tiltakozó éhségsztrájkja alatt alkalmazott brutálisan erőszakos táplálás következtében halt meg. Malétert Sashalmon (a magyarországi KGB központjában) tartották fogva, majd Budapesten a Fő utcai börtönben, ahová később Romániából Nagy Imrét és társait is vitték. Nagyt, Malétert és Gimest 1958. június 16-án végezték ki, Szilágyit két hónappal korábban...

Ennyi volt a pontosítás és kiegészítés, amelyeket a *Napló* magyar szerkesztőinek köszönhetek. Egyes tényeket érintettek, és a tények természetesen fontosak, ideje azonban helyesbíteni – bár nem szívesen fogalmazok így – az események, nem a magyarországiak, a lengyel események általam mutatott képét is. Öt évvel ezelőtt a *Magyarországi napló*hoz fűzött második széljegyzetemben a „Lengyelország történetében első győztes felkelés” kifejezést használtam. Ilyen távlatból akartam nézni a magyar felkelést, amely vereséggel végződött – és ezt is elhamarkodtam; a magyar bukást ma saját bukásunk perspektívájából szemléljük, és nem is tehetjük másképp, a mienket pedig – magyar távlatból nézzük.

A vereség fogalmát természetesen viszonylagosnak lehet, sőt kell is tekintenünk. Mi a bukás, valójában milyen szférában szenvedtük

el? Nem győzelem-e az, amit már el sem lehet venni a társadalomtól, amiben a legális Szolidaritás tizenhat hónapja alatt részesült? Nem letünk-e mássá – mindannak ellenére, amitől megfosztottak – nemcsak szellemi, egyéni téren, hanem az emberi kapcsolatokat, a társadalom szövetének megváltozott szerkezetét, a megfékezett bomlasztást (szovjetizálást), a hivatalos valóság felszíne alatt különböző mélységekben rejtőző áramlatokat tekintve, nem élünk-e másképpen, érdekesebben, szabadabban? Végül: a győzteseknek sikerült-e mindazt visszaállítani, ami korábban volt, vajon modelljük valóban életképes, olyannyira szemtelen és harsány szöburka nem takar-e ma teljes úrt, ürességet, a semmit? Vajon nem az az igazság, hogy a Szolidaritás utáni Lengyelország, annak ellenére, hogy kommunista elnyomó apparátus irányítja, kommunizmus utáni Lengyelország, totalitarizmus utáni vagy más, egyelőre nehezen meghatározható, milyen, de biztosan más, mint néhány évvel ezelőtt? Valami csattanva leesett, valami véget ért, még ha nem kezdődött is semmi alapjában új, ha nehéz is elkezdődnie, túlélnie, megmaradnia.

Mindezt figyelembe véve talán nem kellene visszavonom 1981. májusi véleményemet, hogy a „Lengyelország történetében első győztes felkelés”, de... de a bukás megvolt, ne csapjuk be magunkat, szétzúzták az intézményeket, programokat, kezdeményezéseket, lefékeztek a kultúra és a gazdaság fejlődését, mint minden nemzeti katasztrófa után, emberek, főleg fiatalok ezreit, nagyszerű emberanyagot kényszerítettek emigrációba, vándorlásra. Sokáig sorolhatnánk, miből áll a bukás, a valóságos, fizikai, intézményesített, amelyet erőszak és cselvetés okoz, régóta kész tervek nyomán, képmutató áltárgyalások leple alatt...

Minden forradalom, minden nagy felszabadító mozgalom után marad valami – és a Szolidaritás után talán több maradt, mint az előző felkelések bármelyike után. De gyakorlatilag ez a felkelés is vereséggel végződött – és ki kell mondanunk végre, higgadtan, utólagos tépelődés és panaszkodás nélkül, hogy, akárcsak az 1956-os magyarországi fellendülés, akárcsak az 1968-as „prágai tavasz”, a lengyelországi is el kellett bukjon, nem saját hibái miatt (amelyekből bőven akadt), hanem ideje és helye, a birodalom, annak katonai ereje, a „létező szocializmus” miatt.

Mindhárom forradalmi kísérletben – a magyarban, csehben és lengyelben – különböző formában ugyanaz az illúzió jelentkezett: hogy a „létező szocializmusba” beépíthetők neki ellentmondó elemek – a pluralizmus, a piacgazdaság, a szólásszabadság... , hogy viták és tárgyalások, tiltakozó menetek és sztrájkok segítségével (a magyar változatban pedig fegyveres ellenállással) a rendszer rávehető arra, hogy a megtorlást enyhítse, „emberibb arcot” mutasson, hogy kissé félrehúzdjon, helyet csináljon másféle megoldásoknak és törekvéseknek, hogy kissé csökkentse az elnyomást, kevésbé zavarjon, kevesebbet hazudjon...

Kommunista idealisták egyes köreiből ez még némi visszhangra is talált: a nemzeti megegyezés érdekében el akarták fogadni, azt hitték, a párt (amelyet makacsul utópisztikus eszményük megtestesülésének tekintettek) rábírható ilyen önleépítésre...

Másoknál, akik magukat kommunizmusellenes „realistáknak” tartották, ugyanennek az illúzióknak egy másik változata jelentkezett (és itt-ott a mai napig jelentkezik): úgy vélték, Magyarország vagy Lengyelország kommunista pártjának feje felett kiegyeznek Moszkvával, hogy Moszkva elfogadja saját birodalmi érdekeinek általuk kínált biztosítékait, cserében pedig engedélyezi nekik kapcsolataik belső demokratizálását vagy liberalizálását...

Ezen illúziók egyike sem tartható a magyarországi 1956, a csehszlovákiai 1968, a lengyelországi 1981 tapasztalataival szembe. A rendszer nem húzódik félre, a „létező szocializmusba” nem építhetők be szabad szakszervezetek, gazdasági reform és olyan választások, amelyek valóban választások, a kommunista párt nem mond le hatalmának egészéről, Moszkva semmiféle „biztosítékokért” cserében nem tesz engedményeket nem kommunista „realistáknak”, hogy azok saját fejük szerint rendezzék be országukat.

Ha a bukás „pozitív eredményeiről” beszélhetünk, soroljuk e rovatra az ilyesféle illúzióktól való végleges szabadulást.

Következzék most bármi – nem tudom, mi, nem vagyok próféta –, úgy vélem, a változások forgatókönyvében nem lesz helye a Moszkvába telefonáló Dudásnak és más – közös tapasztalataink fényében anakronisztikus – helyzeteknek, amilyeneket a *Magyarországi napló*,

1956 lapjaira lejegyeztem (és annak sem, amit esetleg másvalaki egy „Lengyelországi napló, 1981” lapjain megírt).

A közelmúltra emlékezve és egyelőre nem nézve a túl távoli jövőbe, a felkelés utáni társadalom jelenét a következőképpen képzelem el: minél többet meg kell őrizni abból, ami nem pusztult el, újra meg újra létre kell hozni, ami elpusztult, saját életünket kell élni a rendszer ellenében, meg kell teremteni a magunk életét, kultúráját, az emberi szolidaritás szövetét, a társadalmi és politikai gondolkodást, ha sikerül – az ésszerű gazdálkodás szigeteit, védekezni kell a bomlás, a hazugságok, a kétségbeesés ellen, nem szabad illúziókat táplálni, bízni a kiegyezésben aközött, amivel és aminek ellenében élünk, minden pillanatban számítanunk kell a másik fél csapására, a vere-ségre, a sebesülésre, tovább kell élnünk, és tenni a dolgunkat.

1986 júniusa

ÉS MÉGIS...

Már úgy volt, hogy vége – és végleges a búcsú, ha nem is a témától, de ettől a szövegtől, az egymást követő széljegyzetekkel annyiszor megnyújtott beszámolótól, amely mintha csak vonakodna a befejezés-től, makacsul halogatva annak elismerését, hogy kimerült.

A kitartásról és az illúziók elvetéséről nyilvánított véleményemmel fejeződött be a *Magyarországi napló* két legutóbbi kiadásának szövege – a földalattié (Wydawnictwo S, 1986) és az emigrációsé (Veto, Nyugat-Berlin, 1987).

És mégis... és mégis illuzórikus az az érzés is, hogy bármilyen összeg-ző gondolat, tűnjék akár évtizedek leszűrt tapasztalatának, maradéktalanul megfelel a mozgásban meg nem álló történelem új kihívásainak.

Leszek Kołakowski, aki ezen a télen húsz év óta először látogatott el Lengyelországba, Jerzy Turowiczsal folytatott beszélgetésében (*Tygodnik Powszechny*, 1989. február 12. 7. sz.), anélkül, hogy ellentmondott volna a kommunizmus megreformálhatatlanságáról szóló

tézisének (mármint a belső készletek hiányának tekintetében, amelyek felhasználásával úrrá lehetne saját bomlasztó tulajdonságain), hozzáfűzte, hogy mindennek ellenére ez a rendszer társadalmi nyomás hatására mégis változhat, amennyiben az eléggé szervezett és eléggé erőteljesen kifejeződik, illetve hogy gazdasági összeomlás elébe nézve az alkalmazkodás eszközeinek keresésére kényszerül, amelyek ugyancsak politikai átalakulást feltételeznek.

Lehet, hogy olyan időszakhoz érkeztünk el, amikor ilyen változások és átalakulások indulnak meg – mégpedig nem egy országban, hanem, mint azelőtt soha, csaknem egyidejűleg Lengyelországban, Magyarországon és a Szovjetunióban.

Mindez még ingatag, gyenge, bizonytalan, inkább a szóbeli, mint az anyagi szférában játszódik le, tele van csapdákkal, ellentmondásoktól őrlődik – ám valahogy már mégis létezik, valahogy kilép az eddig ismert sémákból.

Így hát talán nekünk is, akik átéltük azokat a reményeket és csalódásokat, ismét némileg másképp kell néznünk a változásokat – kevesebb nosztalgiával és keserűséggel, jobban érezve, hogy valójában semmi sem ért véget, hogy valamiképpen folytatódik, új körülményekkel összefonódva, kissé színezve és formálva az átalakulást, a magyar és lengyel ötvenhatot, a cseh hatvannyolcat és a legközelebbit, a lengyel nyolcvanegyet.

Talán olyan pillanatban, amilyen ez – nem cáfolva az évtizedes baljós tapasztalatokat –, részlegesen fel kell függesztenünk a változtatásokat, ahogy munkások szokták felfüggeszteni legindokoltabb tiltakozásukat, naiv bizakodás, idő előtti lelkesedés nélkül, de abban a meggyőződésben, hogy nincs más kiút, mint esélyt adni (önmagunkban is, lelki nyitás formájában) ennek a fordulatnak, ennek a szinte elképzelhetetlen metamorfózisnak.

Végző soron – mindnyájan ezen fáradoztunk, bányászok és színészek, emberek, akiknek festékes a kezük, és megkéült a válluk, csomagokat cipelő nők és a tű fokán átsikló gyermekek, azok, akik hangosan kiáltoztak, és azok, akik némán összeszorították ajkukat.

Jerzy [Popiełuszko] pap is, Bohdan Włosik [1982-ben Krakkó-Nowa Hutában egy rendőr által megölt sztrájkoló munkás] is és mások, akiknek emlékét örökre megőrizzük.

Most, amikor a *Więź* szerkesztőségének kezdeményezésére (vagyon lehetséges lett volna pár hónappal ezelőtt?) megcsonkítatlan formában és az összes későbbi kiegészítéssel „normális” hazai nyomdába adom akkori és ottani, azon országbeli jelenlétem írásos bizonyítékát, amely országban oly sokat áldoztak valamiért, amit nem értek el, de amit évek múlva is akarnak, nem tudom kitalálni, hogy az események folytatása tegnapi hitetlenkedésemet hagyja-e inkább jóvá, vagy mai reménykedésemet.

Mire ez a szöveg megjelenik (ha megjelenik), lehetséges, hogy én is, az olvasók is biztosabbak leszünk abban, merre billen a mérleg serpenyője.

Úgy legyen...

1989 februárja

EGY HÉT MAGYAROKKAL

1989. október 18–19.

Éjjelre Zygmunttal betértünk Jaszczurówkába, az Orsolya-rendi nővérekhez, és ott ért utol minket a lihegő tv-híradó tájékoztatása Honcker berlini bukásáról. Megérezttük a történelmi földrengést – a birodalom beleremegett, és mozdulatlanságba meredve várakozott –, de másnap reggel Chyžnében, a határátkelőnél minden a szokásos volt – gépkocsik sora, nehezen mozgó sorompók, előttünk egy autó, akárcsak valami áruval teleaggatott és az egyenruhások kíváncsisága ellen védekező házaló.

Most pedig: még Szlovákia, de már – ugyanakkor – Magyarország. Szlovákia a maga teljes hegyi pompájában fut járművünk két oldalán, felemelkedik, és fennakad a sziklatornyokon, utunkat állja forrásai csobogásával, amelyeket kis hidakról mint ugródeszkákról dobbantó kerekekkel ugrunk át; néha megneveltet a szocializmusról és az állampolgárok kötelességeiről szavaló feliratok vörös szalagjaival. Közben Magyarország, más utakon és hágókon túlról jövő hangon, az élet felén túlról Hanka Adamecka, a mi Hankánk hangja szólal meg, aki akkor és ott velünk volt, és alighanem saját elhatározásából szűnt meg bárhol és bárkivel lenni – most azonban, bár láthatatlan, rövid időre ismét itt van, mert Zygmunt bedugta a kazettát a helyére, megajándékozva e néma torkot éppen azzal a hanggal, amelyet az első pillanatban nem sikerül felismernem. Elfelejtettem – hogy lehet ez? – ezt a hangszínt, a könnyed, szinte becéző selypítést, de ez, már ráismerek, a mi Hankánk hangja – és egyben a mi harminchárom év előtti magyar eposzunké is. Varsóba való visszatérésem után, azon a találkozáson, amelyen Zygmunt és még néhányan részt vettek, de én nem, és azt

sem tudom, kikből állt a hallgatóság, Hanka tisztában volt azzal, mit láttunk és mit éltünk meg a felkelésben. Milyen jó, hogy már akkor léteztek magnetofonok, és milyen furcsa, hogy a tegnapelőtti szónoklatok életét megmentve, azokat anyagivá alakították, elkülönítették az évek hangpatakjától, előre megsejthetetlen idézőjellel kerítették el a mai fülektől. A csodálkozásban ugyanis nem a pillanatokra emlékeztünkbe idézett hangszín volt a fontos, hanem a kifejezések, a nyelvi készlet: elvtársak, szocializmus, párt, kommunisták, forradalom, ellenforradalom. Ilyen felszerelést kaptak a kommunizmus szempontjából korántsem szokványos tartalmak, amelyek hirdetői határozottan kiálltak a felkelés mellett, a birodalom helyi kirendeltsége és tevékenysége ellen. Hanka a győztesek propagandájával ellentétesen, éppen fordítva illette a „forradalom” és „ellenforradalom” elnevezéssel a harcoló feleket; számára a jobboldaliak voltak az ortodoxia őrzői, a baloldaliak – az előbbi ellen lázadók, forma szerint ugyanannak a hitnek a hívei. Az ő piros igazolványai hivatottak arra, hogy a távolból továbbra is előfnylő utópiával szemben jogerőre emeljék a létező rendszer elvállalt szétbontását. Mindez őszinte volt, a mozgalmi Hanka, bár apácák internátusában nevelkedett, abban az időszakban nem tudott másként gondolkodni és gondolatait másféle nyelven közölni. És hányan tudtak közülnk? Az én *Magyarországi napló, 1956* című írásomban is bőven akad ilyesmi, talán valamivel kevesebb, mert ha ír és töröl az ember, könnyebb elkerülnie bizonyos „eszmei” kifejezőkészletet, mint szónoklat közben, ha azonnal meg akarjuk győzni a hallgatóságot saját elképzelésünk helyességéről. Ha Hanka élne...

Október 20.

A központban lakunk, a világvárosi Lenin körúton, egy metróállomás közelében, régi, márvánnyal kirakott épületben. Lépcsőháza igen piszkos és lepusztult, belső udvarai és kerengői vannak, rengeteg cégtáblával, tele titokzatos, átláthatatlan étellel az üvegajtók és bezárt ablakok sora mögött. Szobánkba olyan folyosóról lehet bejutni, ame-

lyet szemmel láthatóan kiszabtak egy másik, az átalakító művelet következtében aránytalanul szűkké tett szobából. Ezt nyilván akkor hajtották végre, amikor a háziasszony megözvegyült, és az élete fenntartásához szükséges eszközöket keresve úgy döntött, szállást ad a közeli utazási iroda ügyfeleinek. Saját apró szobájában csak egy heverő, televízió és hosszú zsinóros telefon található, amelyet kihoz, ha telefonálni akarunk. A hűtőszekrény a folyosón áll, a kis konyha a zuhanyozó és a WC közötti átjáróban; alighanem ez a komfort is akkor jelent meg a lakásban, amikor az új igényekhez igazították. A hölgy tört németiséggel érteti meg magát velünk, udvarias, szolgálatkész, és amikor közöljük vele, hogy néhány nappal tovább maradunk, lelken-dezve köszöni meg.

A tegnap esti megérkezést követően – probléma a parkolással; Zygmunt sokáig köröz, míg elég távol a háztól helyet talál. Így is lesz minden alkalommal a városból visszajövet, mire hangosan lemond a kocsiról, és más módon közlekedünk majd. De ezen a reggelen még beülünk, és elindulunk megkeresni régi nyomainkat – ami nem is bizonyul olyan könnyűnek, mert Budapest mintha ugyanaz lenne, de mégsem ugyanaz; elég, ha meggondoljuk, mennyire különbözik egy utca, melyen az üzletek nyitva tartanak, kereszteződéseinél lámpák villognak, és rajta fiatalok vidám csoportjai láthatók, ugyanattól a mozdulatlan, magába zárkózó utcától, amelyen a járdák üresek, és az úttesten őrködő tankok tömbjei látszanak. Végül mégiscsak eljutunk a Munkácsy Mihály utcába; itt laktunk, de hová tűnt a szállodánk? Kétszer végigmegyünk oda-vissza, először abban bizakodva, hogy önmagától a szemünk elé kerül, másodsorra gondosan megnézzve minden homlokzatot, míg az utca frontjánál beljebb rátalálunk, mint-ha szerényen nem is igyekezne előre; a házon nincsenek zászlók, amelyek akkor lengtek rajta, a bejárat feletti tábla „Hungarofruct” felirata ismeretlen számunkra. Bizonytalanul megyünk be, a portás megkérdezi, mit keresünk, és jóváhagyja: a szálloda itt volt, de nagyon régen, ő hallomásból tudja, már ez a kereskedelmi központ is régóta itt van. Magyarázzuk, mi köt minket az épülethez, megértően bólint; hatvanhét éves, és ő is átélte a felkelést, de nem mondja, melyik

oldalon, az óvatosság nem árt, csak annyit kérdez, akarunk-e továbbmenni, az emeletekre és folyosókra, de nekünk elég, ha a küszöbön megállunk.

Most a Gorkij utcán [fasor] lévő lengyel nagykövetség felé tartunk; nincs messze, ezt az útvonalat kissé könnyebben idézzük fel; csak fekete egyenruhás férfiak láttára állunk meg, akik egy kapunál csoportosulnak; a megszállás idején játszódó filmet forgattak, és a statiszták nyilasokat, magyar fasisztákat jelenítenek meg. A nagykövetség környékén – akárcsak annak idején, még a lábunk alatt zizegő színes őszi falevelek is; hány levélnemzedék enyészett már el, de pár pillanattal az az érzésem, hogy még mindig ugyanazok. Csak tankok nincsenek az úttesten, tehát távolabbra látni, az ég derült, a túloldalon kis palota. Ezen az oldalon pedig, kevesebb, mint százméternyire a követségtől, volt a szovjet parancsnokság; most iskola, biztosan akkor is, de elfoglalták. Udvarán fiúk futballoznak, hosszú fekete fürtös kislány, nadrágban, szintén a labda után szalad, nekilődül, de a fiúk közül mindig akad, aki gyorsabb, és pontos rúgással ellövi a labdát a kislány lába előtt...

És ez már utolsó találkozásunk a nehezen utolérhető múlttal, délután pedig magával ragad minket a jelen – a Magyar Demokrata Fórum kongresszusa a Marxról elnevezett közgazdasági egyetemen, a Duna mellett, a Szabadság hídnál. Zygmunttal együtt elterveztük, hogy a felkelés évfordulójára ideutazunk. Az útlevelet, pénzt, szállást, mindent elintéztünk, amikor a Fórum meghívót küldött az Állampolgári Bizottságnak, és Szymańska asszony felhívott, javasolva, hogy legyek tagja a küldöttségünknek. Itt vagyunk hát a teremben, székek szorításában, kamerák és reflektorok fényében, fejhallgatóval felszerelve, hogy a beszédek angol vagy német fordítását hallgathassuk. Szabad (nomen est omen, a név a szabadságra utal) professzor már meg is nyitja az ülést, nyugtalanul nézek körül, hol van küldöttségünk többi tagja. Nincsenek itt, de kis idő múlva már igen: Krakkóból Stefan Wilkanowicz, Andrzej Potocki és Katowicéből [valójában Varsóból] Maciej Koźminski [történelemszprofesszor, jelenleg a Lengyel Köztársaság budapesti nagykövete], akivel mindjárt összeismerkedem, vi-

szont Janas és Borusewicz nyilván nem érkeztek meg. A mi nevünkben Borusewicznek kellett volna felszólalnia, helyette Wilkanowicz rögtönöz, elboldogul vele, nem mond elcsépeelt dolgokat, megosztja gondolatait arról a mozgalomról, amelynek fő mozgatói látszatra ellentétes értékek, a szabadságot és a szolidaritást említi, bárcsak jól meg tudnánk valósítani, mi és önök, kívánja, és a hallgatóság ovációja kíséri, nem csupán őt és gondolatait, hanem a lengyel szabadságot is, amellyel a magyar szolidáris...

Szétnézek a teremben, és igyekszem kitalálni, kik képviselik a magyar felszabadulást, amely szembeszegült a magyar erőszakkal, és attól lépésről lépésre ragadja el a társadalmi lét területeit. Meglepő, hogy többnyire nem a legifjabbak, a fiatal arc viszonylag kevés, külsejüket illetően pedig, ami nehezen megfogalmazható, de úgy tűnik, sokukban van valami tanáros. Később valaki megerősíti ezt, igen, a Fórum jelentős mértékben a vidéki értelmiség, pedagógusok, mezőgazdászok, orvosok mozgalma, bár részt vesz benne a „felsőbb” réteg – fővárosi írók, egyetemi tanárok – is. Nem véletlen, hogy a Fórum első, még nem egészen legális összejövetele falun zajlottak le, mert a szóban forgó értelmiségi csoport mást jelent, mint nálunk, alighanem közelebb áll a régi orosz „narodnyiksághoz”, tehát a művelt emberek egyféle kulturális küldetését, országuknak és benne az „egyszerűbb” osztályoknak a szolgálatát. Ez a „népiség” hosszú évtizedeken át nagy szerepet játszott, míg a szuperhaladás doktrínája nevében hivatalos megvetés nem sújtotta, most azonban ezek a hagyományok visszatérnek, másokkal összefonódva és másfelé irányzott éllel, mert más mutatkozott elnyomónak, mint egykor vélték. E másféle hagyományok közül pedig a legfontosabb az 1956-os felkeléshez kötődik, annak fellendüléseihez, szenvedéseihez és áldozataihoz. A Fórum számos vezetője, frissen megválasztott elnöke, Antall József és az államfőnek jelölt Für Lajos is (mindketten történészek, és mindketten 1930-asok) a barikádok egykori ifjú védői és a kádári-szovjet intervenció foglyai.

A valamivel több mint húszezer tagot számláló Demokrata Fórum a magyar ellenzék legnagyobb irányzata, az utána következő és vele

versengő Szabad Demokraták Szövetségének kétszer vagy háromszor kevesebb tagja van. A szabad demokratákat radikálisabbnak tartják, a Fórumot – túl mérsékeltnek és kiegyezésre hajlónak; de ez minden, amit most feljegyezni bátorkodom, mivel a két csoportosulás összekülönbözött, kölcsönös vádaskodásukban messzire mennek. Nem egy dolgot még Varsóban hallottam róluk, és mert a hazai gyakorlatból tudom, mit érnek néha a pártok vagy frakciók kifogásai, azokat inkább nem ismétlem meg – és hallgatok.

Még néhány üdvözlés, a lengyelhez hasonlóan egy litvánt is szívélyesen fogadnak, nem akárkit, mert a Sajūdis elnökét, Landsbergis professzort, most pedig már a tulajdonképpeni beszédek, beszámolók, viták, nyilatkozatok hangzanak. Egyes szónokokról kiderül, mennyire kedvelik a pátoszos ékesszólást, akárcsak nálunk a Szenátusban, de az egész többórás tanácskozásból kirajzolódik egy kép, nem teljesen világos, elmozdult kép, a szabadságot egyre magabiztosabban ízelgető országé, amely fokozatosan tisztuló tekintettel fürkészi megjárható útját. A tényleges döntések nem itt születnek, a hatalmat továbbra is a kommunisták tartják a kezükben, de van fantáziájuk, ezért egy idő óta a parlamentben és a kormányban elébe mentek a társadalom követeléseinek – igaz, főleg a jelképek és gesztusok terén. Levétetik a vörös csillagokat a középületekről és a rendőrsapkákról, kivonják a pártot a munkahelyekről, fegyveres testületét megszüntetik. E hírek egyike-másika egészen friss; a legutóbbi – a Munkásőrség feloszlataásáról szóló – ma, a Fórum tanácskozásának idején érkezett a parlamentből, és az egybegyűltek dolga már csak annyi, hogy elégedettségüket kimutassák. De hiszen ők, a különböző zászlók alatt vonuló ellenzékiek nyilvánították ki honfitársaik elégedetlenségét és szándékait, és most is ezt teszik, az úgynevezett háromszögletű asztalnál ők mondták ki, hogy a magyarság teljes politikai és gazdasági demokráciára törekszik, az ő tetteik hozták mozgásba a kommunisták képzeletét (nem az összesét – a pártbeli beton itt sem hiányzik), és vették rá őket a legutóbbi időszak ésszerű határozatainak meghozására. Most ideje, hogy új fejezet következzen – a hatalomban való részesedés készségének kinyilvánítása, programok pontos megfogal-

mazása, a demokratikus parlamenti és önkormányzati választások, valamint az elnökválasztás előkészítése, jelöltek állítása. Mindez tartalmát képezi a tanácskozásnak, amelyet hallgatok. Ami a hatalomban való részesedést illeti, az ellenzéki pokitikusok bizakodnak: az ez évi pótválasztás után néhány körzetben, ahol az addigi mandátumok megüresedtek, a Fórum jelöltjei győztek. Miért ne ismétlődhetne meg ez nagyobb méretekben? A vezetőket azonban aggodalommal tölti el a társadalom egyféle passzivitása. Lehet, hogy ennek egyik előidézője a kommunisták szokatlan, feszültségcsökkentő tevékenysége, és a többi ok egyszerűen a fáradtság, túlhajszoltság, az anyagi gondok, végül pedig az emberek önállótlanná tételének kedvező struktúrák megléte. Elég megemlíteni, hogy a magyar falu továbbra is kolhozfalu.

A tanácskozások programjában megszabott iránytól eltérő beszédek közül kettőre figyeltem fel: a Recski Szövetség elnökének és a Magyarországi Zsidók Kulturális Egyesülete képviselőjének hozzászólására. Recsk a háború után [néhány évvel] az „osztályellenség” koncentrációs táborának helye volt, a Recski Szövetség először azokat fogta össze, akik a tábort túléltek, ma pedig a sztalinizmus idejének más foglyait és deportáltjait is. Egy töpörödött, törekeny természetű aggastyánt már korábban nézegettem – elgondolkodva ült a teremben, és semmire sem reagált, úgy látszott, mintha pillanatokon belül elaludna, és fel sem ébredne többé. Később elmondták nekem, hogy a második világháború alatt a magyar kémelhárítást irányította, és mert összeesküvést szőtt az akkori szövetségesek, a németek ellen, letartóztatták, valamilyen csoda folytán életben maradt, a szövetségesek megváltozását követően ismét bebörtönözték, de megint csak túlélte, és íme, itt van közöttünk. Ez a „van” problematikusnak tűnt számomra, amíg mozdulatlanul ült, és mintha jelen sem lett volna, amikor azonban a szónoki emelvényen találta magát, bár előbb alig sikerült hangokat kipréselnie a torkán, hamarosan belelendülve egyre messzehangzóbban beszélt. Ez a rendkívüli temperamentummal megáldott idős ember leszámolt ellenfeleivel, valamint a hazafias eszmék nem elég buzgó híveivel, majd azt követelte, hogy vele együtt mindenki kórusban mondja el az első világháború utáni „magyar

hiszekegyet”, és mert valahogy nemigen akadt vállalkozó, kijelentette: „akkor majd én egyedül”, és reszkető hangon rákezdte: „Hiszek Magyarország...”, és az emelvényen maradt, míg a végére nem ért. A Recski Szövetség elnökét kevésbé koros, bár már szintén nem fiatal férfi vezette be és kísérte ki, és mindvégig az öreg mellett állt, minden pillanatban készen arra, hogy megfogja, és ő egészítette ki az elnök beszédét a Fórummal vállalt szolidaritásról és együttműködésről szóló nyilatkozattal.

A zsidók képviselője arról beszélt, hogy hitsorsosai a többi magyaral, főleg pedig a Fórum patriótáival együtt látják és érzik a haza dolgait, de a zsidóság félelmeiről és nyugtalanságáról is említést tett. A válság kétségbeesésbe kergetheti a lakosság jelentős csoportját, és – mint hasonló körülmények között többször megtörtént – a zsidók áldozati báránnyá válhatnak. Mi lesz, ha szélsőséges megnyilvánulásokra vagy nyilatkozatokra kerül sor, amelyek miatt a világ antiszemitizmussal vádolhatja meg a magyarságot, akárcsak nemrég, hasonló megnyilatkozások miatt a lengyeleket vádolták...?

Október 21.

Reggel Zygmunttal és Ákossal [Engelmayer, Magyarország jelenlegi nagykövete] abba a budai temetőbe mentünk, ahol Kerényi Grácia, Grácia asszony, „Magyar Grácia” nyugszik. Utoljára 1980 októberében találkoztunk Gráciával, amikor megkapta a Lengyel PEN Club díját, és ezt az eseményt nálunk, Żoliborzban [Varsó egyik kerületében] szűkebb baráti körben ünnepeltük. Akkor Ákos ingatta a fejét: nem sikerülhet nektek, azt ők soha nem engedik meg. És egy jó évvel később a havas utcákon vonuló páncélozott járművek az ő szomorú igazát bizonyították – hála Istennek, nem örökre. Grácia asszony nem jött a hadiállapot sújtotta Lengyelországba. Én a temetésére nem mehettem el. Most hát, megkésve, látogatóba jövünk, Ákos kalauzol, először magabiztosan, jobbra, most egyenesen, egy kis faszorban felfelé, aztán egyre bizonytalanabban, vissza-visszafordulva, többször is

elhagyva ugyanazokat a helyeket; ismét egy kör, itt már voltunk, kérdezzük a családi sírokat rendezgető embereket, vállat vonnak, vagy mutatnak valamire és útbaigazítanak, egy részeg sírásó egyre azt isméli: „hétfőn”; újabb próbálkozás, még errefelé, még arra – és Grácia asszony sírja nincs meg, eltűnt valahová, nem akar elénk jönni. Süt a nap, lábunk alatt megint falevelek zizegnek, Grácia eddig egy felhőske mögül hiábavaló nyüzsgésünket neveti, tréfa ez az ő stílusában. Végül feladjuk, és a neki hozott virágokat letesszük Illyés Gyula, a kiváló költő sírjára; ismerték és tisztelték egymást e siralom völgyben, valahogy ott is csak megegyeznek majd.

Visszamegyünk Pestre, Zygmunt leállítja a kocsit, és gyalog indulunk el a Szabadság híd felé, de csavargásunkat meghosszabbítva útközben még betérünk egy kis borozóba a rádió mellett (ó, akkor itt kezdődött – mutatja Ákos a golyó szaggatta erkélyeket), hordóból olcsó fehérbort iszunk. A lócákon ülő férfiak külsejéből ítélve ez proletárkocsmá, mindenki ugyanazt a bort szopogatja, egyesek nyilván már órák óta; ma szombat van, isznak és politizálnak, de – legalábbis egyelőre – nem emelik fel túlságosan a hangjukat.

Nem éppen a legizgalmasabb pillanatban érünk a tanácskozáshoz: a munkabizottságok javasolta dokumentumok javíthatása közben. Észreveszem, hogy a tanácsstermet az előcsarnoktól elválasztó üvegfalon túlról valaki nekem integet – Zbigniew Janas, sugárzó arccal, mellette a Mars istenre emlékeztető képet vágó Borusewicz és a szakállába rejtőző Wojciech Maziarski – a lengyel küldöttség teljes elveszett része. Az (ki tudja, még meddig?) állhatatos csehek nem engedték át őket a határon, ezért vissza kellett fordulniuk Lvov felé – az oroszok, szerencsére, nem akadályozták őket. Janas teljes részletességgel elmeséli kalandjukat, Borusewicz pedig már egészen más dolog miatt aggódik: egy hét múlva kezdődik Budapesten a Szabad Demokraták Szövetségének kongresszusa, mi meg nem tudunk kit küldeni, ami szörnyű nagy baj. Megértem, hogy ez, mint politikust, nyugtalanítja: olyan vélemény alakulhat ki, hogy a lengyelek a magyar ellenzék egyik csoportját támogatják, ennek vetélytársát viszont lebecsülik. Különben lehetséges, hogy valamiért éppen az utóbbi áll közelebb

Borusewiczhez. Magam is ismerek néhányat a tagjai közül, és a lehető legjobb a véleményem róluk. De hála istennek, nem vagyok politikus alkat és a véletlentől függően ilyen vagy olyan orientációkhoz tartozó emberekkel kapcsolatba kerülve nem kényszerülök arra, hogy az arányokat méregessem és a helyes irányvonalat megkeressem.

Késő délután – a lengyel küldöttség találkozója a Fórum vezetőségével. Tolmácsként vesz részt rajta Engelmayer Ákos és Konrad SutarSKI (Poznańból származó költő, aki magyar lányt vett feleségül, és évek óta itt él). Sorban bemutatkozunk – előbb mi, aztán a házigazdák. Némelyikükről már tudok egyet-mást, és láttam őket az emelvényen. Íme: Antall József, a Fórum frissen megválasztott elnöke, annak az Antall Józsefnek a fia, akiről Varsóban utcát neveztek el (Praga kerületben, az ulica Porajów és a Gębicka között), mivel a második világháború alatt a magyar kabinetnek a menekültekkel foglalkozó kormánybiztosaként áldozatkészen gondoskodott a lengyelekről. Az ifjabb Antall annak idején kisfiúként lengyel kortársaival játszott, és megőrizte emlékezetében egyes kifejezéseiket, amelyeket hibátlanul ki tud ejteni. Ám természetesen nem ez a nekünk fontos apróság szabja meg a Fórum tevékenységében vállalt szerepét, hanem egész eddigi élete, amelyben az ellenszegülést és a megtorlást tudományos és tanári munka, számos történelmi és politikai tárgyú írás, végül pedig a „háromszögletű asztal” felállításában és programjának megvalósításában tanúsított következetessége kísérte. A lengyel fonálhoz másképpen kötődik Kiss Gy. Csaba, a Fórum külügyi osztályának vezetője. Ő már a háború után született (Michnik nemzedéktársa), képzettségét tekintve polonista, a *Hitel* című folyóirat szerkesztője, és sóhajtva vallja be, hogy nem tudja, a szervező munka kedvéért milyen hosszú időre tette félre tollát. Éppen ő, az irodalmár (talán mert fiatalabb a többiekénél?) a legtárgyszerűbb, időnként meg-megkísérli, hogy visszatartsa a beszélgetés széles áradatát (nemzeteink szónoki hajlamúak – jegyzi meg), és azt a konkrétumok felé terelje: miként nyújthatnánk segítséget egymásnak, talán közös szakértői szemlék, vizsgálatok, képzés révén, vagy például nem működnének-e közre lengyel tanácsadók a magyarok választási hadjáratában. Fáradozása

azonban kevés sikerrel jár, többségünk nem készült fel arra, hogy ilyen gyakorlati problémákat oldjon meg, és nincs is mindenki meggyőződve arról, hogy ezzel foglalkoznia kell. Szívesebben megyünk bele az általánosabb értékelésbe, inkább elhangzik a „hogyan van tulajdonképpen”, mint a „mit tegyünk”. A nómenklatúra szabotáló tevékenységéről szóló kérdésre válaszolva két lengyel egymással vitázik. Egyikük úgy véli, az apparátus sajátossága a hatalom tisztelete, bármilyen legyen is a hatalom, és úgy döntött, engedelmeskedik majd az új hatalomnak. A vitapartner ellentmond: ez csak az első sokk volt, amely után már megnyugodtak, és újrakezdődött a szabotálás. Velem szemben a Fórum még egy vezetője ül, talán vele szeretnék leginkább közelebből megismerkedni, tolmács és beszélgetőtársak nélkül társalogni: Csoóri Sándor, a kitűnő költő és esszéíró. Emlékszem, milyen hatást tettek rám annak idején a *Więź* lapjain olvasott (helyenként a cenzúra által kipontozott) esszéi, melyek a magyar kérdésről és a magyar nemzetnek a még közeli történelemben jutott sorsáról szóltak. De erre a beszélgetésre most nem kerül sor, még ha eldöntjük is, hogy akad nyelv, amelyen segítség nélkül megértenénk egymást, kérdéses, találna-e időt ilyen társalgásra...

Ákos jelzi, már mennünk kell, vár bennünket a Lengyel Rádió tudósítója, aki azért jött, hogy itt csináljon műsort. Egy részét holnapután élőben veszi majd fel, az évfordulós megemlékezések idején, amit most akar, a bejátszásokhoz való anyag. A felkelés útvonalán haladunk tehát – az első állomás a Bem-szobor. Kiszállunk, és Ákos elmondja, itt mi történt, a rádiós félbeszakítja; kevésbé emelkedetten. Ákos megsértődik, amin én nem csodálkozom, mert életrajzának ifjúkori szakaszát e helyen keresztelte a történelem, más hasonló pillanatot nem ért meg többet, hogy beszéljen hát hétköznapi hangon. A rádiós fiú megadja magát, Ákos pedig még egyszer ugyanúgy elkezd. Továbbmegyünk, a város különböző pontjain kiszállunk, és Ákos mondja a magáét, időnként Zygmont és én hozzáfűzünk néhány mondatot. Már besötétedett, és fúj a szél, megállunk a téren, ahol évekkor ezelőtt Sztálin szobra díszelgett, és amikor térdben elfűrészel-

ték – csak a csizmája maradt meg, mégis megindult, törve és tiporva... Egyre hűvösebb lesz, reszket a vállam, és elmegy a kedvem az emlékeztől; bebújok a kocsinkba, útitársaim kint maradnak és folytatják a beszámolót, a mikrofonos fiú akkor még a világon sem volt, azon töprengek, valóban kíváncsi-e a születése előtti történetre.

Október 22.

A tanácskozás utolsó napja – a teremben egyre kevesebben tartanak ki, viszont a folyosók tele vannak mozgással. Én sem igen vágyom arra, hogy beüljek, a kongresszus peremén járkálok, új ismerősöket szerzek, üdvözlöm őket, elbúcsúzom tőlük. A mi küldöttségünk egy részét már nem látom itt többször, állítólag elmentek a szabad demokratákhoz, aztán pedig újra szerencsét akarnak próbálni – Csehszlovákián keresztül hazajutni.

A krakkóiak visszatérnek a köztársasági elnökjelölt sajtókonferenciájáról, sajnálkoznak, mert nem volt túl ügyes, például arra a kérdésre, miben különbözik szocialista ellenfelétől, Pozsgay Imrétől, nemigen tudott válaszolni; amit mondott, úgy hangzott, tulajdonképpen semmiben sem.

Amikor kis idő múlva Kiss Gy. Csaba bemutat Für Lajosnak, aki kedves, szerény, saját szerepe miatt zavarban lévő ember benyomását kelti, azt gondolom, talán ügyetlensége is a jellemvonásai közé tartozik. Talán sikerül majd nagyobb önbizalomra szert tennie, és megértenie, miben múlja felül ellenfelét. A stadionban és a Bem-szobornál meghallom majd a beszédét – tömör és precíz (ezt a mondatot a következő napon írtam ide).

Újabb ismeretség: Kovács István, költő és polonista, egykor Grácia asszony hallgatója, most maga adja elő Lengyelország történetét. Azok közül való, akiket megismerve az ember úgy érzi, régi a közelség, a beszélgetés egy pillanatra sem akad el, szabad és baráti. De egy dolgot, amit elmesél, nehéz végighallgatnom – ő érzi ezt, de nem hagyhatja abba a történetet. Maga is épp most hallotta, és képtelen

kettesben maradni vele; egy lányról van szó, a felkelés résztvevőjéről. Akkor tizenkilenc éves volt, és úgy esett, hogy abba a csoportba került, amely Marosánt és még egy fontos pártvezért őrizetbe vett. Egyébként semmi bajuk sem történt, a lány pedig november 4-én átlépte a határt, de mihelyt amnesztiát hirdettek, rögtön hazatért. Pár nappal később letartóztatták és vallatni kezdték... Itt félbeszakítom, bár további részleteket is feljegyeztem. A keretlegények leleményessége...

Kigombolt dzsekit viselő, kövér szőke fiatalember fog karon, azt kérdi, lengyel vagyok-e – akkor nagyszerű, ő a magyar Munkásszolidaritás tagja, és megvannak a maga lengyeljei, be akarja iktatni őket a holnapi programba. Íme, vasutasok, akiket semmi sem tartott vissza, jó néhány órán át állva utaztak a seftelöktől zsúfolt vonaton. Hát igen, a lengyel–magyar testvériségnek a munkások személyében megnyilvánuló patetikus valósága kénytelen alávetni magát az ugyanabban a vonatban terpeszkedő kereskedői, közönséges, kapzsi valóságnak... Más dolog, hogy, mint valaki nekem magyarázza, a magyarok nem panaszkodnak az olyan jövevényekre, akiknek vállalkozó kedve némileg az ő életkörülményeiket is javítja. Az árak itt nagyon magasak, sokaknak nem telik új ruhafélékre, a lengyelek pedig másodkézből egészen rendes és jóval olcsóbb dzsekiket és más ruhadarabokat hoznak. Nem tudom, igaz-e, azt ismétlem, amit hallottam.

És a következő ismeretség: Takács Małgorzata, a *Gazeta Wyborcza* [a Szolidaritás napilapja] tárgyyszerű tudósításainak szerzője. A varsói egyetemen magyar szakot végzett, magyar férjet talált magának, és 1980-ban Budapesten maradt. Soha nem próbálkozott az újságírással, fordítóként dolgozott egy műszaki cégnél – és tolmácskodott a *Trybuna Ludu* egymást követő tudósítóinak. Ez utóbbi munkájából büntetésből dobták ki, mert a júniusi választások idején az Állampolgári Bizottság bizalmija volt. A *Gazeta* éppen tudósítót keresett, valaki ajánlotta, próbálják ki. És a tegnapi üldözők kedveskedni kezdtek a szerencse lányának, keresték vele a kapcsolatot, együttműködésüket ajánlották...

A sportcsarnokba, ahol a kongresszust záró nagygyűlésre sor kerül, korábban indulunk el, hogy vesződés nélkül odaérjünk, de, Ákos és

még egy itteni polonista lány, a világos hajú Magda csodálkozására, a csarnok nincs tele, nem úgy, mint – mesélik lelkesen – a Fórum első nagygyűlésén, fél évvel ezelőtt. Magyarázni próbálják: az emberek fáradtak, az ellenzék már nem jelent szenzációt, na és a szervezési hibák. Mindez bizonyára igaz, ahogy az is, amiről már említést tettem, hogy a kommunisták különféle szelepek gyors megnyitásával kiengek a társadalom gőzét. Ám barátainknak, saját ésszerű értelmezésük ellenére, lóg az orruk...

A tulajdonképpeni nagygyűlés előtt rövid műsor: gyermekkoros erdélyi népdalokat énekel, színészek Ady-verseket mondanak. Úgy tűnik, a nemzeti költészet továbbra is rendkívüli szerepet játszik a magyaroknál – vajon ez a régimódiság jele? –, Petőfi-idézetek és utalások követik egymást a szónoki emelvényről hallható megnyilatkozásokban, és a terem nem úgy reagál rájuk, mintha díszek lennének, hanem mint lényegi, időszerű tartalmak hordozóira. Nálunk már alighanem más a helyzet...

A Szolidaritás nevében a ma szívélyesen köszöntött Andrzej Potocki beszél, utána egy ifjú német az Új Fórumtól. Hány nap telt el az ottani történelmi földrengés óta? Öt? Milyen, most a tapsoló budapesti sportcsarnok felett verdeső szárnya nőtt ennek a rokonszenves lipcei vagy jénai egyetemistának, amikor útnak indult.

Október 23.

„Magyar Testvéreim! Üdvözetet hozok nektek lengyel testvéreitektől. Külön köszöntelek benneteket a ...”

Ez az én elfúló hangom? Hát valóban itt állok, a Bem-szobor talapzatán, egy valószínűleg nagyon fáradt kis cserkész mellett, aki már néhány órája tiszteleg a tábornok lábánál, a köztársaság két elnökjelöltje oldalán? Az egyik Für Lajos, a másik Rácz Sándor, akkor a Budapesti Munkástanács elnöke, na és itt van a mai ünnepség anyai melegét árasztó háziasszonya, egy Katalin nevezetű tanárnő (nézze el nekem, hogy nem jegyeztem meg nehéz családnevét). Körben pedig,

a tér egészét betöltve, éljenző magyarok, megöszült kortársaim tömege, azoké, akik akkor is biztosan itt voltak, és sok fiatalabb, akik annyira hasonlítanak az egykoriakra. Távobabb, az alkonyba forduló nap kupolája alatt, sietség nélkül, méltóságteljesen folyik a Duna, két partján pedig lélegzik, morajlik, cseng a város, ahol annyi minden történt és történik ismét.

Kiss Gy. Csaba áll mellettem, és mondatonként fordít:

„A lengyelek ma veletek vannak, ahogy nemegyszer a távolabbi és közelebbi történelem során, és ahogy ti, magyarok a lengyelekkel voltatok. 33 évvel ezelőtt, az emlékezetes 1956-ban is együtt voltunk, a szabadságnak, a nemzeti függetlenségnek, az értelmes és távlatokat ígérő társadalmi életnek ugyanaz a lelkes akarása kötött össze bennünket.”

A továbbiakban arról beszélek, mennyire fáj, hogy nem segíthetünk nekik, amikor vereséget szenvedtek. „Magunkon sem segíthetünk, a mi felbuzdulásunkat, a mi reményeinket is hosszú évekre elfojtották.”

Felnézek a mikrofontól, és az ismeretlen tömegben felfedezem magam előtt Takács Małgorzata kedves arcát. Figyelmesen hallgat, a tekintete biztatást ad.

„... az 1989-es év 1956 folytatása. A vér nem folyt hiába, a szenvedés és fáradságos munka, az igazság és remény nem volt hiábavaló. Most íme – ti és mi – eltüntetjük a történelem fekete lyukát, oda tartunk, ahová indultunk, azon az úton, amelyen egykor az erőszak megállított minket.

Milyen szerencse, hogy megéltem azt a napot! Milyen szerencse, hogy ezen a napon közöttetek lehetek, és éppen erről a helyről kiálthatom: Éljen a szabadság! Éljen Magyarország! Éljen a lengyelek és magyarok testvérisége és közös reményünk, amelynek megvalósításáért továbbra is dolgozni fogunk, amennyire tőlünk telik – Isten minket úgy segítse!”

Később, a beszédek után, amikor a Bem-szobrot körülvevő térről elindul a menet, a több menet egyike, amelyek a felkelés történelmi helyszíneiről útközben egyre hosszabbra nyúlva és szélesedve ezen a

napon a Parlament elé vonulnak, kiderül, hogy több ismerősöm volt itt. Wojciech Kamiński, a *Gazeta Wyborcza* szerkesztője eszembe juttatja, hogy még a *Tygodnik Mazowski* megjelenése idején [1982 körül – a ford.] járt hozzám Joasia Szczepkowskával. Itt van a ma mosolygó Kovács István, ez a hölgy pedig: „Nem ismer meg? Én ... vagyok, ez meg a lányom” – dehogynem, Cservenits Jolán, az egykori kezdő műfordító, Grácia asszony köréből, ma már számos könyvvel a háta mögött; a lánya – évekkel ezelőtti mamájának majdnem hasonmása, csak sokkal magasabb. Ez pedig új ismeretség – Andrzej Borzym a Szabad Európától; bekapcsolja a magnetofonját, és mi Zygmunttal egymás után mondunk bele valamit... Így haladunk a menetben, a Bem rakparttól a Margit hídon, és már a túlparton, a Balassi Bálint utcán át egészen a Parlamentet övező Kossuth térig. Nők, férfiak, öregek, fiatalok, gyerekek, nagy és kis zászlókkal, égő gyertyákkal, fáklyákkal. A hangulat egyszerre emelkedett és karneváli, egy apja nyakában ülő kisfiú szinte extázisba jön a „demokrácia” szó ismételtetésétől, amely titkos varázsigévé vagy gyermeki kiszámolósdivá változik az ajkán... A Parlamentnél, ahová a tömeg elhőmpölygött, a fejek, vállak sűrűsödő sötétjében a beszédek is tüzesek, de a szónokokat nem látjuk, mert messze vannak; dalok, versek, élők és holtak hangja, Illyés Gyula – volt-e életében ekkora hallgatósága? – magnószalagról a tömegbe szórja az *Egy mondat a zsarnokságról* versszakait:

*Hol zsarnokság van,
ott zsarnokság van,
nemcsak a puskacsőben,
nemcsak a börtönökben...*

*...ha magadban beszélgetsz,
ő, a zsarnokság kérdez,
képzeletedben
se vagy független...*

*...húnyod-nyitod pillád,
mind az tekint rád;
mint a betegség,
veled megy, mint az emlék;*

[A verset a *Rzecz o tyranii* címmel Artur Międzyrzecki fordította lengyelre. Először Illyés *Poezje* (Varsó, 1967) című kötetében olvashatták a lengyelek.]

Ismét dalok, beszédek – majd hirtelen kórusban: „Ruszkik haza!”; na igen, az ifjú türelmetlenség nemcsak Krakkóban és Gdańskban visz disszonanciát visszafogott hazafias szertartásba...

Október 24.

Tegnap nem vártuk meg a Parlament melletti tüntetés végét; ma magyar ismerőseink mesélik, hogyan folytatódott, és eléggé viszolyognak a történektől: demagógia, a nemzeti dob félreverése, a halott oroszlán – a felosztatott Munkásőrség – és a köztársaságot kikiáltó kormány ostromozása. Für tudta, mit csinál, amikor lemondott beszéde megtartásáról – állapítja meg Ákos –, ebbe az agresszív folytatásba belekomponált szavai másképp hangzottak volna, mint ahogy kell.

– Felosztatott Munkásőrség? – tegnap érkezett barátom, egy párizsi újságíró hangja kifejezetten kételkedő. – Vajon a fegyverüket elvették? Ki ellenőrizte?

Ez néhány héttel korábbi, más kávéházban, másik városban, más világban folytatott beszélgetésünkből való. N. D.-nek a vasfüggönyön túli változások iránti viszonyát, ahogy akkor, most is a bizalmatlanság jellemzi; mind a hatalmat, de nem az egészet átvevő lengyel ellenzék, mind a hasonló szándékú magyart – akárcsak környezetének nagyobb része – túlságosan hiszékenynek vagy egyenesen konformistának tartja. Vitánkat nem döntjük el, ahogy Párizsban sem sikerült, inkább témát változtatok: hogy tetszik neked Budapest, először vagy itt, ugye? És hallom válaszát, hogy nincs elragadtatva a város híres

szépségétől, azt legfeljebb lehetőségnek tartja, bántja szemét a pusztulás, a piszok, a szegénység. A Lenin körúton egy presszóban ülünk, figyelem a rohanást, a lármát, a nagyvárosi nyüzsgést; N. D. nem tettei magát, azt látja, amit lát, de a párizsi és varsói szemek – különböző szemek.

Még néhány beszélgetés, séta, trolibusozás, látogatások, találkozók, részletek, az utolsó nap Budapesten; barátaink hozzásegítették Zygmontot a Toyotába való olajhoz (külföldieknek általában nem adják el), és másnap hajnalban elindulhatunk. Ebéd a szecessziós New York étteremben (Grácia asszonnyal ilyen tékozlással szoktuk volt megkoronázni egykori itt-tartózkodásaimat); a szocializmus idejére a New Yorkot Hungáriára keresztelték át, jelenleg pedig a Hungária–New York elnevezés egy kiegyezés eredményeként együtt él a cégtáblán. Itt, a vékony üveg csengésében és a fehérséget suhogó szalvétákban továbbra is létezik a 19. század, az irodalomból ismert Ausztria–Magyarország, öreg pincérek vezetik be a régi világba a tejszelesszájú tanulókat, harag nélkül, de határozottan magyarázva nekik, hogyan kell letenni az evőeszközöket, megfogni az üveget, hogy a pohár felé hajtsák. De a nem maiság e menedéke nem sokáig jár ki nekünk, elhagyjuk, azt sem tudva, a jelen nem lét pillanatai miatt nem maradunk-e le saját századunktól, amely folyton gyorsítja futását, és meglepetést meglepetésre halmoz önmaga számára.

(D. Molnár István fordítása)

A Magyarországi napló, 1956 és szerzője

A varsói Magyar Kulturális Intézet 1989-ben még csak műfordítói pályázatának eredményhirdetésén emlékezhetett meg a magyarországi október 23-áról. Az 1990-es évforduló alkalmából viszont sor került a lengyel fővárosban élő Esztényi Szabolcs *In memoriam 1956* című kreatív zenéjének ősbemutatójára, a felkelés eseményeit dokumentáló fotókiállítás megnyitására, valamint Wiktor Woroszylski szerzői estjére, amely a régi-új magyar-lengyel együttműködés és együtt gondolkodás talán legmeggyőzőbb példáját, sokáig ható bizonyítékát jelentette.

Az alkalmat az 56-os magyarországi naplónak és folytatásának már nem cenzúrázott, könyv alakban történő kiadása adta, amelybe az írónak az 1989 októberében Budapesten tett látogatásán szerzett élményeit megörökítő részlet is bekerült. A napló első darabjait egyébként, bár húzásokkal, mindjárt 1956 végén néhány számában közölte a *Nowa Kultura* című hetilap, amely Magyarországra küldte Woroszylskit, hogy az ott történekről beszámoljon. A következő esztendő elejétől éber cenzúra miatt a mű az idő haladtával, az évforduló alkalmával szaporodó kiegészítésekkel együtt külföldön, majd – a lengyelországi ellenzék megerősödése nyomán – a 70-es évek második felétől „földalatt” jelent meg. A Kerényi Grácia által bizonyára félve és ezért is sietve magyarra fordított és szamizdatként Budapesten 1984-ben kiadott (Krassó György, „M. O.” Kiadó) szöveg egy másolatát négy esztendővel később Varsóban Engelmayer Ákos (a rendszerváltozás óta ottani nagykövetségünk) adta e sorok papírra vetőjének.

A *Magyarországi napló, 1956* Woroszylski legtöbbször megjelent és alighanem legismertebb könyve. Belőle könnyen kiolvasható, hogyan vélekedett a magyar októberről, illetve a szocializmus rendszeréről.

Az 1927-ben még lengyelországi (most belorussziai) Grodnóban látta meg a napvilágot, de mivel – a Ribbentrop–Molotov-paktum értelmében – szűkebb hazáját a Szovjetunió 1939 szeptemberében megszállta, kamaszként az orosz nyelvet és a sztálini birodalom szellemét kezdte tanulni. Fizikai munkát végzett. Családja, mert tagjai meg akartak maradni lengyelnek, 1945-ben Lengyelországban, Łódź-ban telepedett le. Ebben az évben az ifjú Woroszylski nemcsak leérett-ségizett, hanem költőként is jelentkezett, és lengyel szakos egyetemista lett a hatalmas iparvárosban. Belépett a munkáspártba, sőt annak a kultúra terjesztésével foglalkozó buzgó aktivistája volt, egyre képzetesebb, meggyőződéses marxista. Tanulmányait 1947-ben Varsóban folytatta, majd 1950-ben végleg a fővárosba költözött. Kezdetben újságíróként, riporterként dolgozott, az 50-es évek elején a *Nowa Kultura* szerkesztőségének tagjaként tevékenykedett, majd az orosz irodalom kutatójaként és fordítójaként 1956-ig a moszkvai Gorkij Irodalmi Intézetben kandidátusi értekezést írt. Utána következett életében a rövid magyarországi epizód. „Ettől a pillanattól az egyén sorsa és a történelem menete közötti összeütközés motívuma, a történelem által meglepett, általa erkölcsi választásra kényszerített egyén motívuma... állandóan jelen van Woroszylski költészetében” – állapítja meg későbbi ellenzéki folyóirat-szerkesztő társa, S. Barańczak. Szívesen hangoztatnánk, hogy írónk világnézetében a mi októberünk hatására következett be gyökeres fordulat, de ez nem lenne teljesen igaz.

Woroszylski 1981 őszén – a Szolidaritás virágkorában, tehát újfajta tapasztalatokat kínáló történelmi távlatból – mondta el az őt múltbeli nézeteiről faggató J. Trznadelnek adott interjújában, hogy pártjának 1950-ben nem tetszett hozzászólása a költészetről folyó vitában. Nem, mert bár „szuperbalos álláspontból”, de a hatalom által kedvelt hazai kommunista költőket merészen bírálva, „futuristaként vagy expresszionistaként” Majakovszkij munkásságát tartotta követendő példának. 1952-ben azért ment a Szovjetunióba, hogy „nagyyszerű érve-

ket” szerezzen a szocializmus ellenfeleinek legyőzéséhez. Ott-tartózkodása hamar kétségeket ébresztett benne. „Moszkvában megláttam, hogy mindenki fél mindentől, megláttam, hogy félnek tőlem, azért, mert, úgymond, külföldről érkeztem” – emlékezett. A szovjet kommunista párt 1956 elején lezajlott XX. kongresszusa okozta enyhülést vagy inkább lazulást kihasználva Woroszylskinek – részben a munkatáborokat megjárta, majd emigrációban élő író, P. Korzsavin segítségével – sikerült Belső-Ázsiát, illetve a hosszú évekig rabságban tartott, különböző nemzetiségű emberek sokaságának sorsát megismernie. Hitelt adhatunk vallomásának: „...Karaganda képe nemcsak nem halványult el bennem negyedszázad múltán, nemcsak nem homályosították el más erős élmények, még a magyar felkelés elfojtása sem... hanem mintha még élesebb lett volna, jelentősége mintha évről évre még határozottabban bontakozott volna ki előttem. Az, amit Karagandában láttam, egy új rabszolga-civilizáció rétegződése, mintegy rövidítése, sémája, szimbóluma annak a civilizációnak, amelyet az oroszországi kommunista forradalom indított útjára.”

Hazatérte után 1957–1958-ig (folyóirata, *Po prostu* betiltással felérő átszervezéséig) még bízott az enyhülésben, a Gomułka-féle vezetésben, abban, hogy létrehozható olyan szocializmus, amelyet szerethetnek az emberek. Nagy Imre kivégzése meghatározó élménye lett. Ennek legmeggyőzőbb bizonyítéka 1964-es kötetébe úgygyeszen becsempészett verse (eredeti címe *Wyrok*):

ÍTÉLET

*Hamis bírák kezére
hamis tanúk szájára
adott elítéltek
maguk száj nélkül kéz nélkül*

*magányra ítélték
a földön e gömb-cellában
mely szavát elharapva
kering az űrben*

*elítélésre ítélték
halálra dátum név nélkül
Kenderkötél Tűz Ólom
kitárt ég nélkül*

*lopva eltemetésre
hangos feledésre
trombitás feltámadásra
és örök hallgatásra*

A költő, meggyőződve a szabadság, benne a szó szabadsága és a nemzeti politika tartós hiányáról, 1966-ban jutott el oda, hogy kilépett pártjából, innen már egyenes út vezetett a további nézeteit, munkásságát meghatározó ellenzékiességhez. 1976-ban aláírta a lengyel alkotmány módosítása, „szovjetizálása” elleni tiltakozást, majd az első nagy munkássztrájkok résztvevőit és a politikai ellenzék törzsét képező Munkásokat Védő Bizottság (KOR) tagjait érő megtorlás ellen emelte fel szavát. Büntetése nyomtatási tilalom és írószövetségi kirekesztés volt. Néhányadmagával elindította a legrangosabb illegális irodalmi-kulturális folyóiratot, amivel még inkább magára irányította a rendőrség figyelmét.

Az 1981 decemberében bevezetett rendkívüli vagy szükségállapot, azaz katonai diktatúra idején csaknem egy évet töltött internálótáborokban.

Woroszyłski költői és prózaírói munkássága röviden kötetcímeivel jellemezhető a legtalálóbban. 1945–1948 közötti, határtalan optimizmust árasztó verseit 1949-ben *Halál nincs* címmel adták ki. Ugyanebben az évben verses szatíráival és epigrammaival, *Mister Smith weekendje* címmel ostromozta a kapitalistákat, és ekkor jelent meg egyik elbeszélő költeménye, *A Kommünár éjszakája* is. Első, magyarul *Bilincstánc* címen megjelent regénye 1951-ben a lengyel szocialista munkásmozgalom első nagy alakját, Ludwik Waryńskit idézte. Ebben az esztendőben *A béke első vonala* címmel adott ki verseskötetet, és ekkori a lengyel–szovjet barátságról szóló levélgyűjteménye, *A nagy holnap*

vezérei is. 1953-ban még megjelent egy újságcikkhangú prózai kötete, *A hősök nemzedékének*, de új verseinek címe már *Hazám*. Töprengéseit, kétségeit először jelzi 1956-ban kiadott verseskönyve, *Az 1955-ös beszélgetésekből*. 1958-as elbeszéléskötete, a *Kegyetlen csillag* válogatott verseinek első gyűjteménye a szellemi vándorlására, okulására utaló *Wanderjahre* (1962). Ekkor írt, magyarul ugyancsak olvasható életrajzi regényének címe, az *Álmok hó alatt* – Kerényi Grácia szerint – a múlt századi orosz írónak, Szaltikov-Scsedrinnek azokat az elrejtett, félbehagyott mondatait jelképezi, amiket „a gondolkodását is gúzsba kötő cenzúra nyomása alatt egy életen át pótszavakkal helyettesített”. A legtöbbet a következő verseskötetcímek mondják: *Egyet nem értés a meghajlással* (1964), *A fajok pusztulása* (1970), *A pusztulás után* (1974). Egyéves fogva tartásáról „földalatti” kötetében nyíltan beszélt: *Tükör. Napló az internálásból* (1983).

Műveiben már a szocialista realizmus meghirdetése előtt nagyon is direkt módon juttatta kifejezésre az akkor vallott ideológiát. A spanyol polgárháború halott harcosának fia barátaival együtt belép a kommunista ifjúsági szövetségbe, az elítélt néger Rosa Lee pedig kivégzése előtt ezt mondja: „az élet terhesnő-has, / melyben már ma nőnek annak az / öklei, ami holnap születik meg, a Forradalomé.” Agitáló költészetében a valóságot ideológiai sémákká egyszerűsítette, 1949 után verseivel közvetlen segítséget vélt adni a termelőmunkában. A „szocreál” ellenzői a „pattanásosok nemzedékének” nevezték el az így író fiatalokat, akiknek Woroszylski vezéralakja volt. A munkásságában 1953 után érezhető változások iránya két évvel később válik biztossá. „Ki vagyok? / Még kommunista-e, mint tegnap? / Vagy ellenség – mint ők állítják? / Vagy egyszerűen – hajótörött, lehullott levél, / eltaposott csikk?” – kérdi (*Cella*). Már nem hisz semmiben, amit saját gondolatai, ismeretei, tapasztalatai, lelkiismerete nem igazolnak. Személyes hangon szól, ami azonban nem jelenti a társadalmi vagy történelmi perspektíva hiányát. *Az öreg Marx* (1967) azt gondolja: „...az ő világa / nem tragikus felfedezte hogy nem jó a rend mely / uralkodik benne ezért lehetőséget lát egy jobb / rend megteremtésére.” Woroszylski a külső és belső rendet keresve egyre

pesszimistább. A 60-as évek végi lengyelországi válság, a diktatúra erősödése hatására érzi úgy, hogy a világ elvitathatatlanul uralkodó törvénye az erőszak győzelme, ám reménykedik abban, hogy az értékek rendszere nem pusztul el, ha nem is alakítja az emberi valóságot. Az egyén nehezen, a passzivitás, megalkuvás, szolgálalkúság, a tisztánlátás hiánya ellenében, de megőrizheti belső szabadságát. „Lehetetlenek ezek az értelmiségi / urak / Ám lehetetlenségük ellenére mégis / léteznek ... Égnek a szégyentől / a világ tökéletlensége miatt” – írja (*Értelmiségiek*, 1974).

A 80-as évek elején, a Szolidaritás legális, majd „földalatti” létezése idején költészetének fő üzenete, hogy nem szabad olyan kompromisszumot kötni magunkkal és a külső világgal, amelynek következményeként a valóságnak, nem pedig nekünk lenne igazunk. Az egyéni törekvések a közelmúltban közösen megtapasztalt társadalmi szükségletté váltak, a meg nem alázkodó egyén sokezernyi hasonló sorssá sokszorozódott Woroszylski számára. Az egyén olyan megismételhetlensége érdekli, amely egyszersmind másokkal érzett szolidaritás. Az internálás csak bizakodóbbá teszi: „Mert minden szabadsággá változik, ha a rabul ejtés mértéke betelik” (*Megkövülő mocsárban...*, 1982). A terhes nő méhében régóta nem a szocialista forradalom érik, hanem a szabad ember, „ennek az országnak leendő polgára és katonája” (*Barbara N. hasa*, 1982).

Woroszylski 1969 előtti versei és elbeszélései közül több is bekerült magyarországi lengyel irodalmi antológiákba (*Lengyel költők antológiája*, 1951 és 1969, *Mai lengyel elbeszélők*, *A föld fényei*). Verseit az 1956 óta Angliában élő Gömöri György is fordította – a washingtoni *Az ismeretlen fa* című lengyel versgyűjtemény és a Visztula menti költők magyar október ihlette verseit tartalmazó, kétnyelvű londoni válogatás (*Polscy poeci o węgierskim październiku*) számára.

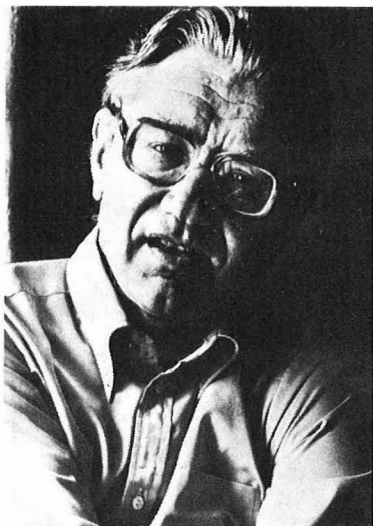
Aligha kell bizonygatni, hogy a *Magyarországi napló*, 1956 szintén szépirodalmi alkotás. Különösen, ha összevetjük a benne emlegetett H. Adamiecka és M. Bielicki 56-os magyarországi beszámolóival. Ezeket magyarul az *Életünk* adta közre (1992/3–4.), amely később (1992/11.) a Woroszylski-napló újabb részleteinek átültetését is közöl-

te. Az előbbiek sem szokványos sajtótudósítások, de Woroszylski írása eredetibb, érdekesebb és értékeesebb. Nem azért, mert „hivatásos” író tollából való, hanem mert esztétikai értékei vannak. Abban, ahogyan szelektálja és sűríti anyagát, gyorsabban vagy lassabban haladva, vagy vázlatosan részletezve számol be az eseményekről, nézetekről. Naplójában jelentős szerephez jut az érzelemkifejezés, képei gyakran költőre vallanak, aki nem rejtja el saját személyiségét. Különösen így van ez a későbbi kiegészítésekben. Az idő további múlásával éppen a szerzői szubjektivitás fogja még érdekesebbé tenni azt a különben objektív beszámolót, amely a rendszerváltozás 1989. őszi megiramodásának eseményeit és vezéralakjait örökíti meg.

A *Magyarországi napló, 1956* ugyanakkor tárgyilagos, valóságghű, sőt dokumentumértékű alkotás. Nem véletlen, hogy Bill Lomax brit történész *Magyarország 1956* című, magyarul is olvasható könyvében többször forrásként idézi Woroszylski művét. (A magyar szöveget szögletes zárójelbe tett fordítói jegyzetek egészítik ki.)

Woroszylski prózai alkotásán és két versén kívül sok más lengyel irodalmi megnyilvánulása van az utóbbi évtizedekbeli magyar–lengyel sorsközösségnek. A magyar október még csaknem félszáz verset hívott életre a Visztula mentén, de a lengyel prózában, néhány regényben is fontos eseményszál. Jó lenne, ha rövidesen (a forradalom következő kerek évfordulójára?) sikerülne kiadni egy magyar nyelvű válogatást ezekből a művekből, egyben értékelve is azokat. Mert más nemzet írói talán együttvéve sem figyeltek annyira 1956 magyarországi októberére–novemberére, mint a lengyelek.

D. Molnár István

Wiktor Woroszyński – ma

és 1956-ban

Lidia Widajewicz

1956. október 23. Képzőművészeti főiskolások

Kerényi Grácia

Tartalom

<i>Wiktor Woroszylski: Budapesti képeslap, 1993. október</i> <i>(Bevezetés helyett)</i>	5
<i>MAGYARORSZÁGI NAPLÓ, 1956</i> <i>Fordította Kerényi Grácia, 1984</i>	11
<i>AZ '56-OS MAGYARORSZÁGI NAPLÓ FOLYTATÁSA</i> <i>Fordította D. Molnár István, 1992</i>	79
<i>A Magyarországi napló, 1956 és szerzője</i> <i>(Utószó)</i>	113

A kiadásért felel Gyurgyák János és Litván György

Felelős szerkesztő S. Varga Katalin

Műszaki szerkesztő Horváth Andrea

A szedés és a tördelés az Osiris Kft. számítógépes rendszerén készült

Felelős vezető Zséli Jánosné

Tördelő Lipót Éva

A nyomdai kivitelezés az Eto-Print Kft. munkája

Felelős vezető Balogh Mihály

ISBN 963 8384 28x

ISSN 1216-1756

